yeryüzü yayınları : 13
anlatı dizisi : 3

Martin Lings

YİRMİNCİ YÜZYILDA BİR VELİ

Türkçesi :
UFUK UYAN
BEKİR ŞAHİN

YERYÜZÜ YAYINLARI

Yerebatan Caddesi, Büyük Azimpalas Han, 40/13
Cağaloğlu İstanbul

Martin Lings'in «A Moslem Saint of the Twentieth Century» adıyla 1961 yılında Londra'da George Allen & Unwin Ltd tarafından yayınlanan bu eserini İngilizce aslından ve Arapça çevirisinden karşılaştırmalı olarak Ufuk Uyan ve Bekir Şahin çevirmiş, Yeryüzü Yayınları «Yirminci Yüzyılda Bir Veli» adıyla 1982 yılında İstanbul'da Kurtiş Matbaası'nda dizdirip Ünal Matbaası'nda bastırmıştır. Cilt işleri Entaş'ta yapılmıştır.

Kapak düzeni: Serdar Gürler

içindekiler

ARAPÇA'YA ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ 7

BİRİNCİ KESİM: YOL VE TARİKAT 13
Birinci Bölüm: Dışarıdan Görünüşü 15
İkinci Bölüm: Tasavvufun Kaynakları 44
Üçüncü Bölüm: İçeriden Görünüşü 64
Dördüncü Bölüm: Manevi Mürşid 106

İKİNCİ KESİM: ÖĞRETİ 159
Beşinci Bölüm: Varlığın Birliği 161
Altıncı Bölüm: Üç Âlem 176
Yedinci Bölüm: Harflerin Simgeciliği 200
Sekizinci Bölüm: Büyük Huzur 213
Dokuzuncu Bölüm: Marifet 230
Onuncu Bölüm: Anma 237
Onbirinci Bölüm Namaz 249

ÜÇÜNCÜ KESİM: DİĞER YÖNLERİ 265
Onikinci Bölüm: Manevi Bir Bağlılık 267
Onüçüncü Bölüm: Özdeyişlerinden Seçmeler 274

EK A: Eserlerinin Listesi 287
EK B: Silsilesi 290

DİZİN 292

arapça'ya çevirenin önsözü

Tasavvuf zevk ve marifettir. Onunla zevklenmeyen, tasavvuf ehlinin kullandığı terimleri ve anlamlarını bilmeyen konuya yabancı kalır, gerçeğine varamaz. Tasavvuf konusunda kitap yazan müsteşriklerin büyük bir çoğunluğu çeşitli etmenler yüzünden meseleye vakıf olamadı. Bir kesimi ise bilgisizlikle ya da tasavvufu kötü göstermek ve önyargılarının yöneldiği hedefe ulaşmak için yanlış yorumlamaya yeltendi.

Bu kitabın yazarı bir müsteşrik olarak anılmak istememekte, kendini Doğunun öz evladı saymaktadır. Tasavvufu sevmiş, ondan tad almış ve hakkında birçok eser yazmıştır. Biyografisi hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek, kişiliğine yaklaşmamızda yardımcı olacaktır:

Martin Lings 1909'da İngiltere'nin Kuzeyinde doğdu.* Protestan eğitimiyle yetiştirildi. Fakat yirmi yaşlarındayken daha fazla Hristiyan kalamayacağını anladı ve birçok Hristiyanın yaptığı gibi dinini reddetti. Bir din vardı ve o «Hak Din»di. Bir süre dinsiz yaşamaya karar verdi. Yirmibeş yaşına geldiğinde dünyadaki çeşitli dinleri incelemeye koyuldu. İsa'nın «Allah'ın Melekût'u içinizdedir», «Arayın bulacaksınız», «Kapıyı çalınız size açılacaktır» gibi sözleri üzerinde düşündü. Uzun okuma uğraşılarından sonra anladı ki Hak Din'in cevheri olan bir şey var: Hakikat.

Çeşitli dinleri araştırması esnasında, 1937-38 kışında Fransa'da Cezayirli ve Mağripli bazı müslümanlarla tanıştı. Bunlar mutasavvıf kişilerdi ve içlerinden biri, Şeyh

(*) Biyografisi hakkında bu bilgileri bize veren Dr. Lings'e teşekkür ederiz.

Ahmed el-Alevi'nin bağlısıydı. Şeyh dört yıl önce Müsteganem'de vefat etmişti.

Lings, daha fazla vakit geçirmeden İslâm'a girmeye karar vererek müslüman oldu. Dostları ona Ebubekir Siraceddin ismini verdiler.

Birkaç yıl onlarla birlikte oldu. Sonra yine onların teşvikiyle İslâm beldelerini ziyaret etmeye karar verdi. 1939 yazında Mısır'a gitti. Çok geçmeden Kahire Üniversitesi'ne İngiliz Dili Öğretim Görevlisi olarak atandı.

Dr. Lings, Kahire'de ondört yıl kaldı ve bu süre içinde Arapça'yı öğrendi. 1948'de hanımıyla birlikte Hacca gitti. Dört yıl sonra İngiltere'ye döndü ve Londra Üniversitesi'nden Arapça diploması aldı. Daha sonra British Museum'a Basılı ve Elyazması Şark Kitapları Yönetmen Yardımcısı olarak atandı ve 1971 yılında da müzenin bu bölümüne yönetmen oldu.

Dr. Lings, Şeyh el-Alevî'yi konu alan bu kitabını İngilizce yazdı ve eser iki kez basıldı. Şeyh'in eserlerini titizlikle okumuş, öğrenci ve bağlılarının onun hakkında verdiği bilgileri dikkatle derlemişti.

Umulur ki Şeyh el-Alevî'nin Kuzey Afrika, Arabistan, Avrupa ve Amerika'ya yayılmış, sayıları ikiyüzbini bulan öğrenci ve bağlıları bu kitapta büyük şeyhlerinin çehresinin parladığı saf bir aynayla karşılaşacaklar ve Allah'a imanları daha bir derinleşecektir.

Dr. Salâhaddin el-Müneccid
Beyrut

YİRMİNCİ YÜZYILDA BİR VELÎ

Dinin elinde nefsi kar gibi erimeyen kimsenin elinde, din kar gibi erir.

Sufi sözü

Böyle bir kitabın onu anlatmaya
yetmeyeceği

ŞEYH İSA NUREDDİN AHMED EL-ALEVÎ

için

Birinci Kesim
YOL VE TARİKAT

Birinci Bölüm
DIŞARIDAN GÖRÜNÜŞÜ

Aşağıda aktardıklarımız Dr. Marcel Carret'ın başından geçenler. Herhangi bir girişi gerektirmeyecek kadar açık ve ilginç; anlatılanların başlangıcı sırasında Şeyh elli yaşlarında olduğu halde, yazıma neden başka bir şekilde değil de bunlarla başladığımı, anlatılanları okudukça daha iyi anlayacağınızdan hiç şüphem yok

«Şeyh el - Alevî'yi* ilk defa 1920 ilkbaharında gördüm. Karşılaşmamız bir rastlantı değildi; yanına doktor olduğum için çağırılmıştım. Müsteganem'de çalışmaya başlayalı henüz birkaç ay olmuştu.

«İnsan vücudunun olağan zayıflıklarına çok az önem verdiğini gördüğümden onu doktora başvurmaya iten şeyin ne olduğunu merak ediyordum. Birçok doktor arasından neden beni, yeni gelen birisini seçmişti?

(*) Şeyh'in tarikat içinde bilinen bir diğer ismi de el - Alive'dir. Buradaki "Alevî" kelimesi tarikatın Hz. Peygamber'e Hz. Ali yoluyla ulaşması anlamındadır ve siyasi anlamdaki alevilikle hiçbir şekilde karıştırılmamalıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Kara, Şazeliye Tarikatı ve Üç Büyük Şeyhi, Hareket, Eylül 1981, s. 28. Çev.)

«Bu soruların cevaplarını ilerde Şeyh'in kendisinden alacaktım. Müsteganem'de yerleştikten çok kısa bir süre sonra, özellikle müslümanlar için Tigitt'de[1] bir klinik açtım ve haftada üç kere çok az bir ücretle muayenelere başladım. Müslümanlar Devlet'in yönetimindeki dispanserlere karşı içlerinde bir soğukluk duyuyorlardı ve onların arasında, onların zevk ve geleneklerine göre kurduğum klinik çok başarılı oldu. Bunun yankıları Şeyh'in kulağına gidiyordu.

«Birçok Avrupalının tersine, müslümanlara tepeden bakmayan bu yeni gelen Fransız doktoru Şeyh'in dikkatini çekmişti. Benim hiç haberim olmadan, o da herhangi bir araştırmaya gerek duymadan, müridleri nasıl muayene ettiğimi, yaptıklarımı, hareketlerimi, hastayı tedavi tarzımı ve müslümanlara karşı sempatik tavrımı ona

(1) Müsteganem, Cezayir'de Arap ve Avrupalıya ait kasabaların birbirinden oldukça ayrı olduğu birkaç yerden birisidir. Bu tür bir ayrılık Fas'ta kuraldır, ne var ki Cezayir'deki hatalardan Lyautey yararlanmasını bilmiştir. Müsteganem'e gelince, onu bugünkü haline getiren yerleştiği toprak tabakasıdır. Derin bir dere tarafından ikiye ayrılmıştır ve her iki bölge de kendine has özelliklerini korur. Müslüman kasabasının oniki onbeş bin nüfusu vardır ve adı Tigitt'tir. Şeyh el-Alevî burada yaşamış, denize tepeden bakan o meşhur zaviyelerini* burada kurmuş ve burada gömülüdür. (Bu Dr. Carret'ın notudur. Diğer notlar bana aittir. M. L.)

(*) "Köşe" veya "kuytu yer" anlamına gelen bu kelime tarikat ehlinin düzenli toplanma yeri olarak kullanılır. Yalnızca bir odayı ifade edebileceği gibi "Alevi Zaviyesi"nde olduğu gibi, külliyesi ile birlikte cami anlamında da kullanılabilir. Zaviye'yi "manastır" ile karşılamak şüphesiz yanlış olur.

ulaştırmışlardı. Böylece ben onun müstesna şahsiyetinden haberdar değilken, Şeyh el - Alevî beni oldukça iyi tanımıştı. 1920 ilkbaharında oldukça ciddi bir gribe yakalanınca ona bakmak üzere çağırıldım.

«Onu ilk gördüğümde edindiğim izlenim, karşımda alelâde bir şahsiyetin olmadığıydı. Davet edildiğim oda diğer bütün müslüman odaları gibi mobilyasızdı. Yalnızca sonradan kitap ve el-yazmalarıyla dolu olduğunu öğrendiğim iki sandık vardı. Yer boydan boya halı ve hasırla kaplıydı. Bir köşede kilimle kaplı bir şilte vardı; Şeyh burada, arkasında birkaç yastık, dimdik, elleri dizlerinin üstünde, aynı anda tamamen doğal olan hareketsiz bir şekilde bağdaş kurmuş oturuyordu.

«Beni çarpan ilk şey İsa'yı temsil eden şeylere olan yakınlığıydı. İsa'nın bir zamanlar giyip eskittiği elbiselerin tam aynısı olmasa da benzerî elbiseleri, yüzünü çevreleyen ince ketenden baş örtüsü, her tavrı, her şeyi bu yakınlığı kuvvetlendirmeye yarıyordu. Bana öyle geldi ki bu görünüş, Meryem ve Marta ile otururken havarilerini kabul eden İsa'nın görünüşüydü.

«Şaşkınlığım eşikte bir süre beklememe yol açtı. O da çok uzak bir bakışla gözlerini yüzüme dikti, sonra içeri gelmemi bilinen karşılama sözleriyle isteyerek, sessizliği bozdu. Yeğeni Seyyidî Muhammed tercümanlığını yapıyordu, çünkü Şeyh Fransızca'yı anladığı halde konuşmakta biraz güçlük çekiyordu, bir yabancının yanında sanki hiç bilmiyormuş gibi davranıyordu.

«Halı ve hasırları kirletmemek için ayakka-

bılarımın üzerine geçirmek için çarık istedim, fakat o bunun gereksiz olduğunu söyledi. Benim için bir sandalye getirildi, böyle bir yerde sandalyede oturmak gülünç geldiğinden, minderde oturmanın daha iyi olacağını söyleyerek geri çevirdim. Şeyh farkedilmeyecek bir şekilde gülümsedi, bu basit jestten sempatisini kazandığımı hissettim.

«İnsanı hafifleten yumuşak bir sesi vardı. Kısa cümlelerle çok az konuşuyordu; çevresindekiler, en ufak bir kelime veya jestini bekleyerek ona itaat ediyordu. İnsan onun derin bir saygı çemberi ile sarıldığını hissediyordu.

«İslâmî adetler hakkında biraz bilgim vardı ve "herkes" olmayan birisiyle ilgilenmek durumunda olduğumu kavradığımdan, çağrılışımın nedenini öyle birdenbire ortaya atmamaya dikkat ettim. Şeyh'in Seyyidî Muhammed aracılığıyla, Müsteganem'de kalışım, beni buraya getiren sebepler, karşılaştığım zorluklar ve ne derece memnun olduğum hakkında bana sorular sormasını bekledim.

«Bu konuşma esnasında genç bir mürid büyük bir pirinç tepsiyle naneli çay ve biraz kek getirdi. Şeyh kendisi hiçbir şey almadı, fakat çay sunulduğunda benim içmemi istedi ve bardağı dudaklarıma kaldırdığımda benim adıma "Bismillah" dedi.

«Sağlığı hakkında benimle ancak bütün bunlar bittikten sonra konuşmaya karar verdi. Beni kendisine ilâç salık vermem için çağırmadığını, ilâç almak niyetinde olmadığını fakat ben çok gerekli görürsem alacağını söyledi. Birkaç gün

önce yakalandığı hastalığın ciddi olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Benden rahatça, açıkça ve hiçbir şey gizlemeden durumu hakkında ne düşündüğümü söylememi istedi. Gerisi hiç mi hiç önemsizdi.

«Gittikçe daha çok ilgilenmeye ve meraklanmaya başladım ilâçların faydasına inanmayan bir hastaya rastlamak oldukça zordu; iyileşmek için öyle derin bir istek duymayan ve yalnızca ne durumda olduğunu öğrenmek isteyen bir hastaya rastlamaksa çok daha zordu.

«Oldukça ayrıntılı bir şekilde başladığım muayeneyi hastam uysalca kabullendi. Muayene sırasında gösterdiğim dikkat arttıkça kendini ellerime daha bir güvenle teslim etti. Hayret edilecek kadar zayıftı, o kadar ki, insan, içinde hayatın yavaşlatıldığı bir organizmayla karşı karşıya olduğu izlenimini edinirdi. Fakat ciddi bir derdi yoktu. Muayenede hazır bulunan tek kişi arkası bize ve gözleri yere dönük, odanın ortasında mahzun ve saygılı bir şekilde dikilen, ortada olanları görmeden soruları ve cevapları alçak bir sesle tercüme eden Seyyidî Muhammed'di.

«Bitirdiğimde, Şeyh minderlerin üzerindeki eski halini aldı, Seyyidî Muhammed el çırptı ve genç adam içeriye yeniden çay getirdi.

«Şeyh'e oldukça kötü bir grip salgınına yakalandığını fakat ciddi bir şeyi olmadığını, belli başlı organlarının gayet normal çalıştığını, çektiği bütün sıkıntıların muhtemelen birkaç gün içinde kendiliğinden kaybolacağını söyledim. Fakat her ne kadar bunun tersi bir şeyin olması muhtemel değilse de, bu gibi durumlarda her

zaman belirli bir riskin olduğunu, bunun için hastalığıyla yakından ilgilenmek gerektiğini, tedbir açısından onu tekrar görmeye geleceğimi söyledim. Zayıflığını tehlikeli bulduğumu, biraz daha fazla yemesi gerektiğini de ekledim. Gerçekte sorularıma aldığım cevaplardan öğrenmiştim ki günlük besini yalnızca bir litre süt, birkaç kurumuş hurma, bir veya iki muz, biraz da çaydan ibaretti.

«Muayenemin sonucundan Şeyh oldukça memnun olmuştu. Asilce teşekkür etti. Beni yorduğu için özür diledi ve ne zaman istersem onu görmeye gelebileceğimi söyledi. Yemek konusuna gelince, düşüncesi benimkinden biraz farklıydı; ona göre yemek yemek bir zorunluluktu, fakat günlük besinini en aza indirmek onun alışkanlıklarındandı.[2]

«Eğer yeteri kadar yemezse, gittikçe güçsüz düşeceğine ve ilerideki bir hastalığa karşı dayanamayacağına dikkatini çektim. Buna hiç önem vermediğini çok iyi anlamıştım, ne var ki hayatını sürdürmek veya en azından hayatta kalmak isterse, her ne kadar hoş olmasa da doğanın gerekleri önünde eğilmesi kaçınılmazdı.

«Anlaşılan, bu tartışma onu etkilemişti; uzun

(2) Şeyh'in müridlerinden İbn Abdülbâri bir keresinde niçin o kadar az yediğini sormuştu. Şeyh "Çünkü yemek yemeye karşı çok az bir isteğim olduğunu görüyorum. Bazı fukaranın* düşündüğü gibi bu bir zühd değildir, her ne kadar müridlerimin obur, fazla yiyici olmalarını istemesem de." diye cevaplamıştı. (**Şeha'id**, s. 116.)

(*) İslâm'da tarikat üyelerini ifade etmek üzere manevi fakirlik anlamında kullanılan fakir kelimesinin çoğulu.

bir süre sessiz durduktan sonra, birdenbire kaçamak bir şekilde elini sallayarak ve hafif bir gülümseme ile "Allah yardım eder," dedi.

«Artık içeri girdiğim sırada oturduğu gibi gözlerinde uzak bir bakışla oturuyordu. Yirmi yıldan fazla bir zaman sonra bile, bütün olanlar sanki dün olmuş gibi hafızamda yer eden bir izlenimle yavaşça ayrıldım.

«Şeyh el - Alevî'ye yaptığım bu ilk ziyareti bütün ayrıntıları ile anlattım, çünkü onun kişiliğini ortaya çıkarmanın bence en iyi yolu, ilk görüşmemizde üzerimde bıraktığı izlenimi aktarmaktır. Onunla karşı karşıya gelmeden önce hakkında hiç bir şey bilmediğim için bu izlenime güvenilmelidir.

«Bu müstesna insan hakkında bir şeyler bulmaya çalıştım, fakat kimse bana önemli bir şey söyleyemedi. (Kuzey Afrikalı Avrupalılar genellikle İslâm'ın derinliklerinden habersiz yaşadıklarından, onlar için bir Şeyh veya derviş, siyasal etkinliği olmadığı takdirde hiçbir önemi olmayan bir büyücü türüdür.) Şeyh el - Alevî'nin bu tür bir etkinliği olmadığından hakkında bir şey bilmiyorlardı.

«Üstelik, ikinci defa düşündüğümde hayalimin kurbanı olup olmadığımı merak etmeye başladım. O İsa'ya benzeyen yüz, o yumuşak barış dolu ses, o nazik hareketler gerçekte onda olmayan ruhî bir mertebeyi ona atfetmede beni etkilemiş olabilirdi. Tavrı, hareketi önceden hesaplanmış bir "poz" olabilir, insanı ümitlendiren bu yüz arkasında hiçbir şey olmayabilirdi.

«Herşeye rağmen, o öyle sade ve doğal gözüktü ki ilk izlenimim devam etti, daha sonra olanlarla ise yeterince kuvvetlendi.

«Ertesi gün ve ondan sonraki birkaç gün iyileşinceye kadar onu görmeye gittim. Her seferinde onu aynı şekilde hareketsiz, aynı durumda, aynı yerde, gözlerinde uzak bir bakış, dudaklarında hafif bir tebessüm, bir gün öncesine göre sanki bir santim bile hareket etmemiş, zamanın etkileyemediği bir heykel gibi dururken buldum.

«Her ziyaretimde daha samimi ve daha çok sır vericiydi. Konuşmalarımız tıbbî sorular hariç, konu itibariyle genel ve oldukça sınırlı olduğu halde, karşımdaki insanın yalancı olmadığına dair izlenimim gittikçe kuvvetlendi. Çok kısa bir süre sonra iyi birer arkadaş olmuştuk; ona doktor olarak yaptığım ziyaretlere artık gerek kalmadığını söylediğimde, benimle tanışmaktan çok memnun olduğunu, zamanım oldukça onu görmeye gidersem sevineceğini söyledi.

«Bu, Şeyh'in 1934 yılında ölümüne değin sürecek olan bir dostluğun başlangıcıydı. Ondört yıl süresince onu en az haftada bir kere görebiliyordum. Bazen biraz vaktim olunca onunla konuşma mutluluğuna erebilmek için ona kendim gidiyor, bazen aile üyelerinden birinin hastalığı dolayısıyla o beni çağırıyordu; çoğunlukla ise görüşmemiz nazik sağlığı tedaviyi gerektirdiği için oluyordu.

«Yavaş yavaş karım ve ben evin yakın dostları olduk. Belli bir süre sonra kendi evimizdey-

miş gibi davranmamızı sağladılar. Fakat bu yavaşça ve farkedilmez bir şekilde oldu.

«Şeyh'i ilk gördüğümde bugünkü zaviyeleri henüz inşa edilmemişti. Bir grup fukara toprağını satın alıp Şeyh'e bir hediye olarak sunmuşlardı, temeli de atılmış durumdaydı fakat 1914'ün güçlükleriyle yarıda kalan işe yeniden ancak 1920'de başlanabilmişti.

«Bu zaviyenin inşa tarzı tipik ve zarifti: ortada ne bir mimar, ne de bir kalfa vardı, bütün işçiler gönüllüydü. Her ne kadar eline gönye almamış, plân yapmamış da olsa mimar bizzat Şeyh'in kendisiydi. O yalnızca ne istediğini söylüyor ve kafasındakiler işçiler tarafından anlaşılıyordu. Çalışanların hepsi o yöreden değildi. Bir çoğu Fas'tan, özellikle Riff'ten, bazısı ise Tunus'tan, hiçbir kayıt işlemine gerek olmadan gelmişlerdi. Zaviyedeki işin bir kere daha başlayabileceği haberi etrafa yayılmıştı ve bu yeterliydi. Şeyh'in Kuzey Afrika'daki müridleri arasından büyük bir işçi akını başlamıştı; bazıları duvarcı, bazıları marangoz, taşçı, yollarda çalışan işçi ve hatta ameleydi. Azıcık erzaklarını mendillerine düğümlemiş, ellerinin hünerini emrine amade kılmak için Efendi Hazretleri'nin yaşadığı uzak kasabanın yolunu tutmuşlardı. Ücret almıyorlardı. Doyuruluyorlardı ve bu yeterliydi. Çadırlarda kalıyorlardı; her gece namazdan bir saat önce Şeyh onları biraraya getirip ruhî telkin veriyordu. Ödülleri buydu.

«Bu şekilde iki, üç ay çalışıp, bir kere daha işe katkıda bulunmanın verdiği mutlulukla, ruhen tatmin olmuş dönüyorlardı. Onların yerini

başkaları alıyor ve bunlar da sıralarını tamamlayınca yerlerine çalışmaya can atan yenileri geliyordu. Gelen her zaman için fazlaydı, hiçbir zaman işçi eksikliği duyulmuyordu. Bu böyle iki yıl, bina tamamlanıncaya kadar sürdü. Bu basit ve içten bağlılığın tezahürü bana batınî bir mutluluk duygusu verdi. Dünyada hâlâ bir ideal uğruna, karşılık beklemeden kendilerini verebilen insanlar vardı. Burada, yirminci yüzyılın ortasında, Orta Çağ'da katedralleri inşa eden gayretin, şevkin aynısıyla karşı karşıyaydım ve hiç şüphesiz gerçekte zaviye de aynı şekilde inşa edilmişti. Şaşkın bir görgü şahidi olmaktan memnundum.

«Zaviye tamamlanır tamamlanmaz fukara bunu kutlamak üzere büyük bir festival istediklerini söylediler, onları kıramayacağını anlayan Şeyh bunu kabul etti.

O sırada onu, düşündüğümü dosdoğru söyleyebilecek kadar iyi tanımıştım; alışkanlıklarının tersine, yalnızlık ve kendini geri plânda tutma anlayışına zıt bir şeye rıza göstermesini hayretle karşıladığımı kendisine ifade ettim.

«Konuşmalarımızda yeğenini artık tercüman olarak kullanmıyordu. Buna rağmen Seyyidî Muhammed hemen hemen bütün toplantılarımızda bulunuyordu. Genellikle Fransızca konuşuyorduk ve o yalnızca Şeyh belirli bir düşünceyi Fransızca ifade edemeyeceğini hissettiği zaman karışıyordu.

«Hayret ifadem karşısında omuzlarını belli belirsiz salladı ve — kesin hatırlayamıyorum —

hemen hemen şunları söyledi: "Haklısın. Bu tür şeylere gerek yok. Fakat insanları olduğu gibi kabul etmek zorundasın. Herkes saf bilgi ve tefekkürle tamamiyle tatmin olmaz. Arasıra biraraya gelmeye ve kendi düşüncelerinin diğer bir çok insan tarafından paylaşıldığını görmeye ihtiyacı vardır. Şu anda bütün istedikleri bu. Üstelik, müslümanların ziyaret ettiği birtakım yerlerde tabancayla ateş etmek, binicilik gösterileri, çeşitli oyunlar ve fazlasıyla yemek şeklindeki bir eğlence de söz konusu değildir. Müridlerim için festival, ruhî bir şenliktir. Fikir alışverişi ve toplu ibadet için yeniden biraraya gelmektir yalnızca."

«Bu açıdan bakıldığında festival düşüncesi artık beni rahatsız etmedi. Katılmak üzere gelen müridlerin sayısına bakarsak, oldukça da başarılıydı. Her taraftan ve toplumun her sınıfından geliyorlardı. Şeyh'in bana anlattıklarından akademik kafalı insanların öğretinin karmaşık sorunlarını tartışarak parlamak ve kılı kırk yaran kaçamaklı sözleri ortaya koymadaki hünerlerini göstermek üzere biraraya geleceği bir kongre beklemiştim.

«Seyyidî Muhammed'in bana kabaca tercüme ettikleri, açılış pasajlarından çıkarabildiğim kadarıyle, özellikle genç müridler arasında olan bu tür bir şeydi. Fakat ilgi burada toplanmamıştı, en çok ilgiyi hiç konuşmayan ve derin bir tefekküre dalmış olan yaşlı müridler çekmekteydi. Beni en çok çarpan hepsinin en mütevazisi olan, bütün bir ay boyunca köyden köye yürüyerek, basit canlarında yanan bâtınî ateş ile ruhları uyanık bir şekilde yolculuk eden Rif Dağcılarıydı.

«Altına hücum edenlerin öncüleri gibi şevkle yola koyulmuşlardı, fakat aradıkları dünyevî zenginlik değildi. Arayışları sadece ruhla ilgiliydi, aldatılmadıklarından emindiler. Onları burada olmanın, en büyük arzuları olan bu kutsal yerde olmanın verdiği bir çeşit hoşnutluk içine gömülmüş, sessiz ve sakin havada sürüklenirlerken seyrettim. Allah'ın Huzuru'nda bütün bir benlikleriyle uyum içinde, mutluydular...

«Saatlerce sessiz ve sakin kaldıktan sonra müridler yavaşça ilâhi söylemeye başlardı. Daha sonra ise dairevî gruplar oluşturup elele tutuşarak, yumuşak ve ritmik bir şekilde, her hareketlerinde açıkça "Allah" diyerek, ileri geri sallanırlardı. Bu sallanma her dairenin merkezinde sesi diğerlerinden ayırdedilebilen bir tür koro başkanının verdiği ağır bir ritm ile başlardı. Bu arada bazı müridler gittikçe sesli ve etkin bir şekilde ilâhiye devam ederlerdi. Yavaş yavaş ritm hızlandırılırdı. İleri geri doğru yavaşça sallanma, yerini dizleri büküp sonradan birdenbire düzeltmek şeklindeki yukarı aşağı bir harekete bırakırdı. Kısa bir süre sonra, ritmik hareketli (ayaklar sabit) her dairede müridler nefes nefese[3] kalmaya ve sesleri boğuklaşmaya başlardı. Fakat zaman çabuk geçer; bu yukarı aşağı hareketler gittikçe daha sert, daha hızlı ve şiddetli bir hâl alırdı. Allah'ın ismi artık bir nefesten başka bir şey değildi ve bu hızlı bir şekilde, nefes alışlar artık duyulmaz oluncaya kadar böylece devam ederdi. Bazıları yorgun bir halde yere serilirlerdi.»

(3) "Nefes nefese kalmak" vücudu ritimle bütünleştirmenin bir yoludur.

«Semazenlerin hareketlerine benzeyen bu uygulama, açıkça belirli bir ruhsal hâle ulaşmak için yapılırdı. Fakat bu tür kaba ve zahmetli uygulamalarla, Şeyh'in kemal ve asaleti arasında ne gibi ruhsal bir bağ olduğunu merak ediyordum.

«Ve Şeyh'in şöhreti nasıl bu kadar yayılabilmişti? Ortada hiçbir zaman düzenli bir propaganda yoktu. Müridler insanları kendi yollarına çevirmek için en ufak bir çaba göstermiyorlardı. Her kasaba veya köyde, Şeyh'in güven ve şahadeti ile başa geçirilmiş bir mukaddimin önderliğinde, kendilerine özgü, küçük, birbirinden ayrı zaviyelerde barınırlardı. Bu küçük kardeşlik yuvaları kural olarak dışadönük her hareketten sakınırlardı, sanki sırlarını başka hiçbir kimsenin paylaşmaması için sıkı sıkıya kapanırlardı.) Her şeye rağmen etki yayılıyor, mübtediler irşad için geliyorlar. Hayatın bütün yollarından yürüyerek geliyorlar.

«Birgün hayretimi Şeyh'e ifade ettim. O

«"Bütün Allah düşüncesiyle içiçe olanlar buraya gelir," dedi ve İncil'deki sözler kadar kıymetli şu sözü ekledi:

«"İç Huzuru aramak için geliyorlar."

«O gün fazla meraklı gözükmemek için daha fazla soru sormaktan çekindim. Fakat söyledikleriyle bazen duyduğum ve beni meraklandıran esrarlı sözler arasında bir bağıntı olduğunu farkettim. Gerçekte, oldukça sık bir şekilde, sessizce Şeyh'le konuştuğumuz bir sırada "Allah" ismi zaviyenin uzak bir köşesinden uzun, titrek bir tonda tekrarlanmaktaydı:

«"A...l...la...h!"

«Bir ümitsizlik çığlığı, çılgın bir yalvarış gibiydi ve köşesinde tefekküre dalmış, kendi kenne sıçrayan müridin birinden gelmekteydi. Çığlık genellikle birkaç kere daha tekrarlanıyordu, sonrası ise bir kere daha sessizlikti.

«"Enginlerden seni çağırdım, ya Rab!"»[4]

«"Yüreğim bayılınca, yerin ucundan seni çağırırım;

Benden yüksek olan kayaya beni eriştir."[5]

«Mezmurlar'dan bu ayetler aklıma geldi. Yalvarış gerçekten aynıydı; ıstıraplı bir ruhun Allah'a olan yüce çığlığı.

«Yanılmamıştım, sonradan işittiğimiz çığlığın ne olduğunu sorduğumda Şeyh :

«"Tefekküründe Allah'tan kendisine yardımcı olmasını isteyen bir mürid." diye cevapladı.

«"Tefekkürünün amacının ne olduğunu sorabilir miyim?"

«"Allah'ta kendini bulmak."

«"Müridlerin hepsi bunda başarılı olurlar mı?"

«"Hayır, başarı oldukça nadirdir. Yalnızca birkaç kişi."

«"Peki, başaramayanlar ne oluyor? Ümitsizliğe düşmüyorlar mı?"

«"Hayır; en azından İç Huzuru elde edebilecek mertebeye ulaşırlar."

«İç Huzur. Sık sık döndüğü noktaydı ve şüphesiz büyük etkisi de burada yatmaktaydı. Ne-

(4) Mezmurlar, 130/1.
(5) Mezmurlar, 61/2.

den insan şöyle ya da böyle İç Huzuru aşmaya talip olmuyordu?..

«Kış dışında, Şeyh iyi olduğu zamanlarda beni hep elyazmalarındaki resimleri hatırlatan, yüksek duvarlarla çevrili küçük bir bahçenin dibinde, taraçaya benzeyen bir yerde kabul ederdi. Dünyanın gürültüsünden uzak, kuşların cıvıltıları, yaprakların hışırtıları arasında böyle sakin yerlerde, bazen uzun sessizliklerle bölünen konuşmalarımız oluyordu.

«Birbiriyle yakın dost olan ve birbirini anlayanlarda olduğu gibi, sessizlikten rahatsız olmuyorduk ve sessizlik bazen üzerinde düşünmeyi gerektiren bir söz yüzünden doğuyordu. Üstelik, Şeyh hiçbir zaman sözlerini israf etmiyordu; bir şey söyleme ihtiyacını hissetmediğimiz zaman konuşmuyorduk.

«İslâm dininin kural ve hakikatleri hakkında çok az bir şey bildiğimi öğrenince şaşırdı. Bütün bildiğim, Peygamber'in hayatı, ilk Halifelerin tarihi, Kâbe, Zemzem Kuyusu ve İsmail'in annesi Hacer'le birlikte çöle bırakılışı hakkında öz olarak, birkaç şeyden ibaretti. Bütün bunlar çok azdı, fakat vasat bir Avrupalı genellikle bu gibi konularda öyle cahildir ki Şeyh hayretlerini gizleyemedi.

«Kendi hesabıma, açık fikirliliğine ve hoşgörüsüne hayret etmiştim. Müslümanların fanatik olduğunu ve müslüman olmayan yabancılara çok yukardan baktıklarını sık sık işitmiştim.

«Şeyh Allah'ın üç[6] Peygambere, önce Musa-

(6) Üç rakamını sınırlayıcı bir anlamda söylemiyor, çünkü Kur'an'da yirmisekiz peygamberden bahsediliyor. Üs-

ya, sonra İsa'ya, sonra da Muhammed'e vahyettiğini söyledi. Bunların içinde İslâm'ın Allah'ın en son mesajını ilettiği için en iyi din olduğunu, fakat her şeye rağmen Yahudilik ve Hristiyanlığın ilâhî dinlerden olduğunu söyledi.

«İslâmî düşüncesi de aynı şekilde genişti. Yalnızca öz üzerinde duruyordu, hep şöyle derdi

«"Tam bir müslüman olabilmek için şu beş şeyi yapmak yeterlidir Allah'a iman etmek ve Muhammed'i (s.a.) O'nun son Peygamberi olarak kabul etmek, günde beş vakit namaz kılmak, emredilen zekatı fakirlere vermek, oruç tutmak ve Mekke'ye hacca gitmek."

«Onda özellikle takdir ettiğim şey beni kendi dinine sokmaya çalışmamasıydı. Düşüncelerini ben sorduğum zaman açıklıyordu; üzerimde iyi bir etki yaratıp yaratmadığına hiç önem vermiyordu. Beni dinimden döndürmek için en ufak bir gayret göstermediği gibi, uzun bir süre dini düşüncelerimin ne olduğuna kayıtsız kaldı. Üstelik bu onun karekteriydi. Hep şöyle derdi

«"Bana ihtiyacı olanlar bana gelirler. Başkalarını çekmek için niye uğraşayım? Önemli olan şeylerle çok az ilgilenir ve kendi yollarına giderler."

telik müridleri için yazdığı bir risalede **(el-Kavl el-Makbul**, s. 7), Kur'an'ın Muhammed'e (s.a) atfedilen şu ayetine dikkati çekiyor: **Ey Muhammed! And olsun ki, senden önce birçok peygamberler gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık; hiç bir peygamber Allah'ın izni olmadan bir mucize getiremez. Allah'ın buyruğu gelince iş gerçekten biter. İşte o zaman, boşa uğraşanlar hüsranda kalırlar.** (Kur'an, 40/78) ve Allah'ın Elçilerinin, Peygamberlerinin veya indirdiği Kutsal Kitapların sayısını sınırlamamaları için müridlerini uyarıyor.

«Bunun için, konuşmalarımız, bahçelerini ayıran çitten düşünce alışverişinde bulunan iki komşunun arasında geçenlerden farksızdı.

«Fakat bir gün düşüncelerim aramızda tartışma çıkmasına ve onun beni biraz yoklamasına yol açtı. Belki de bu hassas konuyu nasıl ortaya atacağını daha önceden düşünmüştü ve böyle bir fırsatı kolluyordu.

«Tartışma İslâm'a Sudanlılara ait birtakım uygulamalar getiren zenci müslümanlar yüzünden çıktı. Belirli zamanlarda önlerinde çiçek ve kordelâlarla süslenmiş bir boğa, davullarla, deflerle, dansederek, bağırarak, şarkı söyleyerek ve metal kastanyetleri çırparak sokaklardan geçerlerdi. Sakin bahçemizin sonundaki taraçamızda, kulaklarımıza işte onların uzaktaki alaylarının karışık sesleri gelmekteydi. Bilmiyorum neden ama bunlarla bazı Katolik alayları arasında bir ilgi kurdum ve eğer sembolik olarak almazsak Aşai Rabbani ayini nasıl bir tür büyüye dönüşüyorsa, bunların da tamamen putperestlik olduğunu ekledim.

«"Ne de olsa dininiz," dedi.

«"Bir ölçüde," dedim. "Annemin kucağındayken vaftiz edilmişim. Bundan öte beni dine bağlayan başka bir şey yok."

«"Senin dinin nedir, o halde?"

«"Yok."

«Bir sessizlik oldu. Sonra Şeyh

«"Çok garip."

«"Garip olan nedir?"

«"Çünkü genellikle senin gibi dini olmayanlar dinlere düşmandırlar. Fakat sen öyle gözükmüyorsun."

«"Söylediğiniz doğru, bahsettiğiniz kimseler dinî düşünceye karşı hoşgörülü değillerdir. İnatçıdırlar. Düşüncelerinin boşluğunda bahsettiğiniz İç Huzuru bulamamışlardır. Bunların aksine."

«"Peki sen? Sen buldun mu?"

«"Evet. Çünkü ben her şeyi en son noktasına kadar izledim ve her şeyi gerçek değerine, gerçek yerine göre değerlendirdim."

«Biraz düşündü, ve sonra:

«"Bu da garip," dedi.

«"Garip olan?"

«"Bu düşünceye öğretiden başka bir yolla ulaşman."

«"Hangi öğreti?"

«Belirsiz bir hareket yaptı ve derin bir düşünceye daldı. Bu konuda daha fazla konuşmak istemediğini anladım ve sustum.

«Bugünden itibaren onu daha fazla ilgilendirdiğim izlenimine kapıldım. Bu ana kadar arkadaşlığımız, tesadüfî bir arkadaşlığın sınırlarını aşmasa bile, her zaman samimiydi. Beni oldukça iyi tanımış ve sevmişti, fakat ne de olsa ben bir yabancıydım ve biraz uzaktım. Onun için ben, geçici bir ilgi alanından başka bir şey değildim; belki de nazarında hiç bir önemim yoktu; hayat yolculuğu sırasında insanın karşılaştığı, yoldan gelip geçen birisiydim, nazik fakat sıkıcı olmadığı için yolculuğun bir bölümünde insanın yanına aldığı sonra unuttuğu anlık bir arkadaş.

«Bu olaydan sonra, yalnız kaldığımız zamanlar konuşma soyut bir havaya girdi... Bu andan itibaren, söyleniş amacından çok daha öte anlamları olan o mükemmel konuşmaları not etmediğime bütün bir kalbimle pişmanım. Bu konuş-

maların benim için olduğu kadar başkaları için de değerli bir belge olacağını ne yazık ki şimdi kavrayabiliyorum. Fakat ne var ki yılların akışıyla hafızamda aldıkları önemli yeri, o sıralarda görememiştim.

«Bu yüzden bu konuşmaların yalnızca genel bir havasını verebileceğim, yalnızca aklımda yer eden birkaç çarpıcı noktayı aktarabileceğim. Bazen konuşmamız uzun sessizliklerle bölünen birkaç sözden, bazen de onun bana sorduğu sorulara benim yaptığım açıklamalardan oluşmaktaydı. Şimdi artık soruları soran oydu. Hiç tartışmadık, her tarafın kendisinin haklı olduğunu öbür tarafa inandırmaya çalıştığı türden münakaşalarımız hiç olmadı. Düşünce alışverişinden başka bir şey değildi yaptığımız.

«Ona din karşısındaki tavrımı anlatmaya böyle bir konuşma sırasında başlamıştım. Herkes varoluş ve gelecekte olacakların muammasıyla rahatsız olduğundan, aklımızı ve kendimizi tatmin edecek bir açıklama aradığımızı söyledim. Dinler bir çok insanı tatmin eden cevaplar veriyordu. Dinde ruhsal sükûnu bulmuş birisini rahatsız etmeye ne hakkım vardı? Bununla birlikte, hangi araçla olursa olsun, hangi yol seçilirse seçilsin, kafasındaki sorulara bir cevap bulabilen herkes başlangıç noktası olarak herhangi bir inancı almak zorundaydı. Benim takip ettiğim bilimsel yol bile, ispatlanamayan fakat kendiliğinden doğru olarak kabul edilen birtakım varsayımlara, "kabul"lere dayanmaktaydı. Hangi taraftan bakarsak bakalım ortada her zaman küçük ya da büyük bir inanç ögesi vardı. Herkes kendine en uygun gelen yolu seçiyordu. Eğer in-

san aradığını bulursa, kendi yolu en doğru olanıydı. Hepsi aynıydı.

«Burada beni durdurarak:

«"Hayır, hepsi aynı değildir," dedi.

«Bir açıklama bekleyerek, cevap vermedim.

«"Soruna yalnızca tatmin olma açısından bakarsan, hepsi aynıdır. Fakat ortada derece farklılığı vardır. Bazı insanlar çok az bir şeyle tatmin olurken, diğerleri dinde tatmin olurlar; bazılarının ise daha fazlasına ihtiyacı vardır; yalnızca kafalarındaki sorulara cevap bularak huzura ermek zorunda değildir insanlar, fakat aynı zamanda onları Ruh'un enginliğine garkedecek Büyük Huzuru da bulmak zorundadırlar."

«"Peki din?"

«"Bunlar için son din yalnızca bir başlangıç noktasıdır."

«"Bundan sonra, dinin ötesinde bir şey var mıdır?"

«"Dinin ötesinde öğreti vardır."

«Öğreti kelimesini ondan daha önce de duymuştum. Fakat bu kelimeyle ne demek istediğini sorduğumda cevap vermeye niyetli gözükmemişti. Çekinerek bir daha sordum:

«"Hangi öğreti?"

«Bu kez cevapladı:

«"Allah'ın Zat'ına ulaşmanın yolları."

«"Peki, bu yollar nelerdir?"

«Bana acır bir şekilde tebessüm etti.

«"Sana neden söyleyeyim, çünkü sen onlardan yararlanmaya niyetli değilsin. Eğer bana bir müridim olarak gelseydin, sana bir cevap verebilirdim. Fakat boş bir merakı tatmin etmenin yararı nedir ki?"

«Başka bir zaman, Allah'ın Mutlak İlmine inanan insanlar açısından bir çeşit mantıksızlık olarak gördüğüm dua hakkında konuşuyorduk.

«"Duadan maksat nedir?" diye sordum.

«"Aklında ne olduğunu anlıyorum, dedi. "Temelde haklısın. Allah'la doğrudan bir irtibat içine giren birisi için dua fazladır. Çünkü kişi artık dolaysız bilginin sahibidir. Fakat dua bu irtibatı arzu eden ve elde edememiş olanlara yardımcı olur. Buna rağmen bu durumda bile dua zorunlu değildir. Allah'a ulaşmanın başka yolları da vardır."*

«"Ne gibi?"

«"Öğretiyle ve tefekkürle veya zihnî düşünmeyle uğraşmak bunlardan en iyileri ve en etkilileri. Fakat bunu herkes başaramaz."

«Onu en çok şaşırtan şey, tamamiyle yok olacağımı bile bile, oldukça sakin bir şekilde yaşa-

(*) Bu bağlamda Kâtip Çelebi'nin zikrettiği şu olayı aktarmak kafalarda bazı gereksiz sorunların doğmasını önleyebilir: "Görülmez mi ki Hz. İbrahim, Nemrud'un ateşine atılırken Cebrail aleyhisselâm gelip: «Bir isteğin var mıdır?» dediğinde, «Senden bir hâcetim yok,» dedi. «Peki, Rabbından iste,» dediğinde ise: «Durumumu o biliyor, istemeye gerek yok,» şeklinde karşılık verdi. Böyle ihtiyacını arzetmediği gibi duada bile bulunmadı.
İşte bu husus tevhid inancını halka öğretti. Burada bahsedilen Hz. İbrahim'in tevhidi "Tevhid-i sırf"tır. Allah'a tam olarak yönelebilenler vesileye bakmazlar. Ekseriya kuvvet-i maneviyye erbabı böyledir. Ama (tevhidin) aşağı mertebelerinde bulunanlar (menfaatı) celbetmek (ve mazarratı) defetmekte ruhaniyeti ve cismaniyeti sebep tesebbüb ve vesile kılarlar." (**Mizânu'l hak fi ihtiyâri'l-ehak**, Kâtip Çelebi, Marifet Yayınları, s. 117-118. Çev.)

yabilmemdi; çünkü bu konuda çok ciddi olduğumu görmüştü. Değişik aralıklarla yavaş yavaş bu konuya dönüyordu, ona sükûnetimin gururdan çok alçak gönüllülükten olduğunu anlatmaya çalıştım. İnsanın huzursuzluğu daha fazla yaşamak uğruna her şeyi göze almasından ileri geliyordu. Sükûnet, kişi kendini ölümsüzlük için duyduğu bu arzudan tamamen kurtardığı zaman elde edilirdi. Dünya benden önce vardı ve bensiz de var olacaktı... Dünya neden ve nasıl olduğunu bilmediğim, eğer gerçekten bir anlamı varsa kavrayamadığım bir misafirliğe davet edilmemdi. Fakat bu misafirliğin ilgi çekici tarafları vardı. İşte bunun için gözlerimi soyut düşüncelerden çok doğaya çevirmiştim. Misafirlikten ayrılmak zorunda kalınca üzülecektim, çünkü bana ilginç gelmişti. Fakat şüphesiz bu son beni sıkacaktı. Her şeye rağmen, başka bir seçeneğim yoktu. Ne farkederdi ki? İnsan bir karıncayı ezdiğinde dünya aynı şekilde devam ediyordu.

«"Şüphesiz söylediğin beden için doğru," dedi, "fakat ruh ne olacak?"

«"Doğru, bir de ruh var. Kendi varlığının bilincinde olmak. Fakat doğduğumuzda yoktu. Bedensel duygularımızın gelişmesiyle birlikte yavaş yavaş o da gelişti. Bilgimiz arttıkça azar azar onu da elde ettik. Bedenimizle birlikte gelişti, onunla büyüdü, onunla kuvvet kazandı; edinilen düşüncelerin bütünü gibi, varlığını muhtaç olduğu bu bedeni yaşatabileceğine ben kendimi inandıramıyorum."

«Uzun bir sessizlik oldu. Sonra Şeyh derin düşüncesinden ayrılarak :

«"Sende eksik olan şeyin ne olduğunu bilmek ister misin?" diye sordu.

«"Evet, nedir?"

«"Bizim gibi biri olmak ve Hakikat'i görebilmek için gerekli olan, Ruh'unu nefsinin[7] üzerine çıkarma isteği. Ve bunun çaresi yoktur."

«Bir gün bana doğrudan doğruya

«"Allah'a inanır mısın?" diye sordu.

«Cevap verdim

«"Bununla herşeyin ona bağlı olduğu ve Evren'e gerçekten bir anlam veren tanımlanamaz bir ilkeyi kastediyorsanız, evet."

«Cevabımla tatmin olmuş gözüktü. Ekledim

«"Fakat bu ilkeyi bizim ulaşamayacağımız ve anlayamayacağımız bir şekilde kabul ediyorum. Her şeye rağmen beni şaşırtan şey, dindar olduğunu söyleyen ve buna inanan, Tanrı'da ölümsüzlüklerinden emin olan birçok insanın dünyevî varlıklarına önem vermeye devam etmeleridir. Kendilerine karşı ne dürüst ne de tutarlıdırlar. Bana öyle geliyor ki, eğer ben ölümden sonra hayatın varlığından emîn olsaydım, bu dünyevî hayatın benim için hiçbir anlamı kalmazdı ve ona hiç mi hiç önem vermezdim. Ötedeki gerçek hayatı bekleyerek yaşar ve sizin fukaranız gibi kendimi tamamen tefekküre verirdim."

«Bana bir süre sanki düşüncelerimi okuyor-

(7) Şiirlerinin birinde Şeyh şöyle der:
"Bizi insanlar arasında görürsün, ama gördüğün gibi değildir, Yücelerin yücesinde parıldamakta ruhlarımız." (Divan, s. 5.)
Divan'la ilgili alıntıların hepsi ikinci baskısına aittir.

muş gibi baktı. Sonra gözleri çok daha derinlere nüfuz eden bir nazarla gözlerimle karşılaştı ve yavaşça

«"Ne yazık ki Ruh'unun nefsinin üzerine çıkmasına izin vermeyeceksin. Fakat ne söylersen söyle, ne düşünürsen düşün, Allah'a düşündüğünden daha yakınsın."»

«"Allah'a düşündüğünden daha yakınsın."

«Bu sözleri söyledikten sonra Şeyh el-Alevî fazla yaşamayacaktı. Ölümünden önce Mekke'ye yaptığı hac ve sonradan Suriye ve Filistin'i ziyareti onu yormuştu. Son derece zayıftı, fakat aklı hâlâ sağlamdı.

«Bu arada mukaddimlik görevini yerine getiren yeğeni, Seyyidî Muhammed[8] vefat etmişti, yerini Şeyh'in çok sevdiği yeğenlerinden Seyyidî Udde bin Tunusî[9] almıştı.

(8) Şeyh'in kızkardeşlerinden birisinin, Seyyidî Muhammed adlı bir erkek ve Hayre adlı bir kız çocuğu vardı, ikisini de evlat edinmişti. Şeyh'in ölümünden çok önce Tilemsan'dan Suriye'ye göç eden ve şu anda Şam'daki "Alevî Zaviyesi"nin başında bulunan en yaşlı müridlerinden Seyyidî Muhammed'ül-Haşimî'ye bir mektup yazarak, Şeyh'in kendisinin hiç çocuğu olup olmadığını sormuştum. Cevap olarak: "Birinci ve ikinci karısından hiç çocuğu olmadığını biliyorum. Hac'tan Şam'a bizi ziyarete geldiğinde ona: «Hiç çocuğun oldu mu?» diye sordum. «Hayır» dedi. Sonra, «Evet, sizler benim çocuklarımsınız» dediğinde, hazır bulunan bütün ihvan sevinmişlerdi." (Şeyh el-Haşimî 1961 yılında vefat etti.)

(9) Seyyidî 'Adde (daha doğrusu 'Udde) bin-Tunusî, Seyyidî Muhammed'in kızkardeşiyle evlendiğinden Şeyh'in yeğeni olmuştu. 1952 yılında vefat etti.

«Seyyidî Udde endişesini benden gizleyemedi. Ondan Şeyh'in kendisini gittikçe derin tefekküre verdiğini ve ancak ayrılmak zorunda kaldığı zaman bıraktığını öğrendim. Hemen hemen hiçbir şey yemiyordu ve ona ısrar ettiğim, rica ettiğim halde, bana hafifçe tebessüm ederek, nazik bir şekilde:

«"Ne faydası var? Vakit yaklaşıyor," demişti.

«Verebileceğim bir cevap yoktu.

«Fukara bana çok özel bir ilgi göstermeye başladı. Şeyh'in sağlığı hakkında ne düşündüğümü öğrenmeye çalıştıklarını anladım. Genellikle onları çok az görürdüm. Benim kim olduğumu biliyorlardı. Şeyh'in bana gösterdiği yakınlık onları bana yöneltiyordu. Fakat yine de genellikle bana karşı biraz soğuktular. Şeyh'lerinin tehlikede oluşu onları bana yakınlaştırmıştı. Gülümseyerek onlara güven verdim. Gerçekte Şeyh'in gücünün son zerresine kadar yaşamaya devam edeceğine inanıyordum, yaşamak için savaşmazdı fakat vücudunu o denli aza alıştırmıştı ki organizması ağır ağır çalışıyordu. Başka birisi için çoktan tükenecek asgarî bir güçle, aynı şekilde devam edecekti. Şimdi, çok az açılmış bir gece lambasından farksız olan hayat kandilindeki en son yağ damlasını da kulanacaktı. Bunu benim kadar o da çok iyi biliyordu.

«Şeyh, beni Batı kökenliler hariç çok az fukarayla tanıştırdı. Gerçekte Batılılar arasıra ona gelmekteydi. Fakat onlarla olan yakınlığım oldukça sınırlıydı. Mürid olmadığımdan, onların dilinden konuşamıyordum; ve onları bu yola sokan şeyin ne olduğunu sormanın aşırı bir merak olacağını hissediyordum.

«Bazıları önemli şahsiyetlerdi, örneğin bu yolla tanıyacağımı hiç ummadığım ünlü bir sanatçıyı[10] böyle tanıdım. Sünnete uymak üzere giydiği müslüman giysileri ona o kadar iyi uymuştu ki, bir Şeyh gibi geçinebilirdi. Zaviyede kaldığı sekiz gün içerisinde ona Tunus Mahkeme üyelerinden bir müride hanım ile bir mürid eşlik etmişlerdi.

«Bir de hiçbir şey olmayan, nasıl geldiğini kimsenin bilmediği bir Amerikalı vardı, fakat birkaç gün sonra hastalandı, hastahaneye yollandı ve sonra da ülkesine iade edildi...

«Artan zayıflığına, güçsüzlüğüne rağmen Şeyh müridleriyle konuşmaya devam ediyordu; fakat kısa kesmek zorunda kalıyordu. Kalbi gittikçe zayıf düşüyor, atışları düzensizleşiyordu; ve bu sakat ritmine yeniden kavuşması için gerekli olan uyarıcıları almasına onu iknada çok zorluk çekiyordum. Şans eseri daha önceden ilâçlarla zedelenmemiş bir organizmaya küçük dozlar yeterli geliyordu.

«1932'de kısmî bir kalp rahatsızlığı geçirmesi bizleri epeyce sarstı. Aceleyle çağrıldım, geldiğimde nabzı duyulmuyordu, o ise bilincini kaybetmiş gibi gözüküyordu. Bir damar iğnesi onu kendine getirdi. Gözlerini açtı ve bana sitemli bir şekilde baktı.

«"Bunu neden yaptın?" dedi. "Gitmeme izin vermeliydin. Beni durdurmanın bir faydası yok. Neye yarar ki?"

«"Eğer ben senin yanındaysam," dedim, "bu Allah böyle istediği içindir. Ve eğer O böyle iste-

(10) Abdülkerim Jossot.

diyse, bu senin yanında doktor olarak görevimi yapmam içindir."

«"Çok güzel," dedi, "İnşaallah."

«Tekrarlanmasından korkarak nabzını dinleyene kadar biraz daha kaldım ve anî bir tehlikeden uzak olduğunu anlayıncaya kadar onu terk etmedim.

«Bu uyarıdan sonra başkaları geldi. Her şeye rağmen Şeyh yata kalka yaklaşık iki yıl daha yaşadı. Kendini oldukça iyi hissettiği zamanlar, sanki hiçbir şey olmamış gibi normal hayatını sürdürüyordu. Bununla birlikte, merakla fakat sabırla sonunu bekliyordu. İçindeki yoğun hayat kendini yalnızca yüz ifadesinde gösteriyordu. Vücudu en ufak bir harekette paramparça olacak çürük bir payanda görünümündeydi.

«Bir sabah beni çağırdı. Her haliyle durumu bir gün öncesine veya ondan bir önceki güne göre daha ciddi değildi, fakat o:

«"Bugün olacak. Bir şey yapmayacağına ve her şeyi oluruna bırakacağına söz ver," dedi.

«Daha kötü gözükmediğini söylediysem de, o ısrar etti:

«"Biliyorum, bugün olacak. Allah'a dönüşüme müdahele edilmemeli."

«Söylediklerinden etkilenmiş bir şekilde ondan ayrıldım, fakat yine de biraz şüphelenmiştim. Onu hayatı bir ipliğe bağlı iken, ip kopmadan yaşarken o kadar çok görmüştüm ki o gün de öyle olacağını sandım.

«Fakat öğleden sonra geri döndüğümde film değişmişti. Çok zor nefes alıyordu ve nabzını sayamıyordum. Ellerimi bileklerinde hissedince gözlerini açtı ve beni tanıdı. Dudakları:

«"Nihayet Allah'ın Huzuru'nda dinlenmeye gidiyorum," diye mırıldandı.

«Hafifçe elimi kavradı ve gözlerini kapadı. Son bir vedaydı. Benim yerim artık burası değildi. Bundan sonra geride bekleyen fukarasına aitti artık. Seyyidî Udde'ye Şeyh'i son bir defa gördüğümü söyleyerek ayrıldım.

«Ben ayrıldıktan iki saat sonra, zaviyede yaşayan veya o sırada orada bulunan müridleri tarafından hürmetle çevrelenmiş ve hemen hemen farkedilmez bir şekilde yavaşça çekip gitmişti.

«Son yağ damlası da tükenmişti.

«Şeyh el-Alevî'nin nasıl birisi olduğu hakkında size bir fikir vermek istedim. Bütün bu anlattıklarım elbette hakkında bilinebilecek şeylerin tümü değil, fakat emin olmadığım bir şeyi anlatmamaya kararlıyım. Alıntıladığım bazı sözlerin tamamı, kelime kelime Şeyh'in ağzından çıktığı gibi; diğerlerine gelince ona atfettiğim ifadelerin tamamıyle aynısını kullandığından emin değilim, fakat genel havanın ona ait olduğunu garanti ederim.

«Böyle bir temayı süslemek çok daha kolay olurdu, fakat ben temkinli davranarak emin olduğum hatıralarıma dayanmayı tercih ettim; Şeyh'in hayatın karşısında bütün gerçekliği ve açıklığıyla durduğunu hissediyorum. Üstelik, benim çizdiğim portre, bir müridin şüphesiz ekleyeceği gereksiz övgü ve şereften temizlenmiş, objektif ve tarafsız bir şekilde hazırlanma özelliğini taşıyor. Anlattıklarım kendi kendine yeterli, belki de önemini "kâfir"lerden birisi tarafından anlatılmış olmakla kazanıyor.

«Şeyh'in öğretisinin kişisel bir değerlendirmesini yapmaktan kaçındım. Her halükârda benim bu gibi konular hakkındaki düşüncelerimin bir anlamı olmayacaktı; çünkü niyetim Şeyh'in düşüncelerini tartışmak değil, sadece onu tanıdığım haliyle anlatmaktı. Öğretinin çok özel ve anlaşılması zor olduğunu biliyordum ve bir mürid olmadığıma göre, bu konudaki düşüncelerim, kaçınılmaz olarak belirsizdi.

«Belki de müridler bazı izlenimlerimi okuyunca gülümseyeceklerdir, fakat olabildiğim kadar basit, dürüst ve içten oluşuma memnun kalacaklardır. Aynı zamanda hiçbir yerde "iman" kelimesini kullanmadığıma dikkat edeceklerdir. Bir keresinde "ruhumu nefsimin üzerine çıkarmaktan" alıkoyan şeyin şüphesiz iman yokluğu olduğunu söylediğimi hatırlıyorum.

«Cevap verdi:

«"İman, dinlerin temelidir fakat daha ileriye ulaşıp Tanrı'da kendini bulanlar için artık sona erer. Burada artık kişi inanmaz, çünkü görür. Hakikat'i gören birisinin artık inanmaya ihtiyacı yoktur."

Dr. Carret'nin "Hatıralar"ına ek olarak, Şeyh'in hayatının ilk dönemleri hakkında tuttuğu kendi notları da var elimizde. Fakat bunlara geçmeden, başladıktan sonra ikide bir araya girmekten kaçınmak için, açıklamamız gereken bir kaç nokta var.

İkinci Bölüm
TASAVVUFUN KAYNAKLARI

Mutasavvıf kelimesinin karşılığı olarak "mistik" kelimesi, ancak aslî anlamında, Allah'ın Mülkünün Sırları'nı elde etmeye çalışan veya elde eden kişi anlamında kullanılırsa yeterlidir; çünkü tasavvuf kişinin kendi kendini aşmasının, "Ruh'unun nefsinin üstüne çıkmasına izin vermesinin" İslâmî bir yoludur; insan nefsinin bittiği, İlâhî Sırların başladığı bir yerdedir.

Tasavvuf kelimesi her ne kadar İslâm'da iki veya üç nesil sonra kullanılmaya başlanmışsa da, hakikat'i[1] ilk nesilde yerleşmiştir; köklerin-

(1) Onbirinci Yüzyılın Lahor'lu mutasavvıflarından Hucvirî, Onuncu Yüzyıldan Bûşenci'den naklediyor: "Bugün Tasavvufun adı var, hakikati yok, fakat eskiden hakikati var, adı yoktu" ve Hucvirî kendisi ek olarak: "Ashab zamanında ve onları takip edenler zamanında tasavvuf diye bir kelime yoktu, fakat hakikati herkesin içindeydi; şimdi ise böyle bir kelime var, fakat hakikati yok," diyor. (Keşf'ül Mahcub, Nicholson çevirisi, 3. Bölüm, s. 44.) Hucvirî burada kendi zamanının ne denli bozulduğunu anlatmaya çalışıyor ki, abartmıyor. Bu konudaki kesin görüşünü anlayabilmek için şüphesiz "herkes" kelimesi yerine daha anlamlı bir terimi yerleştirmek zorundayız. Kendi zamanında hâlâ, çok küçük bir azınlık da olsa, kitabını onlar için yazdığı gerçek mutasavvıfların olduğunu muhakkak kabul ederdi. Bu durumda, Hucvirî'nin İslâm mutasavvıflarının ayrılık bilmez düşüncesini ifade ettiğini söyleyebiliriz.

den birisinin İslâm'ın başlangıcından önce Hanifler olarak bilinen ve dağınık bir şekilde yaşayan Arap münzevîlerinin yaptıklarını uygulayan Muhammed'in (s.a.) İslâm öncesi dönemdeki inziva köşesine kadar uzandığı söylenebilir. Bu yüzden, Muhammed (s.a.) kendi görevinden önce ataları İbrahim ve İsmail'in dininden kalan ne varsa onların bir temsilcisiydi. Mekke'nin varoşlarında Hıra Dağı'ndaki bir mağarada, kırk yaşlarında,[2] "inziva"larının birinde, kendisine ilk Vahiy inmişti.

Kur'an'ın Allah'ın Kadim, Yaratılmamış bir Kelâmı olduğunu anlamak için, Hıristiyanlara Hintliler, Yahudiler ve Müslümanlara olduğunca yakın olmayan bir ayrımı, ilham ile vahiy ayrımını yapmak zorundayız. Çakmaktaşı insan ve onu çakan Allah olduğu halde, yüce ilhamın eseri bir şey çakmaktaşından çakılan bir kıvılcıma benzetilebilirse, Vahiy de Allah'ın Kendisinden çıkardığı bir kıvılcıma benzetilebilir.[3]

Kur'an'ın vahyedilen bir kitap olduğuna inanmak İslâm'ın esaslarından birisidir. Allah'ın lütfuyla perdelenen Kutsal Kitabın "yalın" gücünü anlatmak için Allah : **Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan alçalmış ve parçalanmış görürdün. Olur ki, düşünürler diye insanlara bu misalleri getiriyoruz,**[4] diye sesleniyor; ve Vahiy zamanı, normal şartları aşarak Ebediyet ile karşı karşı-

(2) M. 610 yılında. (Aksi belirtilmedikçe bütün tarihler milattan sonradır.)

(3) Hıristiyanlıkta "Vahiy" İsa'dır, İnciller değil.

(4) 59/21.

ya getirdiğinden, Cebrail'in Kur'an'ı Peygamberin Kalbine yerleştirdiği gece olan Kadir Gecesi için **bin aydan hayırlıdır,**[5] deniliyor.

Vahyedilen ilk emir **ikra'**, "oku"dur, **Kur'an** kelime olarak zaten "okumak" anlamına gelir. Okunması gereken bir metnin vahyedilmesi, indiği topluluğun üstünde bir çeşit tasavvufî yolun ortaya çıkmasına neden oluyor, çünkü böyle bir metni okumak İlâhî bir "yakınlık" içine girmek, canın Ruh tarafından gizemli bir şekilde etkilenmesi, öte dünyanın bu dünyaya taşınması demektir. Belli bir noktadan sonra bu tür bir imkândan yararlanmayı sürdürmek, tasavvufî bir yol izlemekten başka bir şey değildir. Mutasavvıflar her zaman "Vahyedilen" ayetlere kendilerini "daldırarak", fanî olanda Ebedî olanın varlığını hissetmeye çalışmışlardır. Şiirlerinin birinde Şeyh el - Alevî Kur'an'dan şöyle bahseder:

"Mesken edinmiştir kalplerimizi, dillerimizi; ve kanımıza karışmıştır, etimize, kemiğimize karışmıştır ve içimizdeki her şeye."[6]

Başka bir yerde[7] Kur'an'dan başka bir söz için nefesini harcamamaya yemin eden bir kadın veli'yi anlatır; öyle bir yemin ki kırk yaşında ölünceye kadar sadık kalmıştır.

Taşıdığı anlam yüzünden, bazı bölümlerde

(5) 97/3. Hicrî yılın, Kadir Gecesini bir anlamda tamamlayan diğer bir "büyük gece"si, Peygamber'in ölümünden onbir yıl önce Cebrail tarafından Mekke'den Kudüs'e ve oradan da yedi kat göğün arasından İlâhî Huzur'a kaldırıldığı bir gece olan Miraç Gecesi'dir.

(6) **Divan,** s. 64.

(7) **el - Mevad'ül Gavsiyye,** s. 44 - 6.

belirli bir yöne çevrilen Kur'anî "öz"ün etkisi, aslında mutasavvıfların doğmasına yol açmıştır. Örneğin, **Allah dilediğini nûruna kavuşturur,**[8] ve **Bizi doğru yola ilet,**[9] ve **İnananların, imanlarını kat kat artırmaları için, kalplerine güven indiren O'dur,**[10] gibi ayetler, yalnızca onu okuyan kişinin anlayışı sınırlı olduğu için sınırlıdır.[11] Eğer bunlar en yüce anlamlarıyla yorumlanırsa, insanın içinde ölümsüz olanın, canın fani sınırlamalarından kurtulmak için, kendini dışarı akıttığı kapılar olabilir. Fakat gerek içerik gerekse "öz" itibariyle metafizikî olan kelimelerin bu iki yönlü üstünlüğü hakkında söylenebilenler, şüphesiz İlâhî Sıfatlar için ve hepsinin de ötesinde Yüce **Allah** İsmi için de geçerlidir. Peygambere bildirilen ilk emirlerden birisi : **Rabbinin adını an; her-**

(8) 24/35.

(9) 1/6.

(10) 48/4.

(11) Kur'an bütün bir İslâm topluluğuna bir Rahmet olarak gönderilmiştir, ne yalnızca seçkinlere ne de Müslümanlardan bir nesledir. Yukarıda alıntıladığımız ayetlerde görüldüğü gibi her ruhî seviyeye hitap ettiği gibi, hazinelerinden herkes gücünün yettiğince taşımakta serbesttir. Massignon; "Fukaha'nın çelişen görüşlerinin aksine, Arap dili ve kültürünü inceleyen birçok kişi tarafından son altmış yıldır kabul edilen bir görüşün, tasavvufun gerçek köklerinin, dışardan hiçbir başka kaynaktan etkilenmeden kendi kendini geliştirecek derecede Kur'an'da bulunduğu görüşü olduğunu itiraf etmeliyim" (**La Passion d'Al-Hallâj**, s. 480) diye yazdığı sıralarda, muhtemelen bu ayetleri ve Kur'an'ın bütününde Vahiy'den gelme, tasavvufi "öz"ü düşünmüyordu. Fakat Kur'an'ı yalnızca öğreti ile uygulamanın bir yorumu olarak ele alan Massignon'un kararı, her ne kadar canlandırıcı da olsa, göreceğimiz gibi konuyu hafife almaktır.

şeyi bırakıp yalnız O'na yönel'dir.[12] Bu ayet yeni din için, müslüman mutasavvıfın Allah'a yakınlaşmaktaki en temel araçlarından biri olacak olan, bir uygulamayı başlatmıştır.

Kur'an, aidiyet takısının bütün anlamlarıyla Allah'ındır. O'ndan gelir, O'nunla "aynı öz"dendir ve biricik tema'sı O'dur. Bu temadan ayrılır gibi gözüken konular hemen O'na geri dönmüyorsa, Kur'an'ın o çok sık tekrarlanan: **(Bütün) işler Allah'a döndürülür**, ayetiyle birdenbire her şey O'na döner. Allah ismi o kadar çok karşınıza çıkar ki onu Kur'an metninin üzerine örüldüğü bir çözgü olarak görebilirsiniz.

Sizin için Allah'ın Resûlünde güzel bir örnek vardır,[13] ayeti İslâm'ın her döneminde anlamlıdır, fakat bu ayetin önemi ondan önce indirilen ve Peygamber'in Mekke'de aldığı ilk emirlerden bir diğeri olan: **Sen secde et, Rabbine yaklaş,**[14] ayetinin ışığında daha iyi anlaşılacaktır. Bir ibadet içinde yapılan secde, nefsi köreltmenin en iyi yoludur ve Muhammed'in (s.a.) ikinci bir adı olan Abdullah'ın (Allah'ın Kulu) içinde gizlidir. Allah'a kul olarak nefsi tamamen silmeden **Rabbine yaklaş** emrine uymak imkânsızdır; başka bir deyişle, Allah'tan başka her şeyden arınmadan, Kur'an'da: **Biz ona şahdamarından daha yakınız**[15] şeklinde ifadelendirilen, Allah'ın Ebedî Ya-

(12) 73/8. Şeyh el-Alevî Dr. Carret ile "tefekkür" hakkında konuştuğunda, aklında muhakkak **zikr** (anma) kelimesi olmalıydı.
(13) 33/21.
(14) 96/19.
(15) 50/16.

kınlığıyla (Kurbiyyet) dolmak mümkün değildir. Bu Yakınlığın gerçekleşmesine örnek olarak Peygamber'in başka bir adını verebiliriz: Habibullah, Allah'ın Sevgilisi. Çünkü aşağıdaki Hadis,[16] her ne kadar evrensel bir öneme sahip olsa da, öncelikle ona atfediliyor:

"Her zaman kulum bana nâfile[17] ibadetleriyle de yaklaşmak ister. Nihayet ben ona muhabbet ederim. Artık ben kulumu sevince onun işitir kulağı, görür gözü, tutar eli, yürür ayağı (mesabesinde) olurum."[18]

Yüzyıllar boyunca çok geniş bir alana yayılan tasavvufla ilgili her şey bu Hadis'te özetlenmiş durumdadır.

İsa en yakın havarileriyle konuşurken şöyle dedi: "Göklerin melekûtunun sırlarını bilmek size verilmiştir; fakat onlara verilmemiştir."[19] Bütün bir müslüman topluluğuna seslenen Kur'an aynı düşünceyi şu şekilde genelleştiriyor: **Biz, dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen vardır.**[20] Fakat her

(16) Hadis kelimesini Peygamber'in sözü anlamında kullandığım için büyük harfle yazdım. Bu tür sözler iki çeşittir, "Kutsi Hadis"ler, bu örnekte olduğu gibi, birinci tekil şahıs olarak Allah'ın Peygamber'in dilinden konuştuğu hadisler; "Nebevi Hadis"ler, Peygamber'in kendisine ait sözler, örnek olarak: "Kulun Allah'a en yakın olduğu hal secde halidir," gibi. (İbn Hanbel, II, 421.)

(17) Emredilen ibadetlerin dışında kulun kendisinin fazladan yaptığı ibadetler.

(18) Buhari, **Rikak**, 37.

(19) Matta, 13/11.

(20) 12/76.

şeye rağmen Kur'an başka yerlerinde son derece de açıktır. İlk Vahiylerde iman edenler üç kere, iki gruba ayrılırlar. Bir surede, genelde inananların dahil olduğu ve haklarında **bunların bir kısmı eski ümmetlerden, bir kısmı da sonrakilerdendir**[21] şeklinde bahsedilen, Ashab-ı Yemin daha alt gruptakileri oluştururlar ve bunların karşısında lanetlenmiş olan Ashab-ı Şimal bulunur. Ashab-ı Yemin'in üstünde kendilerinden **onların büyük kısmı eski ümmetlerden, bir kısmı da sonrakilerdendir**[22] şeklinde bahsedilen Sabikûn (Öncüler) bulunur. Adlarında saklı bulunan üstünlük, onları tarifte kullanılan ve Başmelekleri öteki Meleklerden ayırmaya yarayan Mukarrebûn (kelime anlamı olarak Allah'ın Kendisine "yaklaştırdığı" kimseler) kelimesiyle daha sağlam bir hale geliyor. Başka bir surede Mukarrebûn, Tesnim adlı bir kaynaktan içenler olarak anlatılır.

(21) 56/27 - 40.

(22) 56/13 - 14. Genellikle Abdürrezzak el - Kaşani'ye (ölümü h. 1330), bazen de Muhyiddin İbn'ül Arabi'ye (ölümü 1240) atfedilen bir tefsirde (Tefsir eş - Şeyh'ül Ekber, Bulak, 1867, Cawnpore, 1883) şöyle bir şerhe rastlanır: "Bunlar topluluğun ilk ümmetleri arasında birçok sayıda vardı, yani Peygamber'i gören Vahyin indiği sıralarda yaşayıp, ondan güç alan ve Peygamber'in ölümünden çok kısa bir süre sonra doğup, onu gören Sahabe'yi gören kimselerdi; fakat sonraki ümmetler Vahiy ile aralarında **uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı,** (57/16) şeklinde Kur'an'da bahsedilen ümmetlerdi.
Yukarıda bahsedilen ayeti, Peygamber'in yalnızca İslâm tarihine değil, fakat aynı zamanda Taberi'ye göre bütün bir insanlık tarihine, ilk ümmetlerde bir çok **Sabikûn** olduğu halde, daha sonra gelen ümmetlerde daha az olacağı şeklinde uyguladığı söylenir.

Onların altında doğrudan bu kaynaktan içemeyen, fakat misk kokusuyla tatlandırılmış bir içecekten içen, **İyiler**[23] bulunur. Aynı şekilde başka bir surede, **İyiler**, yalnızca **Allah'ın Kullarının**[24] doğrudan içebildiği **Kâfur** adlı kaynaktan karıştırılmış bir tastan içerken tasvir edilir. Tefsire göre "kulluk" ve "yakınlık", Fenâfillah (Allah'ta yok olmak) ve Bekâbillah (Allah'ta var olmak) anlamında yüksek bir rûhî mertebenin iki yönüdür. Veliler **Kul** oldukları sürece **Kâfur**'dan ve **Mukarrebûn** oldukları sürece de **Tesnim**'den içerler.

Şurası hatırdan çıkarılmamalıdır ki, kendi içinde önemli olan bir şey her ne kadar sözün gelişi belirsiz bir şekilde ifade edilirse edilsin, kendilerini Kur'an'ı sürekli okumaya verenlerle, rûhî olarak duyarlı olanlar açısından öneminden hiçbir şey kaybetmez. Bu, yukarıda bahsettiğimiz surelerde olduğu kadar, Kur'an'da öğretiyi açıklamada kullanılan birkaç yol açısından da geçerlidir, çünkü örneğin İsa bir sürü meselin yardımıyla konuşurken, Kur'an'da da büyük hikmetler, **Biz ona şahdamarından daha yakınız**, ayetinde olduğu gibi, "karşı koymaya" yol açmayacak derecede özlü olan, fakat aynı zamanda

(23) 83/22 - 8.

(24) 76/5 - 6. Kur'an birçok görüşü kapsayan bir sentezdir ve terminoloji açısından hiçbir sisteme bağlanamaz. Bir görüşe göre, şeytan dahil bütün yaratıklar, Allah'ın kullarıdırlar. "Kulluk", "yakınlık" gibi her halükârda mevcuttur. Fakat bunun hakikatine tam olarak yalnızca büyük Veliler vardığından, burada olduğu gibi bir çok yerde, "Allah'ın Kulları" terimi onları ifade etmek için kullanılır. (Bkz.: Kur'an, 17/65 ve 89/29.)

son derece doğrudan etkileyen özdeyişler yoluyla anlatılır. Bu gibi özdeyişlerde bir yorum farklılığı söz konusu değildir: burada zahirîlik ile batınîlik, kurtaran takva ile arındıran tasavvuf arasındaki farklılık, batınîliğin fazladan bir boyutu "derinlik" veya "yükseklik" olmak şartıyla, sırasıyla iki ya da üç boyut arasındaki farklılığa benzer. Aynı şey İlâhî Sıfatların anlaşılmasında ve "Artık ben kulumu sevince onun işitir kulağı, görür gözü, tutar eli, yürür ayağı (mesabesinde) olurum" Kutsî Hadis'inde olduğu gibi bazı Hadislerde de geçerlidir. Bir anlamda farklılık, bu gibi özdeyişleri aklından geçirmekle yetinen birisiyle, içinde Sufi'lerin zevk ("tad") dediği "dikey" bir bilinç uyanan bir diğeri arasındaki gibidir. Zevk kelimesi bu tür bir algılamanın doğrudan olabileceğini, dolaylı zihnî bilgiyi aştığını ve bir ölçüde "Kalp - bilgisi"nin bir derecesi olduğunu anlatmak üzere kullanılır.

Peygamber'in bir rüyasıyla ilgili olarak Kur'an'da, **"Görenin Kalbi"**[25] olduğu söyleniyor; Beyzavî[26] bununla ilgili yorumunda "dünya - ötesi hakikatler ilk önce Kalp tarafından algılanır,"[27] diyor. Buradaki Kalp kelimesiyle, Doğu ve Batıdaki atalarımızın "Kalp, Aklın tahtıdır" diyerek

(25) 53/11.

(26) Ölümü 1286. En çok okunan müfessirlerden birisidir.

(27) Peygamber, sonradan İslâm'ın ilk Halifesi olan Ebubekir hakkında şunları söylemiştir: "Ebubekir çok namaz kıldığı ve çok oruç tuttuğu için sizden daha üstün değildir; onun size üstünlüğü göğsünde, yani kalbinde bulunan bir şey sebebiyledir". Kelâbâzi, **Ta'arruf** (The Doctrine of the Sufis, Arberry'nin çevirisinde, s. 66) (Türkçe çevirisinde: S. Uludağ, İst. 1979, Dergâh Yayınları, s. 116 Çev.)

anlatmak istediklerini; daha önce aktardığımız yorumlarının bazısını dış fonemen ile iç melekeler arasındaki uygunluğa dayandıran Kaşani'nin yorumuyla açıklayabiliriz. Gece cana, ay Kalbe (bir et parçası olarak kalp beden için ne ise, can için de Kalp öyledir) ve güneş Ruh'a tekabül eder. Gecenin karanlığında ay nasıl günışığının son bir ileri karakolu durumundaysa, aynı şekilde Kalp de İlâhî Nur'un son bir ileri karakoludur. Başka bir deyişle, öğreti de teorik olarak, en yüksek seviyesinde bile, zihnî ve dolaylı olan canın bilgisinin karanlığındaki doğrudan Bilgi (Gnosis)[28] anlamındadır. Ay ile güneşi birleştiren ışına tekabül eden "Kalp Gözü" ise, aşkın imgelemin organı olan ve Orta Çağ'da intellectus olarak kullanıldığı gerçek anlamıyla akıldır.*

Kişinin "Ruh'unun (buradaki anlamıyla insan Ben'inin merkezi) nefsi üstüne çıkmasına izin vermeyi" istemesi, en azından insanî Ben'in

(28) Bu kelimeyi Arapçadaki **marifet** kelimesinin karşılığı olarak Aklî Bilgi anlamında kullandık. Aynı şekilde "Gnostic" (Arif) kelimesi de bu bilgiyi elde edenler için kullanılır. Hiç bir mezheble kayıtlı değildir.

(*) "Intellect" kelimesinin karşılığı **akıl**'dır, fakat **intellectus** kelimesi **aklın** yalnızca aşkın bir görünüşünü ifade eder. Arapçadaki **akıl** kelimesinin kapsamı oldukça geniştir, hatta **Akıl**'dan aldığı ışığı vücuttaki diğer melekelere dağıtan ve onları kaynaştırırken kendisi İlâhî Kaynağı **Akıl**'a "bağlı" kalan us, zihin, rasyonel akıl diyebileceğimiz kavramları da kapsar.
Bu bağlamda burada anlatılmak istenilen aşkın **Akıl** kavramı ile diğer bilinen anlamlarıyla **akıl** arasındaki ilişki için bakınız: **Antik İnançlar Modern Hurafeler,** Martin Lings, İst. 1980, Yeryüzü Yayınları, 3. ve 5. Bölümler. - Çev.

sona erip, onun üstünde Aşkın bir Ben'in başladığı nokta olan, Kalb'in varlığından şöyle böyle haberdar olmayı gerektirir. Eğer, can gecesinin bulutları, Kalb'in ayışığının görülmesini en ufak bir şekilde engelliyorsa, böyle bir isteğin olması mümkün değildir.

Şu ana kadar aktardığımız Kur'an ayetlerinin birçoğu ilk vahyedilenlerden; bu ise başlangıçtan beri güçlü bir tasavvufî ögenin varlığını göstermeye yeterlidir. Fakat eğer çevrimin en son dini olarak İslâm, artık eskisi kadar iyi olmayan bir dünyayı, **Sabîkûn**'un gittikçe azaldığı bir dünyayı (Peygamber şöyle demiştir: "Bundan sonra gelecek zaman muhakkak bundan daha kötü olacaktır"[29]) dikkate almasaydı, İlâhî Rahmet'in bu denli etkin bir aracı olamazdı. Böyle bir dünyanın durumu, İslâm'a dönenler açısından kaçınılmaz olarak niteliğin niceliğe fedasıyla sonuçlanan bir şekilde, Peygamber ve Ashabı, Mekke'den Medine'ye hicret etmeye zorlandıktan ve Mekke'ye zaferle dönüp bütün Arabistan'ı ellerine geçirdikten sonra, Peygamber'in hayatının sonlarına doğru vahyedilen surede gizli bir surette vardır:

Ey Muhammed! Bedeviler: "İnandık" dediler, de ki: "İnanmadınız ama İslâm olduk deyin; inanç henüz gönüllerinize yerleşmedi; eğer Allah'a ve Peygamberlerine itaat ederseniz, işlediklerinizden bir şey eksilmez; doğrusu Allah bağışlar, merhamet eder."[30] Gördüğümüz gibi burada

(29) Buhari, **Fiten**, 6.

(30) 49/14.

İlâhî Rahmet Mekkeli Müslüman topluluğuna lâyık olmayan bazı kimseler için yeni dinde bir yer bulmak üzere ağını uzatıyor. Fakat yine de Peygamber'in görevi sırasında İslâm'ın gelişmesi yalnızca bu yönde değil, her yöndedir. Kur'an vahyedildiği sırada ortaya çıkabilecek her soruyu cevaplandırıyor ve İslâm toplumunun gittikçe karmaşıklaşan ihtiyaçlarına karşılık olarak Allah'a yakınlaştıran bir yolu izleyenleri de unutmuyor: çünkü Medine döneminde her ne kadar daha yoğun bir şekilde zahirî konularla (kanunî, idarî ve siyasî gibi) ilgilense de, ayetleri önemli derecede barış ve huzur yüklüydü. En çok sevilen ve Kur'an'ın sıkıntılı zamanlarda okunmasını tavsiye ettiği, sürekli tekrarlanan: **Biz Allah'ınız ve elbette O'na döneceğiz,**[31] ayeti çok belirgin olarak Medine devrine aittir. Tasavvuftaki Marifet İlminin[32] en önemli kaynakları sayılabilecek surelerin de Medine devrinde vahyedilmiş olmaları oldukça ilginçtir.

İbadetlere gelince, ilk Vahiylerde, hem gündüz hem de gece ibadeti[33], hamd û sena tesbihleri, secdeler, inmiş bulunan ayetleri okumak ve Allah İsm-i Celali'nin zikredilmesi emrediliyor. Bu ibadetler farz olan namaz[34] ve abdest yerleştikten sonra nafile olmuştur; bunun yanında Hıristiyanlıktaki Ave'ye (Selâm'a) birçok yönden

(31) 2/156.

(32) Örnek olarak Nur Suresi (24/35) ve 57/3; bu iki ayeti de daha sonra aktaracağız.

(33) **Gecenin birazından gayrı kalk,** (73/2); **O'nu geceleri uzun uzun tesbih et,** (76/26).

(34) Daha sonra da açıklayacağımız gibi namazın içinde de secde vardır.

benzeyen, Peygamber'e Selât ve Selâm etmek gibi diğer nafile dualar, Medine devrinde indirilmiştir. Ramazan orucunun yanında aynı zamanda nafile oruçlar da tavsiye edilmiştir. Bütün bu ruhî inziva ile kuvvetlendirilen farz ve nafile ibadetler, Peygamber'in şüphesiz büyük Sahabesinin alışkanlıkları haline gelmişti; öte yandan diğer bütün güzel alışkanlıklar yardımcı olmak üzere, bunlar İslâm Sufilerinin en bellibaşlı ibadetleri olmuş ve hâlâ da olmaktadır.

İşte bunun için tasavvufun esasları açısından Peygamber'in ölümünden sonra herhangi bir gelişmeden bahsetmek oldukça zordur, fakat İslâm'ın ilk beş - altı yüzyılında bütün toplumu aşağı doğru sürükleyen bir eğilim ile tasavvufî yolun sebep olduğu yukarı doğru bir hareket arasındaki gerilimin, tasavvufta ikinci tür bir gelişmeye yol açtığını söyleyebiliriz. Bu gelişme tasavvufun esaslarını değiştirmeyen ne yukarı ne de aşağı doğru[35] bir gelişmeydi, fakat farklılaşan ihtiyaçları gözönüne alarak değişik bileşim ve disiplinleri deneyen bir gelişmeydi.

Onuncu Yüzyıl sufilerinden Buharalı Kelâbâzî şöyle diyor: "İslâm'ın ikinci neslinden sonra bu yola rağbet azalmış, amaç unutulmuştur. Sonuç

(35) Birçok müsteşrikin hataya düşmesinin nedeni, bu gelişmenin tamamen "yatay" ve ikincil tabiatını anlayamamalarındandır. Çünkü bu konuda yazan birçoğu için tasavvuf, hiçbir şekilde tasavvufun esas özelliklerinden sayılamayacak ve İslâm'ın ilk iki neslinde görülmeyen, mistik şiirler, risâleler ve mantığın almadığı sözlerle noktalanan bir zahitlikten ibarettir.

olarak da tasavvuf yolu soru cevap, kitap risâle şekline dönüşmüştür."[36]

Dört fıkıh okulunun doğuşuna ve başka bir düzlemde tasavvufî kardeşliğin düzenlenmesine neden olan yoğun bir sentezden farklı çözümlemelere doğru kaçınılmaz bir gidiş, büyük ölçüde insan ruhlarında meydana gelen benzeri bir değişikliğin sonucuydu. Nicholson, açıkça anlayamadığı halde: "Sonradan gelen Müslümanlar kadar, ne o (Peygamber), nè de onu işitenler, Kur'an'ın dilinin genellikle çelişkili olduğunu anlayamamışlardır,"[37] dediğinde bu değişikliğe ret ediyor.

Sonradan gelen Müslümanların, genelde çelişkili gibi gözüken iki cümle (örnek olarak, insanın yaptıklarından sorumlu olduğuna dair Kur'an'ın ifadeleriyle, insanın hareketlerinin önceden kararlaştırılması gibi) arasında, sözkonusu ruhî hakikati anlamalarını sağlayacak bir senteze varamadıklarını söylemek daha doğru olur. Başka bir deyişle, aklî etkinliğin yerini zihnî etkinlik alıyordu ve bu, İslâm'da Kelâm İlminin gelişmesiyle sonuçlanan genelde rasyonel bir heyecanın gereklerini yerine getirmek; daha sonra bu heyecanın sebep olduğu dalâletleri önlemek içindi. Üstelik, tasavvufî yolu izleyenler, yedinci ve sekizinci yüzyıldaki akranlarından daha geniş zihinli olamadıklarından, her Şeyh'in kendi bölgesinde öğreti hakkında daha geniş açıklama yapması gerekiyordu. Fakat mutasavvıflar bu ha-

(36) Ta'arruf (The Doctrine of the Sufis, Arberry çevirisi, s. 3.)

(37) A Literary History of the Arabs, s. 223.

reketleriyle hiçbir zaman, evrensel olarak ifade edilemeyen bir şeyi anlatmaya girişecek kadar iddialı olmadılar. "Bilgiyi insanların sözlerinde değil, gönüllerinde arayın," ve "Allah'ı bilenin dili yorulur" çok tekrarlanan sufi sözlerindendir.

Bu ikincil gelişmenin İslâm binasına nasıl yerleştiğini anlamak için, Kur'an ve Hadis'ten sonra üçüncü en yüksek otoritenin **İcma** olduğunu bilmek gerekir. **İcma**, Kur'an ve Hadis'te mükemmel olarak övülen ve dolayısıyle iki kaynakta kesin ve açık olmayan noktaları daha önceki örneklere bakarak, kıyas yoluyla açıklamaya yetkili zatların verdiği ortak kararlardır. Tümdengelim yoluyla ulaştıkları sonuçlara **ictihad** (anlam olarak "görüş") denir. **İcma**'nın altında, bir grup yetkilinin (otorite) veya bir tek yetkili kişinin **ictihad**'ına dayanan belirli nisbî bir otorite vardır. İslâm fıkhının dört büyük okulu arasındaki farklar, örneğin, dört güvenilir fakihin **ictihad**'ındaki farklılık yüzündendir. Fakat her okul, diğer okulların düşüncelerine bağlı kalma hakkını kabul eder ve genellikle şöyle söylenir: "Fakihlerin ayrılıkları rahmettir."

Ömer'in (r.a.) bildirdiği aşağıdaki Hadis'ten de anlaşıldığı üzere fıkıh dinin biricik düzlemi değildir

«Bir gün Resûlullah'ın (s.a.) yanında bulunduğumuz bir sırada aniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçı simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülmüyor; bizden de kendisini kimse tanımıyordu. Doğruca Peygamber'in yanına gitti ve dizlerini onun dizlerine dayayarak oturdu. Ellerini uylukları üzerine koyarak:

"Yâ Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu haber ver," dedi. Resûlullah :

"İslâm : Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekatı vermen, Ramazan orucunu tutman ve yol (külfetleri) cihetine gücün yeterse Beyt'i hacc etmendir," buyurdu. O zat :

"Doğru söyledin," dedi.

Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor hem de tasdik ediyordu.

"Bana imandan haber ver!" dedi. Resûlullah

"Allah'a, Allah'ın Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrın ve şerrin O'ndan geldiğine inanmandır."[38] buyurdu.

O zat (yine)

"Doğru söyledin," dedi. (Bu sefer)

"Bana ihsandan haber ver!" dedi. Resûlullah

«Allah'a, O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni muhakkak görür." buyurdu.

Bundan sonra o zat gitti. Ben hayli bir müddet (bekledim) durdum. Nihayet Resûlullah bana

"Yâ Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi.

"Allah ve Resûlü bilir," dedim.

(38) Burada tanımlanan, imanın öznel niteliği değil, nesnel içeriğidir.

"Gerçekten o Cibrîl'di. Size dininizi öğretmeye gelmiş," buyurdular.»[39]

Bu yüzden İslâm en geniş anlamıyla üç düzlemden oluşur: teslimiyet (kelimenin dar anlamıyla, **islâm**), inanç (**iman**), ve iyilik (**ihsan**). Şeyh el-Alevî bu üç alanda da **ictihad** yapılabileceğini söylüyor: nasıl **islâm** düzlemi değişik fıkıh okullarına ve **iman** düzlemi de Kelâm İlmine ayrılmışsa, Cüneyd[40] ve diğer büyük Sufilerin **ictihadıyla ihsan** düzlemi de dinin düzenli bir dalı haline gelmiştir.

Peygamber'in **ihsan**'ı tarifinde kullandığı "ibadet" kelimesi, kelime anlamı olarak "kulluk etmektir" ve bir dizi hareketi ifadenin yanında, sürekli bir hali de ifade eder. Bunun için Allah'a "O'nu görüyormuş gibi ibadet etmek" Allah'ı sürekli hatırlamayı gerektirir; bu mertebeye ulaşabilmek için bir Şeyh'in delaleti ve tasarrufu gereklidir. İşte İslâm'ın ilk dönemlerinde ihtiyarî ve düzensiz olan **ihsan** düzleminin yüzyıllar boyunca sürmesini sağlayan tasavvufî kardeşliğin hakikati burada yatıyor.

Kur'an Allah'ı sürekli hatırlamayı (**zikrullah**) ısrarla emrediyor. Bu ısrarın İslâm'daki yeri, Hıristiyanlıktaki İsa'nın ilk iki emrine eşdeğer. Tasavvufun kendine özgü terminolojisinin doğmasına yol açan, her şeyden çok belki de Kur'an'ın "sevgi" yerine "zikir" terimini kullanmasıdır.

(39) Müslim, **İman**, 1.

(40) Bağdat'lı büyük bir Sufi, ölümü 910.

Hıristiyan mistisizminde "sevgi" ve tasavvufta da "Bilgi", yani, Marifet üzerinde o kadar çok durulur ki, şimdilerde bu iki mistik kavramı kendi alanları dışında kullanmak oldukça hatalı. Örneğin, bu iki terimin yanyana bulunduğu[41] Hinduizm'in ışığı altında, Roma Katolik Kilisesi'nin manastır hayatına ilişkin "katı" kurallarının Marifet yolundan çok Sevgi Yolu'na yakın olduğu hemen anlaşılacaktır. Öte yandan, "Sufilerin Sevgi Yolu" denilen şey **bhakti**'den çok, **jnâna**'ya[42] benzer, çünkü buradaki Sevgi, Bilgi çerçevesindeki bir sevgidir.

Tasavvufun çok tipik sözlerinden biri Hasan el-Basri'ye[43] aittir "O, Allah'ın kendisini sevdiğini ve dünyanın kendisinden kaçtığını bilen bir kimsedir." İlk mutasavvıflardan birisi de şöyle diyor: "Allah'a ünsiyyet, hasretten daha tatlı ve güzeldir."[44]

Bu Bilgi Yolu bir yönüyle Kur'an'ın içinde yüzdüğü nuru ve okuyanların ötedünyanın[45] Sır-

(41) Hinduizm'in geniş ve anlaşılır olması diğer mistisizmleri yorumlamada onu, sürekli kullanılan bir norm haline getiriyor. Binlerce yıl sonra iki ana mistik yola, Marifet Yolu'na **(jnâna-marga)** ve Sevgi Yolu'na **(bhakti-marga)** tekabül eden iki ana akıma ayrıldı.

(42) "Sevgililer (Aşıklar) Sultanı" olarak anılan Mısırlı Sufi Ömer İbn el-Ferid (1181-1235) Hinduizm'de saf bir Arif sayılırdı.

(43) Ölümü 728.

(44) Ebu Said el-Harraz'ın (ölümü 900) Kitab'üs Sıdk'ında anılmıştır, Arapça Metin, s. 56, Arberry çevirisi, s. 46. Sözün sahibi belirtilmemiştir.

(45) İnsanlar başkalarını kendilerine göre değerlendirmeye alışkındır ve Batı'da Kur'an'daki Cennet tasvirlerinin "değersiz materyalizmi" üzerine yorum yapmak adeta bir

larından "tatmasına" izin veren sevimli, çoğu zaman da göz kamaştırıcı imgeleri simgelerken, diğer bir yönüyle de Kur'an'daki bazı düzenlemelerin o katı sadeliğini ve Peygamber'in bazı sözlerindeki o şaşmaz "ince" zevki, her şeyi yerli yerine oturtan o ciddi nesnelliği yansıtır. Örneğin Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dünyada bir garip gibi yahut geçici bir yolcu gibi ol!"[46] ve "Benim dünya (rahatlığı) ile işim yok! Dünyada ben, bir ağacın altında gölgelenen ve sonra oradan ayrılıp giden bir atlı gibiyim!"[47]

Müslüman ruhunun bu iki yönü kendini İslâm medeniyetinde değişik biçimlerde gösterir, tahmin edilebileceği gibi özellikle de İslâmî sanatta; çünkü kutsal sanat sırların bir ifadesidir ve bu yüzden doğrudan doğruya dinin en derin katlarından kaynaklanır. Aşağıdaki paragraf bunu çok daha açık olarak ortaya koyuyor

"İslâmî sanat soyuttur, fakat aynı zamanda şiirsel ve latiftir de; canlılık ve parlaklıkla örülüdür... bitkilerin renk zenginliğini, kristallerin berrak canlılığıyla ve soyutla birleştiren bir parlaklıkla: biraz kar tanesinden biraz da bahçeler-

alışkanlık haline gelmiştir. Aşağıdaki sözler soruna daha doğru bir bakış açısıyla yaklaşıyor: "Cennetteki Bahçelerden, Pınarlardan, Irmaklardan, Meyvalardan ve Hurilerden bahsetmek gerçekleri anlatmaktır, fakat bu tür nimetleri dünyada konuşmak yalnızca bir konuşma tarzıdır. Hakikatler Firdevs'tedir (En Büyük Cennet), ve bu dünyada gördüklerimiz Hakikat'in yalnızca uzak gölgeleridir." (Ebubekir Siraceddin, **The Book of Certainty**, s. 18, Dipnot 2; Samuel Weiser, New York, 1970.)

(46) Buhari, **Rikak**, 3.

(47) İbn Mâce, **Zühd**, 3.

den bir şeyler taşıyan arabesklerle süslenmiş bir mihraptır. Özelliklerin bu tür bir karışımına, Kur'an'da her an, biçimlerin parlaklığı altında gizlenen düşüncelerin geometrisiyle rastlamamız mümkündür. Tevhid inancının İslâm'a getirdiği özellik bir çöl yalınlığı, bir beyazlık ve bir kesinlik görünümündedir; bütün bu özellikleri İslâm sanatında berrak bir süsleme ile izlemek mümkündür."[48]

Hayatına ve irfanına bu bölümle bir giriş yapmaya çalıştığımız Şeyh el-Alevî feyz aldığı silsileyi hiçbir zaman unutmamıştır: Hakkında not tutanlardan ve kendi yazılarından anladığımıza göre, şimdi onun huzurunu sırasıyla, Tasavvufun hakikatinin ilk temsilcisi olan "kulluk" ve "yakınlık" sırrı ile Kâfur ve Tesnim pınarlarında kaynakları bulunan, birbirini tamamlayıcı ve almaşık iki İslâmî yön dolduruyor.

(48) Frithjof Schoun, **Spiritual Perspectives and Human Facts**, s. 30-39, Perennial Books, 1969.

Üçüncü Bölüm
İÇERDEN GÖRÜNÜŞÜ

Şeyh, 1869 yılında Müsteganem'de doğdu. Bir çok kitabının kapaklarında geçtiği üzere adı Ebu'l Abbas Ahmed ibn Mustafa el-Alevî'dir ve iki kızlı bir ailenin tek oğludur. Doğumundan bir yıldan az bir süre önce annesi Fatıma "rüyasında Peygamber'i elinde bir fulya ile görmüş. Yüzüne çekinmeksizin bakmış ve ona gülümsemiş, sonra çiçeği ona fırlatıp atmış, bunun üzerine O, çiçeği büyük bir saygıyla almış. Uyandığında, rüyasını babama anlatmış, o ise kendilerine takva ehli bir evladın bağışlanacağını ve aslında kendisini evlatsız bırakmaması için Allah'a yalvardığını söylemiş... Birkaç hafta sonra Allah rüyasını doğru çıkarmış ve bana gebe kalmış."[1]

Şeyh'in 1934'te ölümünden sonra özgeçmişiyle ilgili aşağıdaki özet[2], yazıları arasında bulunmuştur. Herhalde birkaç yıl önce müridlerinden birine yazdırdı.[3]

(1) Er-Ravzatu's-Seniyye, s. 9. Bu kitap Seyyidi 'Udde tarafından derlenmiş ve Şeyhin ölümünden iki yıl sonra basılmıştır. Hayatı ve yaptıkları hakkında değişik bilgileri kapsar.

(2) Er-Ravzatu's-Seniyye, s. 9-27. Küçük küçük özetlerle tekrara düşmemek için, arasına bazı diğer alıntıları da ekleyerek hepsini aktaralım.

«Yazı yazmayı öğrenmeye gelince, bu konuda hiçbir çaba göstermedim; hatta bir günlüğüne dahi okula gitmedim. Okulla ilgili hayatımdaki tek şey evde babamdan Kur'an öğrenirken gördüklerimdir ve elyazım hâlâ kötüdür. Allah'ın Kitabını, Rahman Suresine[4] kadar hıfz ettim ve sonradan tamamiyle bir ihtiyaç haline gelen değişik ilgiler yüzünden yarıda kaldı. Ailemin yaşamaya devam edecek kadar geliri yoktu, fakat babamın dış görünüşünden bir şeye ihtiyacı olup olmadığını, yüzünün ifadesinden aklından geçenleri anlamanız mümkün olmadığı için, bunu hiçbir zaman farkedemezdiniz.[5] Birkaç değişik zenaat arasında tereddüt ettim ve sonunda oldukça iyi bir ayakkabı tamircisi oldum; bunun sonucu durumumuz biraz düzeldi. Birkaç yıl ayakkabı tamirciliği yaptım; sonra ticarete atıldığım bir sırada, onaltı yaşındayken babamı kaybettim. Çok genç olduğum halde onun için her şeyi yapıyordum ve onu memnun etmekten başka bir şeyi düşünmüyordum. Benden son derece memnundu, Kur'an'ı öğrenirken tembelliğimin dışında beni dövdüğünü hatırlamıyorum. Anneme gelince, o babamdan daha da şefkatli ve hakkımda ondan daha fazla endişeliydi. Gerçekten baba-

(3) Anlatılanların sonunda Türkiye ile ilgili ifadeler, en erken olarak 1923 yılında yazılmış olabileceğini gösteriyor.

(4) Yani Kur'an'ın onda birini ezberlemiş.

(5) Şüphesiz ailesinin durumu önceleri daha iyiymiş. Herşeye rağmen Şeyh'in babasının büyükbabası Ahmed, 19. Yüzyıl'da yazılmış olan bir şiirde Müsteganem'in "ileri gelenleri"nden birisi olarak anılıyor. Fakih ve takvalı bir zat imiş.

mın ölümünden sonra, geceleri dışarı çıkmamam için annem elinden gelen her şeyi yapıyordu; acı sözler, dövmeler, kapıları kilitlemeler... Onun isteğini yerine getirmek için çok çabaladım, fakat akşam derslerine ve **zikir** meclislerine devam etmekten bir türlü kendimi alamadım. Onu bu kadar tedirgin eden evimizin kasabanın dışında, insanın geceleri yalnız dolaşmaya korkacağı bir yol üzerinde bulunmasıydı. Beni durdurmak için çalışmaya devam etti, ben de meclislere katılmaya. Fakat bir zaman sonra, Allah'ın Lütfuyla buna tamamen razı oldu ve birbirimize karşı duyduğumuz sevgiyi bozacak hiçbir şey olmadı. Bu, ben 46 yaşındayken, 1332'de[6] ölümüne kadar böylece devam etti.

«Derslerime gelince, pek fazla devam edemiyordum, yalnızca işin arasında, arada sırada bir gitmem mümkündü ve eğer doğal bir kavrayış yeteneğim olmasaydı, üzerinde konuşulabilecek hiçbir şeye sahip olamazdım. Fakat öğrenmeye son derece düşkündüm, öyle ki bazen bütün gece boyunca kitaplar arasına kapanmış bir vaziyette kalırdım; gece çalışmalarımda bana, sonraları evimize getirdiğim bir Şeyh yardım ediyordu. Bu böyle birkaç aydır devam ederken karım bana darıldı ve gecelerini ona vermediğim için benden boşanacağını söyledi; gerçekte haksız da değildi. Eskiden olduğu gibi yine derslere iki yıldan fazla devam edememiştim; her şeye rağmen zihnî disiplin yoluyla elde ettiklerime ek olarak öğretinin bazı noktalarını kavrayabilmiştim. Fakat belirli bir bilgi ve anlayış derinliğine ulaş-

(6) 1914.

mam, Kavm[7] öğretisiyle uğraşıp, Büyüklerini tanıdıktan sonra oldu.»

(Burada bu anlatılanları not eden yazman, tasavvufî yolu izleyenlerle ilk olarak nasıl karşılaştığını soruyor.)

«Bu yola olan ilk eğilimimin kaynağı İsevî Tarikatı'nın[8] Büyüklerinden, beni zühd ve takvasıyla cezbeden birisine bağlanmamdır. Bu tarikatın gereklerini yerine getirmek için her türlü çabayı gösterdim. Genç olduğum için ve insan tabiatının görülmedik, bilinmeyen[9] şeylere olan

(7) Mutasavvuflar, aşağıdaki ve benzeri Hadisler yüzünden "Kavm" olarak bilinirler·
"Allah'ın... zikir meclislerini arayarak dolaşan, gezici, üstün melekleri vardır. Zikredilen bir meclis bulunca onlarla beraber otururlar ve kanatlarıyla birbirlerini kuşatırlar: onlarla dünya göğünün arasını doldurunca ya kadar... Allah Azze ve Celle bildiği halde: Nereden geldiniz? diye sorar; «Yeryüzünde seni tesbih eden, sana tekbir getiren, Lâ ilahe illallah diyen, sana hamd eden, senden isteyen kullarının yanından geliyoruz,» derler... (Allah) Affettim onları buyurur, ne isterlerse kendilerine verdim ve onları aman diledikleri şeyden kurtardım, buyurur. Bunun üzerine onlar şöyle derler: «Rabbim onların arasında filan kişi var, günahı çok bir kul. O ancak oradan geçerken onların arasına oturdu.» Hak Tealâ: «Onu da affettim» buyurur; «Onlar öyle bir kavimdir ki onlarla oturan şaki olmaz.» (Müslim, Zikir, 8.)

(8) Tarikat (yol) kelimesi genellikle mutasavvıfların yolunu, kardeşliğini, birliğini ifade etmek için kullanılır.

(9) İsevî Tarikatı'nda, özellikle bazı kollarında, ateş yutmak, yılan oynatmak ve benzeri hareketler oldukça yaygındır. Bu tarikatın kökleri, kurucusu Muhammed İbn İsa'ya (ölümü 1523) dayanır. Meknes Sultanının kıskançlığına yakalanınca, müridleriyle birlikte kasabayı terketmesi emredilir. Böyle bir yolculuk için erzakları olmadığından,

içgüdüsel eğilimi yüzünden bu çok kolay oldu. Bu tür hareketlerle oldukça tecrübeli bir hale geldim. Tarikat içinde ileri bir seviyeye ulaştım ve cahilce, yaptıklarımızın yalnızca Allah'a yakınlaşmanın bir yolu olduğuna inandım. Allah'ın gerçeği öğrenmemi istediği bir gün, zikir meclislerimizin birinde gözlerim, yukarda duvarda asılı duran Peygamber'in sözlerinden birisinin yazılı olduğu bir kâğıda takıldı, gözlerim birden aydınlanmıştı. Bu sözden öğrendiğim şey, garip, görülmedik şeyler yapmaya çalışmaktan beni vazgeçirdi; bu tarikatta kendimi yalnızca tesbihlerle, dualarla ve Kur'an okumakla sınırlamaya karar verdim. Bu andan itibaren gittikçe ayrılmaya ve tamamen ayrılıncaya kadar ihvandan özür dilemeye başladım. Onların Kardeşlik halkasından tamamiyle ayrılmayı istiyordum, fakat bu o kadar kolay değildi. Önceden düşündüğüm gibi kendimi yavaş yavaş tarikattan çektim ve yılan oynatmak hariç beni tarikata bağlayan hiçbir şey kalmadı. Şeyh Seyyidî Muhammed el - Buzidî ile karşılaşıncaya kadar, kendi kendime veya arkadaşlarımla yılan oynatmaya devam ettim.

«Ne yönden bakarsam bakayım bu Şeyh'le karşılaşmam yalnız ve yalnız Allah'ın bir Lütfuydu; çünkü ben ve iş arkadaşım Seyyidî el - Hacc bin Avde, bizim elimizden tutup, bize tasarruf edecek birisini ararken, biz Şeyh el - Buzidî'yi bu-

çok geçmeden oldukça acıkırlar ve kerametleriyle ünlü Şeyh'lerinden yiyecek isterler. O ise onlara yolda buldukları her şeyi yiyebileceklerini söyler; yolda çakıltaşı, akrep ve yılandan başka bir şey bulamadıklarından, bunları yerler ve hiçbir kötü etki olmaksızın açlıklarını bastırırlar. (Bakınız: L. Rinn, **Marabouts et Khouan**, s. 305.)

lunduğu yerde aramadan, o hiç beklenmedik bir şekilde gelip bizi bulmuştu. Arkadaşım o sırada ondan bana yenice bahsetmişti. Şöyle ki: "Peygamber soyundan Seyyidî Hamû[10] adlı bir Şeyh tanıyordum. Evini terketmiş, birkaç yıl Fas'ta kalmış ve daha sonra tekrar geri döndüğünde birçok kimse ona bağlanmıştı. Tasavvuf ve ehl-i tarik hakkında bir otorite gibi konuşuyordu, fakat Allah onu imtihan etmek üzere, onu her türlü muhalefet ile karşı karşıya bırakan bir adam yolladı. O şimdi eski yaptıklarından hiçbir iz kalmayacak şekilde, herhangi bir mürid gibi boyun eğmiş durumda. Buna rağmen, ben onu bu yolda irşada en ehil kişi olarak görüyorum. Şu ana kadar Allah'ın başka birisiyle açık ya da gizli bir şekilde imtihan etmediği hiçbir gerçek mürşid gelmemiştir dünyaya."

«Özet olarak bunları söylemişti ve arkadaşımın tavsiyesi üzerine hemen bu Şeyh'i görmeye karar verdim. Küçükken yakalandığım bir hastalık dolayısıyle adını duymuştum, hakkında bundan başka en küçük bir şey bilmiyordum. Bana bir muska getirip "Bu Seyyidî Hamû Şeyh Buzidî'dendir" demişlerdi, ben de kullanmış ve iyileşmiştim.

«Bu konuşmadan birkaç gün sonra bir gün arkadaşımla çalışıyorduk ki o birden "Bak, o Şeyh yoldan aşağı iniyor," dedi. Sonra yanına gidip onu çağırdı. O içeri geldi ve içerde beraberce biraz konuştular. Fakat konuştuklarına dikkat edemeyecek kadar meşguldüm. Şeyh ayrıl-

(10) Şeyh genellikle Muhammed'in kısaltılmışı olan bu adla biliniyordu.

mak üzere kalktığında, arkadaşım bizi her zaman ziyaret etmesi için yalvardı. Allahaısmarladık dedi ve gitti. Arkadaşıma ne gibi bir izlenim edindiğini sorduğumda o: "Konuşması, kitaplarda bulabileceğin şeylerin çok üstünde," dedi. Bundan sonra arada sırada bizi görmeye geldi, onunla konuşan arkadaşımdı ve onu sık sık soru yağmuruna tutuyordu; bense biraz ona olan saygımdan biraz da işimden hiç vakit bulamadığımdan ona karşı oldukça sessizdim.

«Şeyh dükkânımızda bizimle beraber olduğu bir gün bana "Duyduğuma göre yılanları oynatabiliyormuşsun ve ısırılmaktan da korkmuyormuşsun." dedi. Onu doğruladım. O "Buraya bir tane getirip oynatabilir misin?" dedi. Tabii dedim ve kasabaya inip, uzun bir süre yılan aradıktan sonra, ancak bir kolun yarısı uzunluğunda küçük bir tane bulabildim. Bunu alıp Şeyh'in önüne getirdim ve bildiğim şekilde oynatmaya başladım. O biraz seyrettikten sonra bana "Bundan daha büyük bir yılanı oynatabilir misin?" diye sordu. Ben de büyüklüğün benim için farketmediğini söyledim. Bunun üzerine o "Ben sana bundan daha büyük ve daha zehirli olan bir yılan göstereceğim; eğer onunla da başedebilirsen sen gerçek bir velîsin," dedi. Ondan nerede olduğunu söylemesini istediğimde, o "Bedeninin iki tarafı arasında olan nefsin. O yılandan daha zehirlidir; eğer sen onunla başedip istediğini yaptırabilirsen, dediğim gibi sen gerçekten bir velîsin," dedi ve devam ederek: "Şimdi git bu yılanı ne yaparsan yap; bir daha da böyle işlerle uğraşma," dedi. Nefsin yılandan na-

sıl daha zehirli olabileceğini düşünerek dışarı çıktım.»

«Şeyh'in bize uğradığı günlerden başka bir gün, gözlerini üzerime dikip arkadaşıma döndü ve "Mübtedî irşada hazır," veya "İrşaddan anlayacak bir durumda," ya da buna benzer bir şeyler söyledi. Başka bir zaman Şeyh Seyyidî Muhammed İbn İsa için yazılmış övgü dolu bir kâğıt parçasını elime sıkıştırdı ve — kesin olarak hatırlayamıyorum — elindeki kâğıda bakarak: "İnşaallah, eğer uzun yaşarsan Şeyh Seyyidî Muhammed İbn İsa gibi olacaksın," veya "Onun makamına erişeceksin," gibi bir şeyler söyledi. Bu bana çok uzak bir ihtimal gibi geldi, fakat "İnşallah" dedim. Bu onun tarikatına girip, onu kendime Allah'ın yolunda bir mürşid olarak kabul etmemden çok kısa bir süre önce olmuştu. Arkadaşım iki ay önce tarikata kabul edilmişti ve bunu ancak ben kabul edildikten sonra bana söylemişti. O sıralarda bunun nedenini anlayamamıştım.

«Gündüz ve gece okumak üzere, Şeyh bana virdlerimi verdikten sonra, bunlardan kimseye bahsetmemi istememiş ve "ben sana haber verinceye kadar" demişti. Bir haftadan az bir süre sonra beni çağırttı ve Allah İsm-i Celâli'nden ve ne şekilde **zikr**edeceğimden bahsetmeye başladı. O sırada tarikatımızda genellikle uygulanan şekliyle kendimi **zikrullah**'a vermemi istedi ve **zikir** için özel bir inziva hücresi olmadığı için, rahatsız olmadan **zikir** edebileceğim bir yer bulamadım. Bundan ona şikâyet edince o: "Mezarlıktan başka yalnız olabileceğin güzel bir yer yoktur," dedi. Böylece geceleri mezarlığa gitmeye başla-

dım, fakat bu o kadar kolay olmuyordu. Her ne kadar birçok gece bütün gayretimle kendimi **zikre** vermeye çalıştıysam da korku yüzünden başaramıyordum.

«Tekrar Şeyh'ime giderek yakındım, o "Ben sana zorunlu bir emir vermedim. Yalnızca, yalnız kalmak için en iyi yerin mezarlık olduğunu söyledim," dedi. Daha sonra gecenin en son üçte birinde **zikr**etmemi söyledi, böylece ben de geceleyin **zikr**ettim, gündüzleri onunla buluştum. Ya o bana geliyordu ya da ben ona gidiyordum, her ne kadar onun evi çocuklar yüzünden çok iyi bir buluşma yeri olmasa da. Buna ek olarak daha önceleri gittiğim kelâm derslerine de devam etmeye başladım. Bir gün bana: "Seni ders alırken görüyorum, nedir onlar?" diye sordu. Ben: "Tevhid'le ilgili dersler; şimdi ben 'deliller' bölümündeyim," diye cevapladım. O ise: "Seyyidlerden biri buna genellikle 'karışıklığın öğretisi' derdi" dedi ve ekledi: "Şimdi, Rabbinin Nurları içinde doğuncaya kadar nefsini titiz bir şekilde temizlemekle meşgul olsan daha iyi olur. Kelâm İlmine gelince, o yalnızca aklındaki soruları artırır; hayal üstüne hayal yığar." Son olarak da: "Şu andaki görevini bitirene kadar bu derslere ara vermen daha doğru olur, zira daha önemli olanı daha az önemli olandan önce yapmak farzdır," dedi.

«Bu ana kadar verdiği hiçbir görev bana bu kadar zor gelmemişti. Bu dersleri o kadar sevmiş ve öğretiyi anlamada onlara o kadar güveniyordum ki neredeyse ona itaat etmeyecektim. Fakat Allah kalbime şu soruyu taktı: Şeyh el - Buzidî'den almakta olduğun bilginin, aramakta olduğun bilgi, ve hatta onun üstünde bir bilgi olup olmadığını

nereden biliyorsun? İkinci olarak, yasağın sürekli olmadığını düşünerek kendimi rahatlattım; üstelik ona bağlılık yemini etmiştim ve nihayet kendi kendime diğer bütün Şeyhler gibi, belki beni imtihan ediyordur diye düşündüm. Fakat bütün bu düşünceler içimde duyduğum acıyı durduramadı. Bana bunu unutturan, daha önce kitap okumaya verdiğim vakti inziva köşelerinde **zikr**'e vermem oldu, özellikle bu **zikir**'lerin sonuçlarını aldıkça iyice unuttum.

«Müridlerine yol gösterişine gelince, bu herkesin durumuna göre değişiyordu. Bazısına Adem'in yaratılış şeklini, bazısına belli başlı faziletlerden ve bazısına da İlâhî Emirlerden bahsediyordu; her anlattığı müridin haline göreydi. Fakat genellikle benim de uyguladığım virdi, müridleri biraraya getirip, her birini aklında Allah İsm-i Celâli'nin her harfi iyice şekilleninceye kadar tekrarlattığı **zikir** meclisleriydi. Bu noktaya eriştikten sonra müridlerine harfleri bütün bir ufku kaplayacak şekilde büyütüp atmalarını söylerdi. **Zikir**, harfler birer nur haline gelinceye kadar böylece devam ederdi. Nasıl yaptığını kelimelerle ifade etmek imkânsız ancak bu noktadan sonra müride yolu o gösterirdi, öyle ki eğer yeterli derecede hazırlanmış ve eğer istidadı varsa müridin Ruh'u hemen mahlûkatın ilerisine geçerdi, aksi halde daha fazla mücahede ve murakabeye gerek vardı. Bahsedilen hâle erişen mürid Mutlak ile izafî olanı ayırdedebilecek bir durumda olurdu; evreni başı sonu olmayan bir boşluğa asılmış bir top veya lamba gibi görürdü. Sonra tefekkürün eşliğinde **zikr**'e devam ettiği takdirde gittikçe gözünde sönükleşirdi, öyle ki be-

lirli bir nesne olmaktan çıkıp yalnızca bir iz halini alırdı. Nihayet bu iz de yok olur, mürid Alem-i Mutlak'a dalardı; öyle ki yakîni buradan aldığı Saf Nur ile sağlamlaşırdı. Bütün bunlar olurken Şeyh onu izler, ona hâli hakkında sorular sorar ve kendi gücüyle algıladığından emin oluncaya kadar onu **zikir**'le derece derece kuvvetlendirirdi. Şeyh bu merhaleye gelinmeden tatmin olmazdı ve genellikle **Rabbinden açık bir delil üzerinde olup ona Allah tarafından şahidi de bulunan**[11] ayetini okurdu.

Mertebesine göre kuvvetli veya zayıf olan bu kendi kendine idrak makamına ulaşan müridi, Şeyh tekrar mahlûkât âlemine geri getirir ve bu ona daha önce yaptığının ters istikamete olanı gibi gelir; çünkü kalp gözü aydınlanmıştır. Bu onu **Nur üstüne Nur** şeklinde görecektir, daha önce hakikatin de olduğu gibi.[12]

Allah'a seyreden diğer birçok salikte olduğu gibi bu mertebede mürid ok ile kirişi karıştırabilir ve daha önce söylenen şu sözlere benzer şey-

(11) Kur'an, 11/17. Bu ayet değişik tefsirlere sahiptir. Şeyh el-Buzidî **şahid** kelimesini açıkça "doğrudan delil" veya "somut örnek" şeklinde alıyor.

(12) Burada Uzak Doğu Budizm geleneğinden şu sözleri aktarmak uygun düşüyor: "Zen Büyüklerinden birisinin dediği gibi, başlangıçta müridin aklı hâlâ kozmik hayallerle karmakarışıktır; etrafında dağlar, ağaçlar ve evler gibi nesneler görür; kısmî olarak bilgiyi elde edince, dağlar, ağaçlar ve evler görüntüden kaybolur; fakat son olarak bütün bilgiyi kavradığında, artık mürid olmaktan kurtulan insan yine dağlar, ağaçlar ve evler görür, fakat bu sefer hayaller yoktur artık." (Marco Pallis, **The Way and the Mountain**, s. 108. Peter Owen, 1960.)

ler söyleyebilir: "Ben sevdiğim, sevdiğim de ben".[13] Öyle ki bu gibi kişilerin marifetlerinden anlamayan ve onların cezbe haline yabancı olan birisi, eline geçen ilk şeyi bunlara fırlatabilir. Fakat bu mertebenin sahibi, her varoluşa ait olduğu dereceyi verecek ve her makamı ayırdedecek kadar uyanıktır. Ben de bu makama ulaşmış ve yıllarca burada kalmıştım. Bu makamın ehli olmuştum. Şartlarını açıklamıştım; beni takip edenlerden bazıları bu makama ilk ulaştığımda yazdıklarımdan yararlanıp, şimdi şartlarını öğrenmişler; bazıları ise bu bilgiye henüz ulaşamamışlardı. Bu makamın hâlleri bazen yine bana gelir, fakat beni yazmaya zorlamaz. Gerçekte beni konuşmam için kışkırtır. Fakat şimdi onunla birlikte yaşamak eskisinden daha kolay; artık kendimi içine batırdığım bir şey değil, hissettiğim bir şey o.»

«Şeyh'ime ait olduğunu söylediğim bu yolu Allah'a ulaştıran yolların en iyisi olarak gördüğümden, hem kendim izliyor, hem de beni izleyenlere anlatıyordum.»

(13) El-Hallac. Bakınız: **Le Diwan d'al-Hallaj**, derleyen, Massignon, 1955, s. 93. Şiir, "Biz tek bir vücutta iki ruh gibiyiz," şeklinde devam eder. Massignon ve diğer müsteşriklerin Hallac'ın **vahdet-i vücud**'a inanmadığı yolundaki teorilerinin temelini teşkil eder. Bu soruna ilerde daha geniş olarak değineceğiz, fakat Gazzali'nin de Mişkat'-ül Envâr'da (bakınız **Jawahir al-Ghawali**, Kahire, 1343, s. 115) bu mısraları yukarıda Şeyh el-Alevi'nin aldığı anlamda, ruhi bir sarhoşluk halinden (sekr) kaynaklanan mısralar olarak aldığını söyleyebiliriz. Bu sekr hâli aynı şekilde bir temkin'le dengelenmediğinden, Hallac'ın nihaî inancını temsil edemez.

Burada Şeyh "kulluk" mertebesinin sesiyle konuşuyor ve bu paragrafta anlatılanların genel havası açısından tutarlı; öyle ki ruhî mertebelerin en Üstünü'nü elde etse bile, Kur'an'ın şöyle anlattığı bir "yükümlülük"ten bahsetmek zorundadır: **Doğrusu Biz sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok câhil olan insan ise onu yüklenmiştir.**[14] İnsanın ilk yaratıldığı andaki hâline dönmesinden başka bir anlama gelmeyen, sülûkun sonuna varması, başka şeylerle birlikte, genellikle insanın uzlaştığı büyük sorumlulukları yeniden yüklenmesi demektir.

İşte, Dr. Carret ile konuşurken "Büyük Huzur" diye bahsettiği bu Velâyet-i Kübra makamı, bir yazısında batınî sarhoşluk (sekr) ve haricî uyanıklık (sahv) olarak tanımlanır. Biraz önce de belirttiği gibi akıl ile Kalb'in vecd hâli arasında mutlak anlamda engel sayılabilecek bir şey olmadığından, akıl tahlilî görevini tam bir açıklıkla yerine getirir. Fakat yolun sonuna ulaşamamış bir salik yolda ne kadar mesafe katetmiş olursa olsun, batınî sarhoşluk (sekr) her an aklı kaplayıp, onu son derece tahammül edilmez şekilde harekete geçirebilir veya canın dengesini bozacak derecede anormallikler yaratabilir. Hatta, Hallac'ta olduğu ve ilerde bir bölümde daha açıkça göreceğimiz gibi salik bir anlamda sülûkun sonuna varabilir ve sekr içinde yüzebilir, fakat aynı zamanda belirli bir uyanıklığa (sahv) da sahip olabilir. Velînin Allah'tan gelme tabiatı

(14) 33/72.

her ne kadar ebedî ve kemâle ermiş bir durumdaysa da, insanî tabiatı zamanla değişebilir. Özellikle Şeyh el-Alevî'de olduğu gibi, sülûk eğer olağanüstü bir hızla tamamlanmışsa, İlâhî Tecelli'ye salik kendini bir günde alıştıramayabilir.)

(Yazılarında bir kaç defa Ebu'l Hasan Şazeli'nin[15] şu sözlerini aktarır: «Rüyamda Hakikat'i buldum ve o benden ayrılmadı. Fakat takat getiremeyeceğim kadar ağırdı, Allah'a onunla arama bir perde koyması için yalvardım. Sonra dışardan: "Eğer O'na Peygamberlerinin, Velîlerinin ve Sevgilisi Muhammed'in (s.a.) yalvardığı şekilde yalvarsan bile, O istemezse perdelemez. Fakat O'ndan sana kuvvet vermesini iste," diye bir ses işittim. Bunun üzerine beni kuvvetlendirmesini istedim, Allah'a hamd olsun, O da kuvvetlendirdi.»)

(«Tefekkür ile Allah'ı bilmekten daha aşağı olmayan **zikr**'in meyvasını aldığımda, Tevhid öğretisi konusunda öğrendiklerimin ne kadar yetersiz olduğunu, ve Şeyh'imin daha önce ne demek istediğini anladım. Daha sonra bu derslere tekrar devam etmemi istedi ve yeniden başlayınca kavrayış açısından kendimi eskiye oranla çok farklı buldum. Bize ders veren Şeyh anlatacaklarını bitirmeden konuyu anlıyordum. **Zikir** meclislerinin bir başka yararı da metindekileri kelime anlamlarının ötesinde bir şekilde anlayabiliyordum. Bir kelimeyle, şu anda sahip olduğum anlayış yeteneği ile eskisi arasında bir karşılaş-

(15) ölümü 1258. Büyük Şazeli Tarikatı'nın kurucusu olarak, Şeyh el-'Alevî'nin iki koldan da manevî atasıdır, çünkü hem Derkavi'ler (Şeyh el-Buzidî'nin bağlı olduğu tarikat) hem de İsevî'ler, Şazeli'nin kollarındandır.

tırma yapmak imkânsızdı. Bu gelişmeye devam etti, öyle ki birisi Kur'an'dan bir bölüm okuduğunda, okunanın anlamı kafamda hemen şekilleniyordu. Fakat bu kavrayış yeteneği beni etkilemeye ve hemen hemen ikinci bir tabiatım olmaya başlayınca, kaçınılmaz ve sürekli kuvvetinin tamamen esiri olmaktan korktuğum için, Allah'ın Kitabını batınî düşüncelerimin dikte ettirdiği şekilde tefsir edip yazmaya başladım; fakat o kadar etkisi altındaydım ki yazdıklarım çok garip ve muğlak bir biçimde oluşuyordu. Bu yüzden daha belirsiz bir ifade tarzı içine girmekten kendimi alıkoymak için **el-mürşid el-Mu'in**[16] üzerine bir yorum yazmaya başladım. Allah'a hamd olsun durdurmak için her yolu denediğim bu düşünce furyasının saldırısından beni bu uğraş kurtardı ve aklım sakinleşti. Daha önce astronomi üzerine yazdığım kitabım **Miftah eş-Şuhûd'u (Algılamanın Anahtarı)** bir araya getirmeye iten aynı tür bir haldi. Belirli nedenlerden ötürü semavî varlıkların hareketleriyle yoğun bir şekilde meşgul oluyordum ve düşünce oklarım tersine dönmüştü. Kısaca söylemek gerekirse — ki bu konuya kitabımda da değindim[17] — bu

(16) **Guide to the Essentials of Religious Knowledge**, İbn Aşir (ölümü 1631). Bunun üzerine Şeyh'in yazdığı **el-Minah el-Kuddusiyye** adlı yorumu onun en önemli ve en zor eserlerindendir. Daha sonra bu yorumu yeniden gözden geçirmiştir.

(17) **Miftah eş-Şuhûd**'a yazdığı önsözde şöyle diyor: "Bu kitabı yazmamın nedeni batını bir dalgınlık hâlidir, öyle ki bu hâl kalbimi altüst ediyor ve düşüncelerimin semavî varlıklar alanından başka bir yerde seyretmesine izin vermiyordu; ve bazen bu hal bana, kalbime ve herşe-

düşünce furyasına karşı koyamayacağımı anlayınca Efendime giderek yakındım; o: "Bunları aklından çıkar ve bir kitabın içine koy, ancak o zaman rahatlarsın," dedi ve dediği gibi de oldu. Fakat kitabın basılmasına bir türlü izin veremedim; basılır mı basılmaz mı, Allah bilir.[18]

«Anlattıklarıma geri dönersem, oldukça uzun geceler kendimi Allah İsm-i Celâli'nin **zikr**'ine verdikten sonra, Şeyh'im bana: "Artık konuşmalı ve insanları bu yolda, bulunduğun yere kadar irşad etmelisin," dedi. Ben "Beni dinleyeceklerini düşünüyor musunuz?" dedim, o "Sanki bir aslan gibi olacaksın, nereye elini uzatırsan uzat onu koparacaksın." dedi. Söylediği gibi oldu; ne zaman birisiyle onu yola sokmak amacıyla konuşsam, o sözlerimi dinleyerek yola girdi ve gösterdiğim yolda ilerledi, böylece Allah'a şükürler olsun ki bu kardeşlik arttı, çoğaldı.»

Başka bir yerde şöyle diyor:

yime sahip oluyor, hatta beni Zat-ı İlâhi'ye götürüyordu. Fakat hangi makamda olursam olayım, doğrudan bilginin ilhamları, kıvılcımları benim kavrayamayacağım bir şekilde arka arkaya üstüme geliyordu. Önceleri onlardan benden istediklerinin güvenilir olmadığını öne sürerek yüz çevirmeyi denedim, fakat nihayet benimle baş ettiler ve beni en sonuna kadar ikna eden otoritelerini gösterdiler. Bunlara karşı direnemeyeceğimi anlayınca teslim oldum ve bunlara inanarak yöneldim; bana bu kitabı yazmamı söyleyen Şeyh'imin öğüdünü bir sığınak kabul ederek, Allah'ın Kaderi'ne teslim oldum. Şeyhim aynı zamanda kitabımın içine yazdıklarımla, harikaların harikası bir şey olmamasını söyledi ve şu Hadisi aktardı: «İnsanlarla akıllarına göre konuşunuz.»"

(18) Ölümünden yedi yıl sonra 1941 yılında basıldı. Metne Hicrî 1322 (M. 1904) tarihi düşülmüş.

«Efendimiz Seyyidî Muhammed el - Buzidî bizi her zaman Tilemsan'da Şeyh Şuayb Ebu Medyen'in[19] mezarını ziyaret etmemiz için zorlardı. Onun hakkında büyük bir saygıyla konuşur ve mezarında yapılan duaların kabul olduğunu söylerdi. Sürekli tekrarladığı bir şey de: "Onun yardımı ve izniyle Fas'a gittim. Türbesinde bir gece geçirdim, biraz Kur'an okuduktan sonra uykuya daldım, atalarımdan birisiyle benim yanıma geldi ve: "Fas'a git. Ben senin için yoldaki engelleri kaldırdım," dedi. Ben "Fakat Fas zehirli yılanlarla dolu, orada yaşayamam," dedim. Bunun üzerine mübarek eliyle vücudumu mesh etti ve: "Git, korkma. Karşılaşacağın her türlü aksilikten seni ben koruyacağım," dedi. Korkuyla uyandım; türbesinden ayrılır ayrılmaz batıya yöneldim ve Fas'ta Şeyh Seyyidî Muhammed İbn Kaddûr ile karşılaştım.»[20]

Şeyh el - Alevî'nin kendi hikâyesine dönelim:

«Şeyh'ime benden önce sessiz durup, sonra da niçin konuşmamı istediğini sordum, O "Fas'tan dönünce, orada öğrettiğim şekilde öğretiyi anlatmaya başladım. Sonra muhalefetle karşılaşınca Allah'ın Peygamberi'ini (s.a.) rüyamda gördüm ve o bana susmamı emretti. Bundan sonra o denli sustum ki, bazen yanıp tutuşacağımı sanırdım. Sonra, seni görmeden biraz önce, rüyamda bir fukara meclisi gördüm, hepsinin boynun-

(19) Ölümü 1197. Mezarı bütün müslüman dünyasının ziyaret yeridir.

(20) Fas'taki Derkavi - Şazeli Şeyh'ine bağlanarak, Şeyh el - Buzidî, Ebu'l Hasan Şazeli'nin manevî büyük - büyükbabası olan Ebu Medyen'in mirasçısı oldu. (Bakınız. Ek B)

da benim tesbihim vardı. Uyandığımda gördüğüm rüyayı gelecekte olacak güzel bir olaya işaret olarak yorumladım. İşte bunun için tarikatımızın öğretisini anlatmamı istiyorum. Aksi halde bunları açıklamamı hiçbir zaman isteyemezdim. Üstelik, son olarak da rüyamda: "İnsanlara anlat; bunda bir kötülük yoktur," diyen birisini gördüm. Allah muhakkak daha iyisini bilir, ama "birisi" ile kastettiği şüphesiz Hz. Peygamber'di."

«İşte böyle başladım; ve onbeş yıl onun yanında, tarikatımız için elimden geleni yapmaya çalıştım. Başka birçok kişi bana yardım etti, yaşlılarından bugüne yalnızca on kişi kaldı; Allah ömürlerini uzun etsin ve yardımını onların üzerinden esirgemesin!

«Kendime gelince, bütün bu zamanda Şeyh'imin hizmetiyle ve tarikatımızın bağlılarını çoğaltmakla öyle meşguldüm ki, kendi geçimimle ilgili işleri ihmal etmiştim, fakat eğer Seyyidî el-Hacc bir 'Avde[21] gibi hesaplarımı tutacak ve işlerimi düzene sokacak bir dostum olmasaydı, her şey çoktan bitmişti. Kendimi tarikatın hizmetine öyle vermiştim ki, dükkânımız geceleri öğretim, gündüzleri de **zikr** edilen bir zaviyeye dönmüştü. Bütün bunların arasında Allah'a şükürler olsun, alışverişlerimizde bir azalma görülmedi.

«Sonraları, Şeyh'imin vefatından çok az önce Allah kalbime hicret arzusunu yerleştirdi. Ülkemdeki ahlâkî çöküntü beni öylesine etkilemişti ki daha Doğu'ya göç etmek için elimden gelen

(21) O sırada Şeyh el-'Alevî gibi, Şeyh el-Buzidî'nin bir halifesi (mukaddim) idi ve kendi adına mürid toplayıp yol gösterebiliyordu.

bütün hazırlıkları yapmaya başladım, bazı kardeşlerimin de niyeti böyleydi. Şeyh'imin kendisi de bizimle gelmediği takdirde bana izin vermeyeceğini çok iyi bildiğim halde, mümkün olan her türlü şeyi yapmaya zorlanıyordum. Ölümünden birkaç gün önce gerçekten ayrılma hazırlığına başladığım, bütün ticarî bağlılıklardan kendimi kurtardığım, bütün varlıklarımı sattığım, gayrimenkullerimi ben ayrıldıktan sonra başka birisinin satması için rehine verdiğim, daha önce ayrılan kuzenlerimin arkasından hemen ben de ayrılmak üzereyken, hasta olan Şeyh'im birden kötüleşti ve ölümünün yaklaştığı yüzünden anlaşılıyordu. Ne Şeyh'imi bu durumda bırakabilirdim, ne de kardeşlerim buna izin verirlerdi. Dili felç olmuş, konuşamıyordu ama söylenen her şeyi anlıyordu.

«Benim için son derece acı olan şey birbiriyle hiç bir şekilde uzlaşamayacak olan birkaç önemli şeyi yapmak için değişik yönlerden çekilişimdi: bir yandan yanında kalmamı gerektiren Şeyh'imin hastalığı, öte yandan kendim ve ailem için belirli bir tarihten sonra geçersiz olan yolculuk iznim vardı; üstelik, işin kötüsü, o sıralarda yol izni almak o kadar kolay değildi. Bunun yanında dükkânı boşaltıp eşyaları satmak zorundaydım; hanımımı Tilemsan'a, ailesine veda etmek üzere yollamıştım. Gerçekte, sanki kendi ülkemde değildim. Her şeye rağmen Şeyh'imi yanında onbeş yıl kaldıktan, ona elimden gelen her hizmeti yaptıktan ve hiçbir zaman karşı çıkmadan dediklerini yaptıktan sonra, böyle ölürken yalnız bırakamayacağıma karar verdim.

«Allah'ın Rahmet'ine kavuşması uzun sürme-

di. Geride yalnızca, Seyyidî Mustafa adlı safça bir oğlu, bir hanımı ve Seyyidî Abdülkadir adlı bir kardeşi kalmıştı; Seyyidî el-Hacc Ahmed adlı diğer kardeşi vefat etmişti. Şeyh ailesini son derece seviyordu, özellikle oğlu Seyyidî Mustafa'yı... Ölümünden biraz önce ona uzun uzun bakarken gördüm. Onun saflığını düşündüğünden emindim, ölümünden sonra unutulmasından korkuyordu. Bunu farkederek ona: "Seyyidî, öte dünyada Allah'ın önünde bizim adımıza ve iyiliğimize çalış, bu dünyada da ben senin adına çalışacağım ve Seyyidî Mustafa'yı gözeteceğim," dedim. Yüzü sevinçle doldu ve sözümde durdum. Ölünceye kadar oğlu için elimden geleni yaptım, bazılarına sıkıcı gelmesine rağmen aklî durumu beni hiç mi hiç rahatsız etmiyordu. Şeyh'in biricik kızına da evleninceye kadar baktım.

«Efendimize son defa veda ettikten sonra,[22] bizden bazı kimseler onu gömmek için hazırlandı ve ben cenaze namazını kıldırdıktan sonra zaviyenin bahçesine gömüldü. — Allah Lütuf ve Rahmet'ini onun üzerinden esirgemesin! — Birkaç gün sonra Tilemsan'dan kayınbiraderimden "Hanımın çok ciddi hasta," haberi geldi. Bunun için Tilemsan'a gittiğimde, dinine son derece bağlı olan ve birlikte yaşamak bir zevk olan karım neredeyse son nefesini vermek üzereydi. Burada üç gün kaldım ve karım Allah'ın Rahmet'ine muhtaç bir şekilde bu dünyadan ayrıldı. Müsteganem'e döndüm; karımı ve Şeyh'imi kaybetmiş, evsiz, işsiz ve hatta süresi sona eren yolculuk iznim bile olmaksızın yapayalnız kalmıştım. Yeni-

(22) Şeyh el-Buzidî Şevval'in onkisinde, Hicri 1327 yılında vefat etti (27 Ekim, 1909).

letmek üzere Bakanlığa gittim, bana birkaç gün mühlet tanıdılar. Sonra yalnızca benim için izin çıkaracaklarına dair söz verdiler.

«Bu arada, ben iznin çıkmasını beklerken, müridler fukaranın başına kimin geçmesi gerektiğini müzakere ediyorlardı. Ben onların tercihini kabul etmeye hazırdım, bu yüzden toplantılarına katılmadım. Üstelik, ülkede kalma fikri aklımın ucundan bile geçmiyordu; bunun için: "Bu görevi yapacak olanı seçmek sizin isteğinize bağlı, ben sizin seçtiğinizi kabul edeceğim," dedim, çünkü benden başka bu işe lâyık birisi daha vardı ve ben onu tercih edeceklerini sanıyordum.[23] Fakat fukaranın bu toplantısından bir sonuç alınamamıştı, her ne kadar hepsi beni seçmeye karar verdiyse de ben gitmeye kararlıydım; bunun üzerine herkes bir fikir öne sürmüş ve ortalık birden karışmıştı, sonunda Mukaddim Seyyidî el-Hacc bin 'Avde: "Bu toplantıyı burada kessek ve haftaya yeniden toplansak daha iyi olur. Bu arada herhangi bir fakîr bir rüya görürse, onu bize anlatsın," dedi. Hepsi bu fikri benimsedi ve toplantı gününden önce birçok rüya görülmüş ve hepsi not edilmişti. Bu rüyaların hepsinde de açıkça mesele benim üzerimde düğümleniyordu. Bunun için fukara onların yanında kalmam ve zikrettirici olmam yolundaki kararlarını sağlamlaştırdılar.»

Rüyalarla ilgili ayrıntıları bulmaya çalışırken, Seyyidî 'Udde'nin yazdığı aşağıdaki parçayı buldum:

(23) Şeyh'in ifade tarzı çok muğlâk bir hal alıyor, ben onu geliştirmeye çalıştım.

«Şeyh el - Buzidî kendisinden sonra yerine kimin geçeceğini söylemeden öldü. Gerçekten ileri gelen müridlerinden birisi ona kendisinin tarikatta yetiştirme ve zikrettirme görevlerini yerine getirebilecek yetenekte olduğunu söylediğinde, Şeyh el - Buzidî şöyle cevapladı:

«Ben, bir evde Sahibi'nin izniyle yaşayan birisi gibiyim, ve O evi terketmemi istediğinde anahtarını Sahibi'ne iade ederim. O'dur evin Sahibi, evin idaresine lâyık olanı seçecek olan da; bu konuda ben bir şey söyleyemem. **Rabbin dilediğini yaratır ve seçer**[24] ve ölümünden sonra müridleri büyük bir kararsızlık içine düşmüşlerdi, her ne kadar hepsi seçimini Seyyidî Ahmed bin - 'Alive[25] lehine kullansalar da. Bilindiği gibi, Şeyh el - 'Alevi, sülûkun sonuna kadar yol göstererek, Şeyh'i hayattayken Şeyh'inin görevini yapmıştı. Bu, Şeyh'i tarafından ne ölçüde sevildiğinin ve onun yerine geçebilecek ilk kişi olduğunun kuvvetli bir deliliydi.

«Rüyalar, bizim normal algı alanımızın[26] üstünde olan şeylerin hakikatını anlamak için güvenilir bir yol olduğu için ve onu gören veya başkasının gördüğü bir rüyada bulunan birisi için

(24) Kur'an, 28/68.

(25) Şeyh el - Alevî'nin beş nesil önceki atası el - Hacc Ali Müsteganim de, el - Hacc Alive olarak tanınırdı.

(26) Peygamberimiz buyurdular: "Salih bir kişi (veya salihâ kadın) tarafından görülen güzel rüya, nübüvvetin kırkaltı cüz'ünden bir cüz'dür ve: "Hoş ve doğru rüya Allah'tandır. Hülûm (şeytanî hayal) de şeytandandır." (Buhari, **Kitab al - Hiyal, Bab at - Tabir**, 4 ve 3.)

bir müjde[27] sayıldığı için, Efendimiz Şeyh Ahmed bin Alive[28] namına görülen rüyalardan bazılarını burada aktardım.

Daha sonra Şeyh el - Buzidî'nin vefatından sonra görülen birçok rüyadan birkaçını anlatıyor;[29] işte bazıları

«Rüyamda Şeyh Seyyidî Muhammed el - Buzidî'yi gördüm. Öldüğünü hatırlayarak halinin nasıl olduğunu sordum, o: "Allah'ın Rahmeti ileyim," dedi. Ben: "Seyyidî, fukarayı kime bıraktın?" diye sordum, o "Tohumu ben ektim, fakat onu yetiştirecek ve inşaallah meyvesini eline alabilecek olan Seyyidî Ahmed bin - Alive'dir," dedi.» (Abdülkadir ibn Abdürrahman Müsteganemî)

«Rüyamda Şeyh Seyyidî Muhammed el - Buzidîyi ziyarete gittim, Şeyh Seyyidî Ahmed bin Alive açık olan mezarın yanıbaşında oturuyordu. Ölünün bedeni toprakla bir seviyeye gelinceye kadar dikildi. Sonra Şeyh Seyyidî Ahmed gitti ve kefeni kaldırdı; ortaya inanılmaz derecede güzel bir halde Şeyh'in yüzü çıktı. Şeyh Seyyidî Ahmed'ten biraz su istedi, içtikten sonra geri kalanını bana verdi; ben fukaraya dönüp: "Şeyh'-

(27) Peygamberimiz: "Mübeşşirattan başka nübüvvetten (ilham alacak) bir şey kalmadı," buyurdu. Ashâb: "Mübeşşirat nedir?" diye sorduklarında Resul-i Ekrem: "Rüya-yı salihâdır" buyurdu. Yine Peygamberimiz: "Sizden biriniz sevdiği bir rüyayı görürse bilsin ki, o, Allah'tandır." (Buhari, **Kitab al - Hiyal, Bab at - Tabir,** 5 ve 3.)

(28) **er - Ravzatü's - Seniyye,** s. 129 - 31. (Kısaltılmış özet.)

(29) A.g.e., s. 131 - 49.

ten artakalan bu suda her hastalık için çare vardır," dedim. Daha sonra Şeyh Seyyidî Ahmed'le konuşmaya başladı ve ona söylediği ilk şey : "Hiçbir korkun olmasın, nerede olursan ben seninleyim ve sana bu ve öteki dünyada en iyi makamlara ulaştırıldığını haber vereyim. Nerede olursan ol, benim de orada olacağımdan kesinlikle emin ol." Sonra Şeyh Seyyidî Ahmed bize döndü ve : "Şeyhimiz ölmedi. Şimdi gördüğünüz gibi aramızda, şahit olduğumuz ölüm yerine getirmek zorunda olduğu bir ibadetten başka bir şey değildi," dedi.» (el - Münevver bin - Tunus el - Müsteganemî)

«Şeyh Seyyidî Muhammed el - Buzidîyi evimin önünde durup kapımı çalarken gördüm, kapıyı açmak üzere kalktığımda kapının zaten açılmış olduğunu farkettim. İçeri girdi, yanında zayıf, uzun birisi vardı; kendi kendime : "Bu Seyyidî Ahmed bin Alive'dir" dedim. Biraz oturduktan sonra Seyyidî Muhammed el - Buzidî ayağa kalktı ve gitmek istediğini söyledi. Birisi ona : "Eğer gidiyorsan, bizi kime bırakıyorsun?" diye sordu; o : "Size **bu** kişiyi bıraktım, **bu** kişiyi," dedi ve Şeyh Seyyidî Ahmed bin Alive'yi gösterdi.» (el - Hacc Muhammed es - Susî, Galizanî)

«İmam Ali'yi gördüm, bana dedi ki : "Benim Ali ve Tarikatının 'Alevîyye olduğunu bil.» (el - Hacc Salih ibn Murad, Tilemsanî)

«Şeyh Seyyidî Muhammed'in ölümünden sonra rüyamda bir deniz kıyısındaydım ve yanımda büyük bir gemi vardı, ortasında bir minare ve onun şerefesinde de Şeyh Seyyidî Ahmed bin Alive bulunuyordu. Sonra bir münadi : "Ey ahali, geminin güvertesine gelin," diye bağırdı. Gemi ta-

mamen doluncaya kadar her yönden insanlar akın etti, hepsi de bu geminin Şeyh Seyyidî Ahmed'e ait olduğunu biliyordu; herkes bindikten sonra Şeyh'e gittim ve "Gemi doldu. Götürebilecek misin?" diye sordum, o: "Evet, Allah'ın izniyle götüreceğim," dedi. (el-Kilânî ibn-el'Arabî)

Seyyidî 'Udde son olarak Şeyh el-Alevî'nin kendisinden bir rüya aktarıyor:

«Efendimiz Şeyh Muhammed el-Buzidî'nin ölümünden birkaç gün önce rüyamda, oturduğum yere gelen birisini gördüm, varlığından korku duyarak hürmetle ayağa kalktım. Sonra, oturmasını isteyip ben de karşısına oturduğum zaman onun Hz. Peygamber olduğunu gördüm. Kim olduğunu daha önce farkedip ona gereken hürmeti gösteremediğim için kendime çok kızdım ve başım eğik, bir köşeye büzülüp kaldım; bana "Sana niçin geldiğimi bilmiyorsun, değil mi?" dedi. Ben: "Bilmiyorum, yâ Resûlallah," dedim. O "Doğu'nun Sultanı vefat etti ve inşaallah sen onun yerine Sultan olacaksın. Ne diyorsun?" dedi. Ben: "Eğer bu büyük derece ile şereflendirilirsem, kim bana yardım edecek?" diye sordum. O: "Ben seninle olacağım ve sana yardım edeceğim," diye cevapladı. Sonra sustu. Bir müddet sonra tam ayrılırken uyandım, gözlerim açık ve uyanık bir durumdayken sanki ayrılırken onun arkasını görür gibi oldum.»[30]

(30) Doğrudan ilişki içinde olduğum Şeyh'in müridlerinden birisi bana, rüyanın "doku"sunda dahi ruhî kaynağı hakkında bilginin saklı olduğunu, bilinçaltının tamamen hayal mahsulü kuruntularında bulunmayan bir açıklık ve tazelik olduğunu hatırlattı. Bana aynı zamanda rüyanın ikinci bir özelliğinin de, hiçbir araya gerek olmaksızın, hemen bir uyanıklık hâliyle izlenmesi olduğunu söyledi.

Şeyh el - Alevî yazısına şöyle devam ediyor

«Fukara beni ayrılma niyetinden vazgeçiremeyeceğini çok iyi bildiğinden, her ne kadar asıl amaçları bütün yolları deneyerek beni yolculuktan vazgeçirmekse de, benden yolculuk iznini beklerken onlara yol göstermemi istediler. Kalmamı en çok isteyenlerden birisi de Seyyidî Ahmed bin Süreyya idi ve hepsi Allah rızası için olmak üzere her türlü yola başvurdu. Bunlardan birisi, hiçbir şart öne sürmeksizin, benim de gitmeye kararlı olduğumu bildiği halde, kızkardeşini benimle evlendirme teklifiydi. Bu teklifi memnuniyetle kabul ettim ve elimde ona mehir olabilecek ne varsa verdim.

«Ne yazık ki annemle iyi geçinemedi. Gittikçe daha çok iki dere arasında kaldım. Annemin istediği her şeyi yapmayı kendim için bir zorunluluk sayıyordum ve buna benzer birkaç durumda annemin istediği olmuştu; fakat diğer zamanlarda benim için kolay olan boşanma, şimdi çok zor geliyordu. Bu iki kadının arasını bulmaya gelince, bu iş gerçekten çok zordu ve kayınpederim içinde bulunduğum durumu görünce boşanmamı önerdi ve hatta ısrar bile etti. Bana "Annenin hakkını gözetmek senin görevindir.[31] Karının hak-

(31) "Bir kere Resûlullah'a (s.a.) bir kişi geldi. Ve: «Yâ Resûlallah! Benim güzel hizmet ve ülfet etmeme insanlar arasında en çok lâyık ve müstehâk olan kimdir?» diye sordu. Resul-i Ekrem: «Anandır,» diye buyurdu. «Sonra kimdir?» dedi. Resul-i Ekrem: «Sonra anandır,» buyurdu. «Sonra kimdir?» dedi. Resul-i Ekrem: «Sonra anandır,» buyurdu. «Sonra kimdir? deyince: «Sonra babandır,» diye cevap verdi." (Buharî, **Edeb**, 2.)

larına gelince, onlar: **Ayrılırlarsa, Allah herbirini nimetinin genişliğiyle yoksulluktan kurtarır**[32] ayetiyle güven altına alınmışlardır ve bütün bunlar inşaallah dostluğumuzu etkilemeyecektir," dedi. Bu düşüncesini bana birkaç kere tekrarladı; içten olduğuna inandığım halde ben bu işe karşıydım. Ve her iki tarafın da istemesine rağmen Allah her şeyi düzelttiğinde, benim kadar kayınpederim de üzüldü. Fakat Allah'ın İrade'sini kabul etmekten başka çıkar yol yoktu. Dostluğumuz eskisi gibi hiç azalmadan devam etti ve bu mübarek insan hayatının sonuna kadar bana bağlı kaldı, onu tarikata derinden bağlayan o zarif ruh inceliği sayesinde.

«Hemen hemen aynı şeyler Seyyidî Hammadî bin Kârî Mustafa ile de oldu; onun gözetimindeki ailesinden olan karımı boşamak durumundaydım, fakat Allah Şahidimdir, gerek yüzüme gerekse de arkamdan bana olan tavrı aynen Seyyidî Ahmed bin Süreyya'nınki gibiydi, hâlâ da iyi arkadaşızdır. Boşanma nedenine gelince, o sırada fazlasıyla, hemen hemen sarhoşluk derecesine kadar, **zikir**'le ve derslerimle meşgul olmamdı. Bu arada karımın, dolayısiyle de bütün ailemin hakları hemen hemen unutulmuştu. Böylece şöyle ya da böyle kaderimde dört karımı da boşamak varmış. Fakat bunların hiç birisi benim kötü davranmam nedeniyle olmadığı için, kayınpederlerim bana darılmıyorlardı. Gerçekte, hâlâ benim kayınpederimdiler; bunlardan da şaşırtıcı olan bir şey varsa o da, karılarımın ayrıldıktan sonra mehirlerinin geri kalan kısmından

(32) Kur'an, 4/130.

vazgeçmeleriydi. Kısacası, bütün kusur bendeydi, fakat ortada bir kasıt yoktu.

«Şartların da yardımıyla, fukara beni bırakmamaya karar verdiğinden, Efendimiz'in zaviyesinde genel bir toplantı yapmaya karar verdiler... ve benden biat aldılar ve bu yaşlı fukara tarafından böylece alınmaya devam etti; yeni gelen müridler ise ellerini çırparak bağlılık sözü veriyorlardı.[33] Müsteganem'in dışında olan müridlere gelince, onlara hiçbir şey yazmadığım gibi bana gelmeleri için de zorlamadım. Fakat grup grup fukaranın kendi istekleriyle benimle tanışmak üzere gelmesi, bağlılıklarını bildirip Şeyh'imizden hakkımda duyduklarını, ilham ve sezgi yoluyla onlara malûm olanları bana söylemeleri çok uzun sürmedi. Birkaç kişi hariç, böylece bütün tarikatın üyeleri birleştirilinceye kadar devam etti. Fukaranın bu birliği bize Allah'ın bir Lütfu gibi geldi; zira bu kadar çok değişik yerden bu kadar çok insanı bir araya getirecek imkânım yoktu. Bu onların naçiz bir yakîni idi, Efendim'e karşı bu konuda nasıl davrandığımı biliyorlardı. Üstelik, Allah'a şükürler olsun, Şeyh'imizden hakikatı algılamada ve onu ne olursa olsun tanımada aldıkları terbiye onların içinde öylesine yer etmişti ki, bu onların ikinci bir tabiatı haline gelmişti.

«Biatlarını kabul ettim ve onlara tavsiyelerde bulundum, yolculuğum için ayırdığım ne var-

(33) Yaşlı fukara daha önceden Şeyh el-Buzidî tarafından ilk ve son defa tarikata bağlandıklarından el çırpma adetini tekrarlamadı. Fakat bazıları, Şeyh beş yıl sonra kendisini Derkavi'lerden bağımsız kılmak istediğinde bunu bir jest olarak tekrarladılar.

sa beni ziyarete gelenlere harcadım. Hiç kimseden de bir şey almadım, çünkü her zaman başkasından para istemeye çekinirdim.

«Bütün bunların sonunda ne yapacağımı Allah'ın Kaderi'nin nerede yattığını bilmediğimden şüpheye düştüm. Kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak hissettiğim gibi gitmeli miydim, yoksa her şeyi bırakıp halihazırda benim kaderim gibi gözüken fukaraya irşadlık görevine mi kendimi vermeliydim? Allah kalbime Halife'nin bulunduğu yeri[34] ziyaret etmem gerektiğini yerleştirdiğinde bile hâlâ kararsızdım. Bir gün içime öyle sürekli bir sıkıntı koydu ki, ne yapacağımı şaşırdım, tam o sırada kasabanın dışındaki bazı fukarayı ziyaret etme isteği duydum. Böylece, bizimle kalan müridlerden birisi olan Şeyh Muhammed ibn Kasım el - Badisî'yi alarak Allah'ın izniyle yola çıktım. Gideceğimiz yere vardığımızda, Galizan'daki bazı fukarayı da ziyaret etmemizin iyi olacağını düşündük ve oraya gidip onlarda iki gün kaldık; yol arkadaşım bana "Keşke Cezayir'e kadar gidebilseydik! Orada bir arkadaşım var ve üstelik bazı yayıncılarla görüşerek el - **Minah el - Kudduslyye**'yi bastırabiliriz," dedi. O sırada bu kitabın metni yanımızdaydı, onun için isteğini kabul ettim. Cezayir'de bizden hiçbir fakir yoktu ve vardığımızda, arkadaşım her ne kadar istemeyerek de olsa, arkadaşını aramaya başladı. Bu sırada bana fukaranın nezaket ve samimiyetini anlatmak üzere "Fukaranın bulunmadığı yerler bomboş," dedi.

«Bir yayıncı ile görüştükten sonra hiçbir Ce-

(34) İstanbul.

zayirli yayıncının, birçok nedenden ötürü kabul etmeyeceğine dair bir izlenim edindik, bunun üzerine yol arkadaşım bana "Keşke Tunus'a gidebilseydik, her şey daha kolay olurdu," dedi. O sırada kitabı yeniden gözden geçirdiğimden ve her yerde bu işi yapabileceğimden, bir kere daha onun isteğini kabul ettim ve Tunus'a varıncaya kadar kasaba kasaba dolaştık. Orada tanıdığım tek zâkir Allah'ın Kitabını ezbere bilen bir âmâ idi. Fas'taki Şeyh'ine giderken bize ara sıra uğruyordu. Fakat Tunus'a yerleşen birçok hemşehrimden hiçbirisiyle karşılaşmak istemediğimden, şehre öğle uykusu sırasında girdik ve kalacak bir yer bularak, kendimi bizi alıp götürecek bir zâkir gelene kadar dışarı çıkmamaya zorlayarak, odada kapalı tuttum. Nedeni ise, tarikat ehli insanların, kaldığım eve gelip beni meclislerinin bulunduğu yere götürüşlerini rüyamda görmemdi. Bunu arkadaşıma söylediğimde, düşüncem onun sabrını taşırdı "Ben buraya dört duvar arasına kapanmak üzere gelmedim," dedi ve birtakım işler için dışarı çıktı, şehri dolaştı, sonra tekrar eve döndü. Evde dört gün geçirdikten sonra, rüyamda gördüğüm insanlar geldiler. Birkaç ay önce vefat eden Şeyh es - Sadık es - Sahravî'nin müridlerindendiler. Bu mübarek Şeyh'in silsilesi Seyyidî Muhammed Zafir ve onun babası Seyyidî Muhammed el - Medenî ile Şeyh Seyyidî el - Arabî ed - Derkavî'ye[35] uzanıyordu.

«Yirmibeş yıl önce, es - Sadık es - Sahravî'nin

(35) Şeyh el - Buzidi'nin bağlı olduğu tarikatın kurucusu.

Şeyh'i Muhammed Zafir el - Medenî şöyle yazıyordu :

«Benim mübarek yol göstericim ve babam, Şeyh Muhammed Zafir el - Medenî Medine'den Hicri 1222 (M. 1807) yılında ayrılır ve Allah'a ulaştıracak bir yol bulmak üzere birçok Şeyh'den feyz aldıktan sonra Fas'a kadar gelir... Sonra Allah onu o sırada Şazelî Tarikatının Kutbu durumunda olan Seyyidî el - Arabî ibn Ahmed ed - Derkavî ile karşılaştırır. Onunla Hicrî 1224 yılının Sefer ayının 23'ünde Fez'den iki gün uzaklıktaki Derkavî Zaviyesinde görüşür. Ondan feyz alır, onun irşadıyla ilerler ve eğer babamın Şeyh'inin kim olduğu sorulacak olursa, o Seyyidî el - Arabî ed - Derkavîdir.

«Dokuz yıl onun dizinin dibinde kalır... Sonra bir gün Seyyidî el - Arabî ona bütün samimiyetiyle : "Evine dön Medenî. Artık bana ihtiyacın yok," der; ve başka bir zaman ona bu yolda kemâle erdiğini söyler ve : "Sen insanlar arasında kâmil olanların ulaştığına ulaştın," der ve ona Ravza-i Mutahhare'nin bulunduğu doğum yerine gitmesini söyler. Ona veda ederken ağlayarak : "Sen benim Allah'ın katında[36] itibarımı artıracak, Resûlü (s.a.) ile de ilişkimi sağlayacak olan birisin," der.

«Medine'ye dönerek, orada ailesiyle üç yıl kalır... ve her yıl Arafat Dağı'nda[37] hacca katı-

(36) Çünkü Mekke'ye çok yakın bir yere gidiyor.

(37) Haccın en son noktası, Mekke'nin doğusunda bir kaç saatlik bir mesafede Hacıların beklediği Arafat Dağı'dır.

lır, sonra da Medine'ye dönerek sürekli olarak Hz. Peygamber'in Türbesini ziyaret eder. Zamanını hep Allah'a yönelik, tefekkür içinde geçirir... Ve şöyle diyor: "Bu sırada Şeyh'lerin mükemmeli Arif, Seyyidî Ahmed ibn İdris'le karşılaştım. Onu Peygamber'in Sünetini izlerken, çok yüce bir halde buldum, onun bu halinden öyle etkilendim ki rahmet olması için ondan el aldım."

«Medine'de kaldığı sırada Şeyh arayan birileri kendilerine yol göstermesini isterler; o ise Şeyh'ine[38] karşı olan edebinden cevap vermez, fakat Ravza-i Mutahhare'den: **Öğüt ver; doğrusu öğüt inananlara fayda verir**[39] diye bir ses duyar. Diyor ki: "Sesin tatlılığı beni şaşırttı ve titretti, anladım ki Vehhab olan Melik'in Resûlünden izin almıştım." Böylece Allah'ın emrini yerine getirir ve Peygamber'in (s.a.) şehrinde bir çok mürid ona intisab eder... ve Efendisi Seyyidî el Arabî ed-Derkavî'nin yanına döner... ve onunla birkaç ay kalır. Sonra Seyyidî el-Arabî vefat eder ve babam bir kere daha Medine'ye doğ-

(38) Her ne kadar intisab etmiş olarak kabul edilen birisi başkalarını irşad edebilirse de, Şeyh ed-Derkavî ona bu konuda açıktan hiçbir şey söylememiştir. Belki de bu, kendisiyle aynı mertebeye erişen birisini Mukaddim olarak görevlendirmesinin çok zor olmasından ileri geliyor. Her iki yönden de, bütün dinî uygarlıklarda insanî ilişkileri yönlendiren **edeb**'in güzel bir örneğini burada görüyoruz. Bu, özellikle İslâm'da tasavvufî kardeşliklerde son derece önem kazanıyor, adeta mücahedenin bir yolu haline geliyor.

(39) Kur'an, 51/55.

ru yola çıkar... Trablusgarp'a vardığında oranın halkı erdemlerine, marifetine hayran olur ve ona intisab ederler. Daha sonra müridleri daha da artar, kardeşlikleri yayılır ve bu yaygınlığın onun sayesinde olduğu düşünülerek onun tarikatına **Medenî Tarikatı** adı verilmiştir; Şazeli Tarikatına[40] bağlıdır.

Bu son paragraf intisab hakkında bazı genel açıklamaları gerektiriyor. Yeni bir sürgünü yaşlı bir ağacın gövdesine aşılamak, maddi düzlem dışında modern dünyaya yabancıdır. Fakat bu eskiden her düzlemde uygulanırdı. Sırlardan yabancılaşma insanın "ikinci tabiatı" haline geldiğinden, insanı bu sırlara ulaştıracak bir yola girmeden önce, yalnızca zihnî ve dolayısıyle de tasavvufî olmayan bir "iyi - kötü bilgisi"[41] ile donatılmış "düşük" gövdesine, başlangıçta sahip olduğu insanî tabiatından bir sürgünü aşılamak lâzımdır.

Bir dinin ortaya çıktığı ilk zamanlarda intisab sorunu o kadar önemli değildir, çünkü ilk inananlar Vahiy ile içiçedirler, **bin aydan hayır-**

(40) el - Envâr el - Kuddusiyye fi Tarik eş - Şazeliyye, s. 38 - 40 (İstanbul, 1884).

(41) Aynı şekilde, yapacak olanın gerçek bir insan, yani Gökle yer arasında bir halife olmasını gerektiren papazlığa, krallığa, şövalyeliğe ait her iş için de intisab gereklidir. Bu simgeciliği yüzünden Sırların yoluyla bütünleştirilebilecek bir sanat veya zenaat uygulaması, örneğin taşçılık için de geçerlidir. İntisab yoluyla mürid yeni bir miras devralır. Fakat bu işlem ve dolayısiyle devraldığı miras, müridi bu mirası daha gerçek bir hâle getirmekten, yani yeni sürgünün büyüyerek, çiçek açmasını sağlamaktan alıkoymadığı gibi, eski gövdenin kendini yeniden ortaya sürmesini önler.

lı ve **Melekler ve Cebrâil'in indiği**[42] çevrimsel bir anın içerisindedirler. Tasavvufun ana kaynaklarından birisinden yararlandıklarından, içlerinde bulunan uykuya dalmış tohumlar bir pınar ya da şelâlenin yanında bulunanlar kadar kolay bir şekilde yeşertilebilir. Fakat kervan bu vahadan yüzyılların çölüne doğru yol alırken, insanlar artık bu paha biçilmez suyun her yerde bulunamayacağını, ancak bazı belirli kaplarda saklı olduğunu anlıyorlar.

Daha açık bir ifadeyle, bir kaptan diğerine aktarma geleneği belirli biçimlerle sınırlanamaz. Bazı istisnaî durumlarda olduğu gibi bahsettiğimiz biçim, o andaki ilhama da bağlı olabilir. Örneğin Şeyh ed - Derkavî, Efendisi Şazeli Şeyhi Ali el - Cemal'e intisab ettiği gibi, ölüm döşeğindeki yaşlı bir Veli'ye de intisab ederek ikinci bir ruhî mirasa sahip oldu. Bu Velî, dilini Şeyh ed - Derkavî'nin ağzına yerleştiriyor ve emmesini söyleyerek, gelenekte olmayan yeni bir biçimi kullanıyor. Fakat normal olarak intisab Resûle ait bir şekil alıyor. Şazeli - Derkavî Tarikatında intisab bir sadakat yemini ile gerçekleşir ve bu gelenek Biat-ı Rıdvan[43] ile şekillenmiştir. Biat-ı Rıdvan İs-

(42) Kur'an, 97/4.

(43) Bu isim **"Allah o müminlerden razı oldu"** ayet-i kerimesinden (48/18) kaynaklanır. Bu kelimenin İslâm Tarihinde çok müstesna bir yeri vardır. Birçok Hadis'de (Tirmizî, **Cennet**, 18; Buhari, **Rikak**, 151) bu Biat'te hazır bulunanların elde ettikleri **Rıdvan**'ın Cennet'ten mükemmel olduğu ve bu Biat'te yer alanların "Şecere-i Rıdvan Ashabı" adını alarak hayatlarının sonuna kadar büyük saygı gördüğü söylenir.

lâm'ın ilk yıllarında gerçekleşen önemli manevî bir bağlılık sözüdür ve Peygamber'in (s.a.) bir ağacın altında, yanında bulunan Ashab'tan biatlarını yenilemelerini istemesiyle olmuştur.

Bundan başka İlâhî İsimlerin (Esma'ül Hüsna) zikredilmesi ve Hz. Peygamber'in gerek tek tek gerekse de toplu olarak yerine getirmesini istediği duaların okunması da hep ruhî bir yenilenmenin araçlarıdır. Aynı şekilde tasavvufî bağlanmalar da bu tür bir feyz alma yoluyla gerçekleşir. Üstelik, bu tür feyz aktarmaları bütün tarikatlarda, tasavvufun manevî kaynaklarından tam olarak yararlanmayı isteyen birisi için, intisabın[44] ayrılmaz ve tamamlayıcı bir parçasıdır. Şeyh el-Alevî kitaplarının çoğunun başlıklarında Feyz-i Mukaddes olarak tanıtılır. Hiçbir mürid, Şeyh'i ona emretmedikçe kendisini düzenli zikir yapabilecek bir düzeyde görmez.

Her ne kadar kişi kendi gayretiyle elde ettiği bir feyzi kemâle erdiremese de, onu başkasına aktarabilir; fakat mürşidlik yapamaz, çünkü bu ehillerinin işidir. Ortada bir Şeyh olmaksızın, feyz alan bir müridin, tarikatın geleneksel metodlarına kesin bir şekilde bağlı kalarak ve devraldığı büyük manevî miras sayesinde yolda kendi başına ilerlemesi mümkündür. Fakat ortada bir Şeyh'in olması, bir yandan Allah'la doğrudan bir ilişkiyi sağlarken, diğer yandan da başka hiç-

(44) Şeyh el-Alevi'nin Derkavî tarikatına intisabı hakkında yazdıklarından ilk olarak sadakat yemini ettiğini, daha sonra feyz alarak Tarikatın virdlerini, dualarını aldığını ve son olarak da Allah İsm-i Celâli'nin zikri ile emrolunduğunu öğreniyoruz.

bir yolla elde edilemeyecek kadar manevî bir mirasın aktarılmasını sağlar. Üstelik, Şeyh el Alevî, Şeyh el - Medenî gibi Tasavvuf Büyüklerinin Peygamberden doğrudan manevî bir feyz aldıkları söylenir.

Kitabın sonundaki silsile ağacı, Alevî'nin manevî mirasının, Peygamber'e kadar uzanan Feyz-i İsnadî'nin birbirine geçmiş halkalarının ana hatlarını[45] ortaya çıkarıyor. Tarikata girişteki normal intisabtan başka, bir silsileye yalnızca "bereketi için" halkalanmak da mümkün, örneğin Şeyh el - Medenî'nin Medine'ye döndükten sonra yaptığı gibi, her ne kadar onunki istisnaî bir durum olsa da... "Bereket intisabı", genellikle bir tarikatı izleyebilecek durumda olmayanlar ve tarikatın ne olduğunu anlamayanlar tarafından değil, mübarek bir varlıktan yararlanmayı çok isteyen kimseler tarafından uygulanır. Hayatının sonuna doğru Şeyh el - Alevî'nin buna benzer birçok bağlısı olmuştu.

Tunus'ta Medenî'nin fukarası ile karşılaşmasına gelince şunları anlatıyor:

«Meclisteki herkes oturdu ve uzun zaman konuştuk, alınlarında Allah'a olan aşkları pırıl pırıl parlıyordu. Bildikleri bir yere gitmem için

(45) İsevî Tarikatı yoluyla Şeyh el - Alevî'nin Ebu'l Hasan eş - Şazeli'den gelen silsilesi dahil değildir. Bununla birlikte her dalın alt dalları bilindiği halde, bir ağaçta göstermek çok zor olacağından, buraya alınamadı. Bu soyağacının "öz" oluşunu anlamak için, Hasan el - Basrî (Hicri 640 - 727)'ye bakmak yeterlidir. Hayatında Peygamber'in bir çok sahabesinden feyz aldığı halde, burada yalnızca bir sahabinin mirasçısı olarak gösterilmiştir.

benden rica ettiler ve beni arkadaşlarından birisinin evine yerleştirene kadar ısrar ettiler. Sonra arka arkaya fukara beni aşkla ziyarete geldi. Bu onların konukseverliği ve bana gösterdikleri saygıydı.[46] Allah onları mükâfatlandırsın!

«Tunus'ta kaldığım sürece kelâmcılar, fâkihler ve diğer tanınan insanlar tarafından sürekli ziyaret edildim. Bazıları halihazırda mürid idiler, olmayanlar ise bundan sonra yola girdiler. Öğrencilerden birisi bana onlara **el - Mürşid el - Muin** konusunda bir ders vermemi rica etti. Söylediklerim dinleyenleri cezbetti ve bu bazı öğrencilerin tarikata girmesine sebep oldu. Zikredenler ve zikrediciler arasında vaktimizi işte böyle gıydı.[46] Allah onları mükâfatlandırsın!

«**el - Minah el - Kuddusiyye**'nin basımına gelince, yol arkadaşım aracılığıyla bir yayınevi sahibiyle anlaşma yaptık. Bu yayınevinin çok iyi olmadığını bilmemize rağmen, bu insanlardan çok hoşlandığımız için anlaşma yaptık. Sonuç olarak, kitap vadedilen zamanda basılamadı, fakat ben ayrılmak zorunda olduğumdan bu işe başka birisinin bakmasını istedim.

«Daha önce de bahsettiğim gibi Müsteganem'den Trablusgarp'a yerleşmeye giden kuzenlerimi ziyaret etmeye karar verdim. Yolculuk iznim olduğuna göre, bunu en iyi şekilde kullanmalıydım. Allah'ın Mübarek Evini (Kâbe) ve Peygamber'in türbesini ziyaret etme niyeti de aklımdan geçti, fakat ne yazık ki Müsteganem'den o yıl

(46) İki yıl sonra, 1911'de Müsteganem'den onlara mürid yollamış ve hepsi onu bağlanmışlardır. (**Şehâ'id**, s. 145)

Hacc'ın yasaklandığını[47] ve Arafat'ta[48] durursam cezaya çarptırılacağımı söyleyen bir mektup aldım.

«Her şeye rağmen Trablusgarp'a gitmek üzere gemiye bindim ve mevsim kış olduğu için oldukça da zorluk çektim. Gerçekte, dinlenmeye yalnızca bir gün vaktim oldu. Cerba'ya[49] giden insan kalabalığı arasında bir zâkir olup olmadığını merak ederek dolaşıyordum; yolculardan birisi yanımda durdu ve yüzümü okuyacakmışcasına, sert bir şekilde baktı. Sonra: "Sen, Şeyh el-Alevî değil misin?" dedi. "Sana kim söyledi?" diye sordum. O "Senin hakkında her zaman bir şeyler duyuyordum; sana baktığım şu anda birdenbire senin o adam olduğunu anladım," dedi. Ben de ona yanılmadığını söyledim. Daha sonra, onunla geminin başka bir bölümüne gittik; adını sorduğumda el-Hacc Mâ'tuk olduğunu söyledi. Konuşmamız başlayınca da onun bir Arif olduğunu anladım. Hemşehrileri arasında ona bağlı olanların olup olmadığını sorduğumda: "Bütün Cerba'da bu ilimle ilgilenen yalnızca benim, dedi. Onunla karşılaştıktan sonra zaman tam istediğim bir şekilde geçti. O ve onunla yolculuk edenler Cerba'da indikten sonra Trablusgarp'a kadar yalnızlığın ve kışın yolculuk etmenin zorluklarına bir kere daha katlandım.

«Kuzenlerim limanda beni bekliyorlardı. Mecburî ayrılığın verdiği sabırsızlıkla gözlerimiz et-

(47) Suudi Arabistan'daki salgın yüzünden Fransız otoriteleri tarafından yasaklanmıştı.

(48) "Arafat Günü" o yıl 22 Aralık 1909'da idi.

(49) Tunus'la Trablusgarp sahili arasında bir ada.

rafta tanıdık bir simaya rastlamak üzere dolaşıyordu. Evlerine varır varmaz, oturup göç ve onunla ilgili herşeyi konuştuk; bana maddî açıdan Allah'ın Lütfuyla çok iyi bir durumda olduklarını söylediler. Ülke olarak, bana hicret edilebilecek güzel bir yer gibi geldi, çünkü insanları bizim insanlarımıza gerek konuşma, gerekse de başka birçok açıdan benziyorlardı.

«Günbatımına doğru burada hiç **zâkir** veya Arif bir Şeyh tanıyıp tanımadıklarını sordum; yalnızca bir hükümet dairesinin başında bulunan, oldukça takvalı bir Türk Şeyh'ini bildiklerini söylediler. Ertesi gün onu görüp göremeyeceğimizi sordum, tam bu sırada kapı çalındı, birisi gidip geldi ve: "Şeyh'in kendisi burada, içeri gelip gelemeyeceğini soruyor," dedi. Onları daha önce evlerinde hiç ziyaret etmemişti. İçeri almalarını söyledim ve içeri baştan aşağı Türk tarzında giyinmiş, uzun bıyıklı bir adam girdi.

«Birbirimizi selâmladık, oturduğu zaman: "Batıdan bir adam — Şüsteri'yi[50] kastediyor — İlâhî Tecelli hakkında şöyle diyor 'Sevgim bütün varlığı kucaklar, siyah beyaz herkeste zuhur eder' dedi. Ben 'Batılı konuşmayı Batılı insana bırak, gel şimdi biraz Doğu'dan bir şeyler dinleyelim,' dedim. O 'Şair «bütün varlığı kucaklar» diyor ve Doğu ya da Batı diye belirtmiyor' dedi. Ben de bu mutasavvıfın Arifler arasında iyi bir yeri olduğunu biliyordum. O gece bir - iki saat bütün bir merakıyla, bütün bir dik-

(50) Endülüslü bir şair ve mutasavvıf. Ölümü 1269. Şiir Massignon tarafından **Receuil de textes inédits relatifs la mystique musulmane**, s. 136'da aktarılıyor.

katiyle bizi dinledi. Sonra izin istedi, fakat ertesi gün onu ziyaret etmemiz için söz almadan ayrılmadı. Ertesi sabah çalıştığı yere, başında bulunduğu deniz yolları varidat dairesine gittik. Bizi büyük bir sevinçle karşıladı, yapılacak birçok iş olduğu halde işleri durdurdu, memurlara izin verdi. Sonra onunla yalnız dışarı çıktık; tasavvufî öğreti hakkında konuştuklarımızı anlatmak çok uzun sürer, fakat bana şöyle bir teklifte bulunduğunu hatırlıyorum: "Eğer ülkemizde kalmak isterseniz, bu gördüğünüz zaviye ve ona bağlı külliye size aittir, ben de sizin bir hizmetçiniz olmaya hazırım." Bütün bir kalbiyle samimî bir şekilde konuştuğundan emindim. Ona, evimden ayrılıp buraya yerleşeceğimi söyledim. Etrafta biraz dolaşmaya çıktım, sanki benim tabiatımdaki bir şeye tekâbül eden bu ortamdan çok memnun kaldım.[51]

«Trablusgarp'ta üçüncü günümde bir tellâl şöyle bağırıyordu: "İstanbul'a gitmek isteyene çok ucuza bilet!" Tellâl, geminin yalnızca bir sefer yapacağını söylüyordu. Halife'nin başkentini ziyaret etmek üzere içimde birdenbire büyük bir istek doğdu, belki de aradığım ilim ve irfanı burada bulabilirdim. Bunun için kuzenlerimden birisine benimle gelmesini söyledim; önce kabul etti, fakat denizin görünüşü ve dalgaların büyüklüğü onu vazgeçirdi. Gerçekte, denizde yolculuk edilemeyecek bir hava vardı, Allah'ın yardımıyla karşıya geçtik.

«Gemiye binişim hakkında bana hiçbir şey sormayın. Güvertede boş bir yer bulduktan son-

(51) Türk Şeyhinden daha fazla bahsedilmiyor.

ra yolculuk sırasında bir yardıma ihtiyacım olursa nereye gideceğimi merak etmeye başladım, fakat hiçbir şey beni rahatlatmadı, yalnızca Allah'a güvenmekle rahatladım.

«İstanbul'a vardığımızda deniz tutmasından neredeyse ölecek bir haldeydim, fakat işin daha da kötüsü o sırada İstanbul'da ne beni karşılayacak bir arkadaşım vardı, ne de ufak bir derdimi anlatacak kadar Türkçe biliyordum.

«Şehre vardıktan bir gün sonra denizin kıyısında yürüyordum. Birdenbire bir adam elimden tutarak güzel bir Arapça ile beni selamladı, kim olduğumu ve nereden geldiğimi sordu. Ona kim olduğumu söyledim, onun da Cezayirli fâkihlerden birisi ve Peygamber'in soyundan olduğunu öğrendim. O sırada başkentin görülecek yerlerini görmek için sabırsızlanıyordum, kendimi onun ellerine teslim ettim ve görmek istediğim şeyleri o bana gösterdi. Ne var ki, Halife'yi de hedef alan ve Türk halkıyla kendilerine "Jöntürkler" denilen gençlik arasında çıkan ayaklanma ve kargaşa yüzünden susuzluğumu gideremedim. Bu hareket Hükümet'in bir çok Avrupa ülkesine sürgüne gönderdiği ve yabancı devletlerin gözünde Hükümeti küçük düşürmek, hiçbir ölçü tanımadan eleştirmek üzere gazete ve dergilerde yazılar yazan bir çok kişi tarafından destekleniyordu. Kendilerine bir kişilik bulmak amacında olanlar bu yıkıcı harekette buldukları açık kapılardan içeri girip, yollarını buluyorlar ve amaçlarına ulaşıyorlardı. İşte bu yüzden Halife sadrazamını görevden almak zorunda kalmış, "Rönesansçı Gençlik" amaçlarına ulaşıncaya kadar sınır tanımaz bir insafsızlık içinde çalışmış; ve

"Rönesans", "Yurtseverlik", "Reform" kelimelerinin anlamları gözleri olanlar için apaçık bir hale gelmişti.

«Buralarda kalmanın artık bir anlamı kalmamıştı. Bu yüzden Cezayir'e geri döndüm. Her ne kadar Cezayir'e varıncaya kadar huzur bulamayıp bu yolculuktan pek fazla bir şey elde edemediysem de, sonunda Cezayir'e ulaşmıştım; bu her şeye değerdi. Cezayir toprağına ayak basar basmaz halkımın gidişatı, babalarının ve atalarının inançlarına olan bağlılıkları gönül ehlinin izinden yürüdükleri için Allah'ıma hamd ettim.»[52]

(52) Şeyh'in otobiyografisi burada sona eriyor.

Dördüncü Bölüm
MANEVÎ MÜRŞİD

Şeyh'in Tunus, Trablusgarp ve İstanbul'u ziyaret ettiği birkaç ay içinde bir sürü rivayet ortaya çıktı. Sonuçta, ölümüden iki yıl sonra **Revue Africaine**'de[1] çıkan bir yazıda: «Hayatında Mısır, Suriye. İran ve Hindistan'ı[2] dolaşarak Doğu'da on yıl kaldı. Bu hayatının en esrarengiz ve en az bilinen bölümü olarak ortada duruyor,» deniliyor. Fakat her ne kadar bu on yıl bir rüyadan başka bir şey değilse de, eğer Allah daha uzun ömür verseydi, böyle bir rüyayı seçeceğinden hiç mi hiç şüphem yoktur. Görevi almadan ayrılmak istemesindeki ısrarı onun her halükârda kendisine ait bir sorumluluk taşımak istememesinde yatıyor. Şüphesiz bunun nedenlerinden birisi de ken-

(1) A. Berque, **Un Mystique Moderniste**, 1936, s. 691 - 776. Başlık oldukça garip, zira ilerde de göreceğimiz gibi Berque'in alıntıları Şeyh'in aslında muhafazakâr olduğunu göstermeye yeterli. Onun "modernliği" ruhî konulara karşı olan geniş soluğundan başka bir şey olmasa gerek.

(2) Seyyidî Muhammed el - Haşimi bana yazdığı bir mektupta Şeyh'in kesinlikle Hindistan'a gitmediğini ve bunun da ötesinde, otobiyografisinden de anlaşıldığı gibi, Yakın Doğu'yu ziyareti ölümünden çok az önce Mekke'ye Hacca gidip oradan Medine, Kudüs, Şam ve ondan tekrar Müsteganem'e dönüşü şeklinde olduğunu söylüyor.

disinin "muhtaç olduğunu" hissettiği ilim ve irfandı.

Berque şöyle yazıyor «Şeyh bin - Alive'yi 1921'den 1934'e kadar tanıdım. Entellektüel tecessüsü hergün daha da keskin bir hâl alıyordu. Onun yavaş yavaş yaşlandığını gördüğüm halde, sonuna kadar metafizik araştırmanın bir aşığı olarak kaldı. Dokunmadığı çok az problem, öz olarak açıklamadığı çok az felsefe vardı.»[3]

Yazılarından, onu tanıyanların anlattıklarından edindiğimiz izlenim, ulvî ya da ana bölümünün en mükemmel bir şekilde tatmin olduğu derin ve çok etkili bir dehanın varlığıydı. «Sonsuza kadar sarhoşluğa dalmış»[4] bir bâtından ve binlerce müridinin isteklerinden fırsat buldukça, Kur'an ve Hadis üzerinde düşünen, özellikle İbn Arabî ve Abdülkerim el - Ceylî'nin tasavvufî risâlelerini[5] araştıran dünyevî veya zihnî bir yanından bahsederdi. Bunun yanında, şiiri çok severdi, özellikle Ömer ibn el - Ferid'in ezbere bildiğini sandığımız gazellerinden çok hoşlanırdı. Her ne kadar yazılarından doğrudan anlaşılmasa ve önemsiz bir yer tutsa da, Berque'in diğer dinler hakkında bilgi edinmedeki susuzluğu hakkında söylediklerinden açıkça anlaşıldığı üzere, bu dünyevî veya zihnî dediği yanının en uç nok-

(3) A.g.e., s. 693.

(4) **el - Minah el - Kuddusiyye**, s. 22.

(5) Şöyle diyor: "Sufilerin arasında öyleleri vardır ki, her birisinin aklını ayrı ayrı bir kefeye koyup çağımızın bütün yazarlarının aklını biraraya getirip diğer kefeye koysak, her bir Sufinin aklı daha ağır basar dersek, abartma yapmış sayılmayız." (**Risâlat an - Nasir Mâruf**, s. 20.)

tasında, kendisiyle aynı mertebede olan başka dinlerin temsilcileriyle ilişki kurmaksızın elde edilemeyecek bir şeye duyduğu «özlem» vardır. Örnek olarak, kendisinden biraz daha genç, öğretisi hemen hemen kendisininkiyle aynı olan, Hintli çağdaşı Sri Ramana Maharshi (Tiruvannamalai'li) gösterilebilir. Fakat bildiğimiz kadarıyla, Hinduizm, Taoizm, Budizm ve Yahudilik hakkında hiçbir bilgisi yoktu ve bu dinlerin temsilcileriyle pek bir entellektüel ilişkisi olmamıştır. Hıristiyanlarla olan temasına rağmen bu dinden de kendisiyle birazcık olsun denk sayılabilecek bir temsilciyle görüşüp görüşmediği son derece şüphelidir.(6)

Bununla birlikte bu konuda her halükârda mazurdur, zira Hıristiyanlık başka dinlerle karşılıklı ilişkiyi çok zor kabul eder. Hıristiyan bir aziz başka dinleri batıl olarak görmese bile onlara kayıtsız kalır, çünkü sevginin «doğru ve dar yolu» sağa ya da sola bakmaya izin veremez.[6]

Bir anlamda bütün mistik yollar «doğru ve dar» olduğu halde, bu tanım İslâm tasavvufu için öyle hemen geçerli olabilecek bir tanım değildir, çünkü **nereye dönerseniz, orada Allah'ın yüzü vardır.**[7] Daha önce de gördüğümüz gibi, bilgi aşk-

(6) Bazı özel görev veya istisnai durumlar yüzünden böyle olmayabilir, Şeyh'in zamanında yaşayan Papa Pius XI, Libya'ya gönderdiği Kardinal Facchinetti'ye: «Sakın dinsizlerin arasına gittiğinizi sanmayın. Müslümanlar Kurtuluş'a ermişlerdir. Tanrı'nın yolları sonsuzdur» demiştir. Yıllar önce söylenen bu sözler, daha yeni ortaya çıkarıldı. (**L'Ultima, Anno VIII**, 75 - 76, s. 261, Florence, 1954)

(7) Kur'an, 2/115.

tan üstündür ve sufî temelde bir ariftir. Tasavvuf, her iki tarafı insanı yoldan ayırmaya kışkırtan şeylerle çevrili bir kır yolu değildir; üstündeki her taşı bir anda yalın bir fakirlikten sonsuz zenginliğe çevrilmeye hazırdır. Şeyh'in şiirlerinden birisinde Yaratıcı şöyle temsil edilir:

> "Yaratılışın perdesini
> Hakikat için bir ayna kıldım, yaratılıştadır
> Kaynaklar gibi ansızın fışkıran sırlar."[8]

O, aynı zamanda sürekli olarak Peygamber'in (s.a.) şu sözünü aktarır: «Yarab, hakkındaki hayretimi arttır.» Marifet'in simyası nesneleri itibarî değerlerinde bırakmaz, ya onları yok eder ya da Allah'ın Yüzünün görünüşleri olarak ortaya çıkarır.

İslâmî yani Kur'ânî bakış açısı halktan bir müslüman için oldukça engindir. Onun için: **Her biriniz için bir yol ve yöntem kıldık; eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı,**[9] ayetini tam olarak anlamaları zordur; aynı şeyleri **Her ümmetin bir Peygamber'i vardır,**[10] ve daha önce aktardığımız **Ey Muhammed! And olsun ki senden önce bir çok Peygamberler gönderdik; şana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık** ve **Doğrusu inananlar,**[11] **yahudiler, sâbiler ve hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur**[12] ayetleri için de söyleyebiliriz. Fakat yöntemli olarak bütün

(8) **Divan**, s. 10.
(9) Kur'an, 5/48.
(10) Kur'an, 10/47.
(11) Müslümanlar.
(12) Kur'an, 5/69.

varlığını Kur'an'a nüfuz etmeye adayan sufi, mümkün olduğu kadar İlâhî Rahmet'in diğer tezahürleri olan Allah'ın gönderdiği öteki dinlerle, Allah'ın **âfâktaki ayetleri**[13] olarak ilgilenir. «Mümkün olduğu kadar» diyorum, zira diğer dinlerle doğrudan bir ilişki içine girmeyebilir, genellikle kardeşleriyle uyum içindedir. Fakat onun önyargıları varsa bunlar onun için bir dokunuşla bozulmaya mahkûm bir örümcek ağı kadar engel teşkil ederler.

Berque'e göre, «Şeyh diğer dinler hakkında bilgi edinmek için her zaman büyük bir susuzluk duyuyordu. Kitab-ı Mukaddes ve kilise geleneği hakkında oldukça bilgili gözüküyordu. Özellikle Aziz John'un İncili ve Aziz Paul'ün Mektupları onun ilgisini çekmişti. Oldukça ince ve keskin bir metafizikçi olarak, çokluğu birlikle, Teslis'in özündeki varlığı birlikle uzlaştırabilmişti. Teslisi her halükârda reddediyordu, fakat bu konudaki düşüncelerini açıklaması bazı insanların onun hakkında kötü düşünmesine yol açtı.»[14]

Şeyh, İsevî Tarikatı'ndan ayrılıp, arkadaşı el-Hac bin-'Avde ile bir tarikat aradıkları sırada, Müsteganem'in bağlı olduğu Oran eyaletinde Derkavî Tarikatının[15] birkaç değişik kolu

(13) **Biz onlara âfâkta ve kendi nefislerinde ayetlerimizi yakında göstereceğiz. Kur'an'ın hak olduğu kendilerine apaçık ortaya çıkacaktır.** (41/53)

(14) Berque, s. 739. Gerçekte, bazı düşmanları tarafından Teslis'e inanmakla suçlandı. (A.g.e., s. 735.)

(15) Depant ve Coppoloni'nin **Les Confréries religieuses musulmanes**'de s. 510-11, bildirdiğine göre o sırada Cezayir"de bu tarikata 9500 kişi bağlıydı. Yalnızca Müsteganem'de üç tane Derkavî zaviyesi vardı ve Şeyh el-Buzidî

bulunuyordu. Yine de o: «Her ne kadar ilim ehline yakınlar tarafından Şeyh olarak kabul edilen birisine Mürşid olarak son derece ihtiyaç duyuyorsak da, böyle birisini bulacağımızı ümit etmiyorduk,»[16] diyor. Onbeş yıl sonra, Şeyh el-Buzidî'nin ölümü sırasında da mürşidlik yapan Şeyh sayısı bu kadardı, fakat Şeyhlerin dereceleri farklıydı. Şiirlerinden birinde şöyle diyor:

"Bir süre hakikati[17] gizledim ve güzelce örttüm.
Allah'ın Sırrını saklayanlar mükafatı alacaklardır.
Sonra Vehhab açıklamam için bana lütfetti,
Canları arındırmam için beni seçti, bilmiyorum nasıl,
Ve bana sebat kılıcını giydirdi.
Hakikati, takvayı ve bir de şarap verdi ki,
İçenler bir daha içmek isterler,
Sarhoş birisinin daha çok içmeyi istemesi gibi.
Bunun için onu nasıl dökerim, hayır, sıkı sıkı korurum
Bu yaşta onu döken başka birisi var mı?"[18]

«Basiretsiz mürşidleri» bilinçsizce takip eden binlerce ateşli ruhun boşa giden emeklerinin görüntüsü Şeyh'in işlevinin bilincine daha çok varmasına ve yalancı taklitlere karşı daha çok durmasına neden oldu.[19]

Peygamber'in her yüzyıl[20] için vadettiği yeni-

Fas'tan döndükten sonra bunların birkaçından muhalefet gördü. Berque onun Derkavi'lerin Habrî kolundan olduğunu söylerken yanılıyor, gerçekte o Şeyh Muhammed el-Habri'nin müridi değildir, her ikisi de Muhammed ibn Kaddur (Fas'lı)'un müridleridirler.

(16) **er-Ravza**, s. 12.

(17) Kendisinin vuslata ermesi hakikatini.

(18) **Divan**, s. 35.

(19) Bir dolandırıcı, yalancı şeyh için yazdığı mısralar için, bakınız: **Divan**, s. 198f.

(20) "Allah bu ümmete her yüz yılın başında, bir dini yenileyici (müceddid) yollar" (Ebu Davud, **Melahim**, 1).

leyicinin (müceddid) kendisi olduğunu hissettiğine şüphe yok. Sonuncusu hiç şüphesiz büyük Şeyh ed - Derkavî idi. Şeyh el - Alevî şöyle diyor: «Açıkla ey tarihçi Alevî'nin ismini Derkavî'den sonra, çünkü Allah onu, ona halef kıldı,»[21] ve «Ben sakîyim, yenileyiciyim,»[22] Elyazması olarak çok sayıda bulunmasına rağmen şiirleri birinci dünya savaşının bitimine kadar basılmadı. Fakat birçok zaviyenin başında bulunanları kıskançlığa düşüren şey ne yazdıkları ne de söyledikleriydi, müridlerinin kendilerini terketmeleriydi.

Bu sıralarda Şeyh kırk yaşının başlarındadır. Onu on yıl sonra gören Berque şöyle diyor: «Ondan olağanüstü bir aydınlık, karşı konulmaz kişisel bir cezbe yayılıyordu. Bakışı çabuk, açık ve son derece çekiciydi... Çok tatlı, nazik, ince, zarifti, anlaşılmazlıktan kaçınırdı, iddiacı birisi değildi... ve aynı zamanda onun amacına olan bağlılığını, nesnesini çok kısa zamanda tüketen ince bir alev gibi yanışını çok çabuk farkederdiniz.»[23] Müridlerinden biri şöyle diyor: «Konuştuğu sırada tamamen kayıtsız görünürdü, sanki dışarıdan yardım bekler gibi, aynı zamanda insan kalplerine hakim olur ve onu zorla istediği noktaya getirirdi.»[24] Başka birisi şöyle diyor: «Herkese idrak kabiliyetine ve mizacına göre konuşurdu, konuştuğu kişinin dünyada önem verdiği

(21) **Divan**, s. 45, I. 6.

(22) A.g.e., s. 30, I. 6.

(23) s. 692 - 3.

(24) **Şehâ'id**, s. 137.

tek kişi olduğunu sanırdınız o konuşurken![25] Onun gücü öyleydi ki, dışarı çıktığı zaman insanları hiç karşı koymadan arkasından caddelerde sürükleyebilirdi.»[26]

Tahmin edilebileceği gibi ona en büyük muhalefet ilk önce yakınlarındaki Derkavî zaviyelerinin başında bulunanlardan geldi. Bu beş yıl sonra kendisini Fas'taki ana zaviyeden ayırmak istediğinde zirvesine ulaştı ve Cezayir'deki diğer kollardan ayrı olarak onun koluna **et-Tarikatü'l 'Alaviyetü'd Derkaviyetü'ş-Şazeliyye** denildi.

Bu yola başvurmasının nedenlerinden birisi kendi yönteminin bir bölümü olarak, **halvet**'i, yani küçük, boş bir hücre veya köşede inzivaya çekilmeyi uygulatmak istemesiydi. Bu çok zor ve ağır bir şey değildir, çünkü eğer Allah'ı zikretmek bütün tarikatların olumlu ve ilâhî bir yönüyse, inziva veya Allah'tan başka her şeyden uzaklaşmak da olumsuz ve dünyevî bir yönüdür. «Dünyada bir garip gibi yahut geçici bir yolcu gibi ol!» Hadis'ini daha önce de aktardık. Bütün tarikatlarda bu ruhsal, batınî inzivayı sürekli olarak uygulamanın emin bir yolu, şu ya da bu şekilde, sürekli veya aralıklarla bedeni de inzivaya çekmektir. Bazı tarikatlarda örneğin Halvetî tarikatında inzivayı özel bir hücrede yapmak gelenektendir. Fakat Şazeli tarikatında ve kollarında inziva, Peygamber'in Hıra Dağı'ndaki mağarada yaptığı inziva şekline bakılarak, genellikle doğadaki inziva yerlerinden uygulanır. Belki de **halvet**'i arasıra uygulanan düzenli bir yeni uygu-

(25) A.g.e., s. 141.
(26) A.g.e., s. 95.

lama haline sokan Ebu'l Hasan eş - Şazeli ve ondan sonra gelen halefleridir. Her şeye rağmen Şeyh bu inziva şeklini, müridlerinin yaşama şartlarını göze alarak, diğer inziva şekillerine nazaran şüphesiz çok daha pratik bulmuştur. Daha önce de gördüğümüz gibi yalnız kalabileceği bir inziva köşesi bulmakta zorluk çekmişti; aynı şekilde müridlerinin zikirlerini yakından izlemek ve denetlemek onun metodunun bir bölümüydü, bu ise müridlerinin onun çok yakınında olmasını gerektiriyordu.

Abdülkerim Jossot, Şeyh'in şu sözlerini aktarıyor:

«**Halvet,** müridim bana gerektiğinde kırk gün kalacağına söz verdikten sonra onu koyduğum bir hücredir. Bu hücrede o, gece gündüz başka hiçbir şeyle uğraşmadan, Allah İsm-i Celâli'ni, her zikirde âh hecesini nefesi tükenene kadar uzatarak zikretmelidir.

«Daha önceden Kelime-i Tevhid'i (**Lâ ilâhe illallah,** Allah'tan başka tanrı yoktur) yetmişbeş bin defa tekrar etmelidir.

«**Halvet**'te gündoğumundan günbatımına kadar oruç tutar, yalnızca geceleri yiyip içebilir... Fukaradan bazıları keşfe birdenbire birkaç dakika sonra, bazıları birkaç gün, bazıları da birkaç hafta sonra ulaşırlar. Sekiz ay **halvet**'te kalan bir fakiri hatırlıyorum. Her sabah bana şöyle derdi: "Kalbim hâlâ çok katı"; ve **halvet**'e devam etti. Sonunda gayretleri ödüllendirildi.»[27]

(27) Berque, s. 753 - 4. Jossot'un benim izleyemediğim **Le Sentier d'Allah** adlı makalesini aktarıyor.

Kendisini bağımsız hale getirmesi şu an için, hakkında son derece kötü düşüncelere yol açmışa benziyor. Sadakat yeminine göre şimdi ona bağlı olan Şeyh el - Buzidî'nin müridlerini, ondan ayırmak için her türlü çaba gösterildi. Üstelik hayatını kazanmaya çok fazla vakti olmadığı için son derece fakirdi, bazen evindeki eşyaları satmak zorunda kalıyordu, müridlerinden bir şey isteyemiyor ve her zaman için müridlerinin onun sıkıntıda olduğunu anlamaları mümkün olmuyordu. Her ne kadar Şeyh el - Buzidî'nin müridlerinden bazıları ondan kopsa da, bir ya da birkaç zaviyenin başındakiler onları takip edenlerle birlikte olmak üzere yeni müridler ona koşuyorlardı. Özellikle Fas'taki ana zaviyeden Seyyidî el - Arabî ed - Derkavî'nin büyük - torunu onu ziyarete gelip intisab ettiğinde, ona karşı çıkan Derkavî'lerin canları çok sıkılmış olmalı. İşte bu gencin yazdığı bir mektuptan bir bölüm :[28]

«Şeyh'te ve müridlerinde gördüklerim ona sıkı sıkıya bağlanmaya beni zorladı ve kalb gözümün açılması için bir yol olarak ondan Allah İsm-i Celâli'ni zikretmeme izin vermesini istedim. O ana kadar tarikatın yalnızca basit bir müridiydim, fakat duyduğum kadarıyla atalarım tarikatı vuslatın bir yolu olarak görüyorlardı, yalnızca ruhî bir silsileye bağlanmanın bir aracı olarak değil. Allah İsm-i Celâli'ni onun gösterdiği şekilde zikretmeye başladıktan sonra, daha çok sebatla devam etmemin gerektiğini hissettim ve Allah'a hamd olsun, çok geçmeden Allah'ı doğrudan bildim. Eğer bir köle gibi Şeyh'ime

(28) Muhammed ibn et - Tayyib ed - Derkavî.

sonsuza kadar hizmet etseydim, ona borçlu olduğum şeyin onda birini dahi ödeyemezdim. Kısacası, büyük - büyükbabamı, Seyyidî Ali el - Cemal'i izlemeye zorlayan neyse, beni de Seyyidî Ahmed bin - Alive'yi izlemeye zorlayan oydu. Ailemden ona bağlandığım için beni zorlayanlara aldırmıyordum, zira işin gerçeğini bilmiyorlardı... Fakat her şeyi amcam, Seyyidî Abdurrahman'a[29] açıkladığım zaman, Şeyh'i takip etmem konusunda bana hiç karşı çıkmadı. Üstelik, hiçbir itirazı olmadığını anlamamı istedi.»[30]

Öbür zaviyelerde Şeyh'e karşı kötü düşüncelerin ömrü fazla uzun sürmedi; yalnızca atadan kalma etkinliklerini tamamen kaybetmekle karşı karşıya kalan bir ya da iki tekkede, gelip geçici olarak devam etti. Fakat şimdi o tasavvuf düşmanlarının saldırılarını karşılamak zorundaydı. Çok geçmeden de bunların temel hedefi oldu. Bir çok dergi ve gazetede şiirlerinin basılması ona ve özellikle Tarikat'a, genelde de tasavvufa yapılması düşünülen saldırıların bir işaretiydi. Ona duyulan düşmanlığa gelince, Efendisi'nin ölümünden çok önce yazdığı ilk şiirlerindeki bir bölüm yüzündendi. Bu konuda şunları söylüyor: «Her şeyin bir sebebi vardır ve o şiirlerin de sebebi var. Bir gün Hz. Peygamber'i görmek arzusuyla yanıyordum. Sonra uykuya daldım, rüyam-

(29) Ana zaviyenin başında bulunan zat.

(30) **Şehâ'id**, ss. 151 - 3. Müsteganem'den ayrılırken Şeyh ona: "Eğer bana bir borcun varsa, bunu ailenin hakkını yerine getirerek öde, özellikle amcanın." diyor. (A.g.e., 5. Dipnot)

da onu önümde gördüm. O sıralarda şimdi beni gördüğünüzden çok farklı bir hâle sahiptim, o önümde benimle hiç ilgilenmeden, çok soğuk bir şekilde durdu. Bense bütün bir tevazûumla boynumu eğerek, ona bu şiirleri söyledim, uyandığım zaman onları kâğıda geçirdim.»[31] İnsanları kızdıran mısra şuydu

"Eğer ben sana duyduğum hasretle, reddedilmiş, ölürsem, seni hangi mazeret kurtaracak?"

Peygamber'e tehdit niteliğinde bir şeyi söyleme cesaretini gösterdiği için saygısızlıkla suçlandı. Şiirin bütününde ifade edilen sonsuz bağlılığın yanında bu suçlamanın iyi niyetle yapıldığına inanmak zor, fakat gerçekte Şeyh kendisini belirli bir uygunsuzluk yapmış gibi görüyor olmalı ki ikinci baskıda bu bölüm çıkarıldı. Müridlerinden birçoğu bu konuda basın için kuvvetli müdafalar yazdığı halde, bunların hiçbirinin yayınlanmasına izin vermediği gibi,[32] kendisi de kişisel saldırılara hiç cevap vermedi. Bu konuda yaptığı tek şey, hakkında kötü şeyler yazılan gazetenin (en-Necah) editörüne, selâmdan sonra yazdığı yazıdır

«Kılıcını kınından çıkarıp, hiçbir şeyden sakınmayan bir insan kararlılığıyla, şan ve şerefi-

(31) **Şehâ'id**, s. 56, 1. Dipnot.

(32) Buna rağmen, bir kaç yıl sonra Tunus'lu müridlerinden birisinin, diğer İslâm ülkelerinin büyüklerinin ve otoritelerinin onun hakkındaki şahadetlerini, onun ve Alevî Tarikat'ı hakkında söyledikleri güzel şeylerden oluşan mektupları kapsayan büyük bir derleme yayınlamasına izin verdi. (**Kitab eş-Şehâ'id ve l-Fetava**, derleyen Muhammed ibn Abdülbarî, Tunus, 1925.)

me sapladın. Ben, yazarın suistimale ve hakarete başlayıncaya kadar bunu senin dinimize karşı duyduğun titizliğe ve onu koruma isteğine bağladım. Gerçekten Peygamberimizin şerefini korumak amacıyla söylenmişse, bütün bunları da kabul edip, aklımın bir köşesine yerleştiriyorum. **Allah kalplerinizde bir iyilik bulursa, size sizden alınanın daha hayırlısını verir**[33] fakat tam aksi olursa, o zaman **Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Doğrusu Allah, kullarını görür.**»[34], [35]

Bu, tasavvufu savunan ilk kitabını[36] yazdığı 1920 yılında oluyordu. Bu kitabı Tunus'ta yayınlanan **A Mirror to show up Errors** adlı risâleye verdiği cevapları kapsıyordu, fakat yazarın eleştirileri o kadar aptalca ve çocukça idi ki, Şeyh'in bunları sıkılmadan nasıl cevaplayabildiğine şaşarsınız. Fakat o, şüphesiz bu eleştirilerin, ihmal edilmemesi gereken genel bir düşmanlığın bu gibi insanlardaki ilk yansıması olduğunu farketmişti. İnsanların çoğu anlamadıkları, bilmedikleri şeylerden rahatsız olduğundan, ne kadar akılsız ve acemî eleştiriler yaparsa yapsın, tasavvufu eleştiren birisinin bugün dinsizlerin arasında olduğu kadar inananların arasında da taraftar bulacağı kesindir.

(33) Kur'an, 8/70.

(34) Kur'an, 40/44.

(35) **Şehâ'id**, s. 210 1. Dipnot. Bu ilk önce **en-Necah**'da yayınlanmış, sonra da Şeyh'i ve müridlerini öven „uzun bir makalede yayınlanmıştır. (**Şehâ'id**, ss. 55-61.)

(36) **el-Kavl el-Ma'ruf**. Bundan sonra bu kitaptan yapılan alıntılar 38-76. sayfalar arasındadır.

İslâm'ın mükemmel yanlarından birisi topluluktan, cemaatten ayrı ve üstünde bir ruhsal otorite olmayışıdır. Hıristiyanlıkta ruhsal otoritenin sesi halk tarafından kesilmiş ve bastırılmış, sonra da hiçbir işe yarayamayacak bir şekilde toplumun iyice uzak bir köşesine itilmiştir, öyle ki bazen ortaya çıkmak için dünyevî saçmalıklara dahi yönelindiği oluyor. İslâm'da ise bunun örneğini bütün bir dinin kendi idrakleri içinde yattığına ve kendi kısır anlayışlarının dışında kalan her şeyin İslâm'ın da sınırlarının dışında kaldığına inanan büyük sayıda dar kafalı insanlar veriyorlar. «The Mirror»un yazarı bir mutasavvıfın karşılaşması muhtemel olan aşırı zahirîliğin çok çarpıcı bir örneğini teşkil ediyor. Tiradlarından birisi şöyle sona eriyor: «İslâm, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnetinden başka bir şey değildir.» Şeyh'in buna verdiği cevap ise şöyle:

«İslâm'ın bunlardan başka bir şey üzerine kurulu olduğunu sufîlerin söylediğini size kim söyledi? Bununla birlikte onlar, Allah'ın Kitabı'nda insanların idrak edemeyeceği bir öğreti olduğunu söylerler. Aşıklar Sultanı[37] şöyle diyor:

«"Kur'an'ın kelimeleri arasında öyle ince, gizli bir ilim vardır ki, onu son derece akıllı, zeki olanlar bile kolay kolay kavrayamazlar."[38]

«Dış görünüşlerle oyalanan birisi Kur'an-ı Kerim'in yalnızca kendi aklının idrak ettiği kadar olduğuna inanır ve bunun ötesinde ona karşı getirilen her şeyi yalanlayabilir, fakat o bilmez ki Kur'an'ı yalnızca dışından bilmekle, her hangi bir

(37) Ömer ibn el-Ferid.

(38) et-Tâ'iyyat el-Kübrâ, I. 675.

meyvayı kabuğundan bilmek arasında hiçbir fark yoktur ve bunun ötesinde, "hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve insan kalbinin kavrayamadığı" bir şey yatar. Bırakın kendini sınasın; eğer kalbinin sakladığı, dilinin söylediğinden daha değerli ise, o zaman o **Rabbinin açık bir delili üzere olandır**[39] fakat eğer böyle değilse, o zaman kazandığından çok daha fazlasını kaybetmiştir.

Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuşlardır: "Bâtın ilmi Allah'ın Sırlarından bir sır, O'nun hikmetlerinden bir hikmettir; Allah onu kullarından dilediğinin kalbine yerleştirir,"[40] ve "İlim ikidir. Biri dilde olandır ki Allahü Teâlâ'nın yaratıklarına bir delilidir; diğeri kalpte olan ilimdir. İşte faydalı olan ilim de budur."[41]

Ebû Hüreyre (r.a.)'den:

Şöyle demiştir: "Nebiyy-i Ekrem salla'llahü ve sellem'den iki kap (dolusu) ilim belledim. Bunlardan birini size açıkladım. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir."[42]

«Eğer: "İslâm, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnetinden başka bir şey değildir," derken, "İslâm benim Kur'an'dan ve Sünnet'ten anladığımdan başka bir şey değildir" demek istiyorsan, bu senin kendine özgü olarak algıladıklarını, Sahabe'nin anladıklarıyla aynı seviyeye koyman demektir, hatta Peygamberlerinkiyle... Peygamber (s.a.) buyurdu: "Yeryüzü kalpleri Halilür-

(39) Kur'an, 11/17.
(40) Suyuti, **Cami'us Sagir.**
(41) Suyuti, **Cami'us Sagir.**
(42) **Buhari, İlim,** 42.

rahman'ınki[43] gibi olan kırk kişiden hâli kalmayacaktır."[44] Allah'ın Kitabı'nın ve Sünnet'in Sırlarının açıklandığı bazı insanların her toplulukta bulunduğunu anlamak için hadisleri araştırmamız yeterlidir. Hayatlarını Allah'a adadıkları bilinen Zâkir'lerin arasında değil de nerede bulunur bu insanlar? Bu böyle olmalı ki Zünnun-i Mısrî[45]: "Gezdiğim bir sırada bir cariye gördüm ve ona nereden geldiğini sordum. O **'Yanlarını yataklarından ayıran**[46] insanlar arasından,' dedi. Sonra nereye gittiğini sordum, o: **'Bunların ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alıkoymaz**[47] şeklinde bahsedilen insanlar arasına' dedi," diyor.

Kendisinden önce birçoklarında olduğu gibi, «Mirror»un yazarı da sufilerin raks etmelerini eleştirmekten geri kalmıyor, yalnızca Peygamber ve Sahabe'nin böyle bir şey yapmadığı için değil, aynı zamanda Peygamber'in raksı tamamen yasakladığı iddiasıyla da. Bu son konuda düşünceler değişiyor; fakat her ne kadar Sahabe'nin Zikir Meclislerinde veya Zikir Halkalarında yaptıklarını kesin olarak bilemiyorsak da, Dr. Carret'in anlattığı kutsal raksa benzeyen uygulamalarının olması şüphe götürür.[48] Her şeye rağmen, yine de bir sürü münacaatı okurken ve Allah İsm-i Celâli'ni zikrederken, birtakım ihtiyarî ve

(43) Hz. İbrahim (a.s.).

(44) Bu Hadis'i Suyuti biraz daha değişik olarak veriyor.

(45) Mısır'lı bir sufi; ölümü 860.

(46) Kur'an, 32/16.

(47) Kur'an, 24/37.

(48) Birinci Bölüm'e bakınız.

ritmik vücud hareketleri yapmadıklarına inanmak çok zor. Ritm konusundaki Arap dehâsını göz önünde bulundurarak, Derkavî - Alevî zikri gibi basit ve temel bir uygulamanın bir nesilde kolayca yerleşebileceğini kabul ederiz.[49] Ve bu tür

(49) Bu ihtimal aklıma şu yüzden geldi. Kahire ve İskenderiye'deki üniversitelerin öğrencilerinden ve öğretim üyelerinden bir grup insanla Mekke'den Medine'ye gidiyorduk. Öğrencilerden bazıları İhvan-ı Müslimîn'dendi. Bu hareketin lideri Hasan el-Benna, Sufilere saygı duyardı, fakat genç nesilden birçok kişinin İslâm konusundaki düşünceleri "Mirror"ın yazarından farksızdır. Birkaç gün önce bunlardan bazıları ile tasavvuf konusunda bir tartışmaya girdik ve eleştirilerinin karşısında durma ihtiyacını hissettim. Medine'ye yaklaştığımız bir sırada, içimizden birisi Peygamber için güzel bir ilâhî söylemeye başladı. Çok geçmeden buna hepimiz katıldık; bu arada beraber oturan bu dört-beş İhvan-ı Müslimîn, ritmik bir şekilde bir o yana bir bu yana sallanmaya başladılar. Başlangıçta bu pek belli değildi, fakat yavaş yavaş ilâhînin ritmi daha da hızlandı ve dolayısiyle de sallanmaları daha belirgin ve dinç bir hal aldı. Nihayet sürücü eğer durmazlarsa, arabayı devireceklerini söyledi. Daha önce hemen hemen böyle hiçbir zikir yapmamışlardı; belki de Medine'yi tekrar ziyaret edene kadar bir daha da yapmayacaklardı. Fakat Sufiler Medine'yi ruhen her sabah ve gece ziyaret ederler. Bu bağlamda, tasavvufun bütün olarak dindeki yeri açısından son derece önemli olduğundan, geçerken, ortalama bir müslüman için haccın tasavvufî bir uygulama olduğunu söylemeliyiz. Bu özellikle Arafat Günü'nde iyice belirgin bir hâle geliyor, çünkü kutsal tepenin üstündeki her çadır bir zaviye, bu çadırların içinde teneffüs edilen hava sanki sürekli olarak Kur'an ve münacatlarla dolu bir hava gibidir. Fakat geldikleri değişik ülkelerine geri döndükleri zaman yeniden zamanlarının çoğunu "gündelik hayata" verirler; Sufi'yi yoluna bağlayan ve onun için her günü bir "Arafat Günü" yapan şeyin bu hac havasına benzer bir hava, onunla girilen bir yakınlık olduğunu bilmezler.

uygulamalar yerleştikten sonra, batıda «Semazenler» olarak tanınan Mevlevî Tarikatı'nın kurucusu, Celâleddin-i Rumî gibi Şeyh'lerin **zikr**'in içine, müridlerin soylarından gelme bir şey gereği sanki kanlarında fıkırdayan ve bu yüzden onlara daha cazip gelen geleneksel, yöresel hareketleri raksları müzikle birlikte koymaları gerekiyordu.

Her şeye rağmen, vücudun ritmik bir hareket verilmesi mutasavvıf için bir yardımcıdır; onun amacı **zikr**'i kolaylaştırmaktan başka bir şey değildir. Canının bütün melekelerinin, raksedenler tarafından sesli veya sessiz bir şekilde söylenen Allah İsm-i Celâli veya başka bir şeyin temsil ettiği İlâhî Hakikat üzerinde yoğunlaşmasını sağlamada bir araçtan başka bir şey değildir. Şeyh'in müridlerinden birisinin bana açıkladığına göre, nasıl üç, yedi, dokuz gibi mübarek rakamlar çokluk ile Birlik arasında bir köprüyse, aynı şekilde ritm de sıkıntı ile Huzur, hareket ile Hareketsizlik, düzensiz değişme ile Değişmezlik arasında bir köprüdür. Bu dünyada düzensiz değişme, çokluk sürekli bir hareket ile aşılamaz, yalnızca Tevhid'in verdiği Huzur'la aşılabilir; ve bu Huzur'a kendini vermek, gerçekte **zikr**'in amaçladığı yoğunlaşmanın bir anlamda kendisidir. Bu ritm erdemini[50] bilmek insanın ilk olarak devral-

(50) Diğer kozmik ve kutsal güçlerde, örneğin büyüde kullanılanlarda olduğu gibi, ritm de kötü amaçlarla kullanılabilir. Bu yüzden "beyaz ritm" ve "siyah ritm" gibi bir ayrım yapmak son derece gereklidir ve bu ikisinden Batı Dünyasında daha çok bilinenin hangisi olduğuna hiç şüphe yoktur. Burada "siyah" ve "beyaz" kelimelerinin hiçbir etnolojik önem verilmeden kullanıldığını söylemeye

dığı mirastandır ve bu herkeste vardır, her ne kadar kimi bundan haberdarken kimi haberdar değilse de.

Sufilerin kutsal raksları Arapça'daki **tevecc**üh kelimesiyle daha genel bir sınıflandırma içine sokulabilir. Bunu savunmak üzere Şeyh, zahirî şeylerde İslâm'ın güvenilir otoritelerinden İbn Kayyım el-Cevzî'yi[51] aktarıyor:

«**Teveccüh**, belirli bir çaba göstererek vecd hâlini elde etmeye çalışmaktır ve bunun meşru olup olmadığı konusunda değişik düşünceler vardır. Gerçek şu ki, eğer kişinin çabası şöhretini artırmak içinse bu yanlıştır, fakat eğer bu çaba bir **hâl** (ruhî bir mertebenin kısmî ve geçici olarak elde edilmesi) veya **makam** (ruhî bir mertebenin tamamen ve sürekli olarak elde edilmesi) içinse geçerlidir.»[52]

gerek yok herhalde. İşittiğimiz çok az şeye rağmen karar vermemiz yerinde olursa, Afrikalıların kendi yerli devletlerindeki ritmlerinin son derece "beyaz" olduğunu söyleyebiliriz.

(51) Ölümü M.S. 1350. Gençliğinde mutasavvıfların korkunç bir eleştiricisiydi, fakat hayatının sonlarına doğru onlara saygı duymaya başladı. Değişikliğin hapishanede geçirdiği süre içinde olduğu tahmin ediliyor ki "kendisini Kur'an okumakla, ve tefekkürle meşgul ediyor, sonuçta bunun ona çok yararı dokunuyor, ruhsal sezgisi artıyor, hakiki vecd hâlleri geçiriyor. İşte bunlardan cesaret bularak, Arif'lerin öğretisini incelemeye karar veriyor." (Reşid Rıza'nın, Medaric es-Sâlikin'e yazdığı, Alûsi's life of İbn Kayyım adlı önsözden alınmıştır, II, s. 6).

(52) Bu İbn Kayyım'ın bir açıklamasıdır. Metnin tamamı için bakınız: Medaric'in Manar baskısı, 3. Bölüm, s. 43.

İbn Kayyım meşru **teveccüh**'ü savunmak üzere Peygamberimizin şu sözlerini aktarıyor: «Ağlayınız, ağlayamıyorsanız, ağlamaya çalışınız.»[53] İnsana «Utanç Duvarı»nda feryad-ı figân eden Yahudileri, ağlamak[54] üzere vahşi doğaya sığınan Kızılderilileri ve diğer dinlerde buna benzer **teveccüh** şekillerini hatırlatıyor. Fakat, yine de yaprakları çok titreyen bir kavak ağacına benzeyen mutasavvıfın canında her zaman için ister az ister çok olsun bir ruhî hareket olduğunu söyleyebiliriz. Bunun için bahsettiğimiz çaba yeni bir hareket değildir, çoğu durumda o daha önceden var olan ve mutasavvıfın kaybetmekten korkarak, arttırmak istediği bir vecd hâlidir. Bu yüzden **teveccüh** «vecdi koşarak yarı yolda karşılamaktır,» ve işte bunun için Şeyh, «Mirror»ın yazarının eleştirilerine verdiği cevapta, çaba ile başarı arasında bir ayrım yapmıyor.

Şöyle diyor: «Allah Ehl-i Kitabı[55] vecdleri yüzünden övüyor ve onların güzel bir yönünü şöyle açıklıyor: **Peygamber'e indirilen Kur'an'ı işittiklerinde, gerçeği öğrenmelerinden gözlerinin yaşla dolarak, "Rabbimiz! İnandık, bizi de şahitlerden yaz" dediklerini görürsün.**[56] Bu inananın içinde Allah'ı hatırlaması ve ayetlerini dinleme-

(53) İbn Mace, **İkamet**, 176.

(54) Şeyh'in kendisinden altı yaş büyük bir çağdaşı Kızılderililerin geleneksel ağlayışları hakkında şu unutulmaz cümleyi söylüyor: "Bu ana kadar ağlamaya çalışıyordum, fakat şimdi gerçekten ağladım..." (**Black Elk Speaks**, J. G. Neihardt, s. 187.)

(55) Yahudiler ve Hrıstiyanlar.

(56) Kur'an, 5/83.

siyle birdenbire oluşan bir şey değil midir? Üstelik Allah şöyle buyurmamış mıdır **Eğer biz bu Kur'an'ı dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan alçalmış ve parçalanmış görürdün.**[57] O halde dağları parçalayan şeyin insan kalplerini esir almasını ve vücudlarını bir o yana bir bu yana sallamasını neden mazur görmüyorsun? Çünkü içinizde başkalarının bulduğunu bulamıyorsunuz, gerçekten de Allah'ın bahsettiği gibi kalpleri **taş gibi ve belki daha da katı**[58] olanlar vardır. Belki de bunun nedeni Allah İsm-i Celâli'ni duymadan tekrarlamanız ve Kitabını hiç düşünmeden okumanızdır... İmam-ı Şafii bir gün birisinden: **Bu onların konuşamayacakları gündür, onlara izin de verilmez ki özür beyan etsinler**[59] ayetlerini duyunca bayıldı ve evine taşındı. Fakat ıstırap ve vecdin atalarınızın[60] ölümüne neden olduğunu bilirsek, bu gibi olayları açıklamaya pek fazla gerek kalmaz... Şu ayeti hiç duydunuz mu, ya da okudunuz mu **İnananlar ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer**[61] ve Peygamberimizin (s.a.) «Cennete kalbleri kuş kalbi gibi olan bir takım kavimler girecektir»[62] dediğini bilmiyor musun? Kendilerinden bu şekilde bahsedilenleri Zâkirler (Allah'ı ananlar) arasında değil de nerede bulacağız? Şüphesiz kendinizin bunlardan birisi olduğunu

(57) Kur'an, 59/21.
(58) Kur'an, 2/74.
(59) Kur'an, 75/35 - 6.
(60) Bakınız: Hücviri, **Keşfu'l Mahcub**, 25. Bölüm, Nicholson'un çevirisi, s. 396 - 7.
(61) Kur'an, 8/2.
(62) Müslim, **Cennet**, 27; İbn Hanbel, II, 331.

söyleyeceksiniz. Allah şahidiniz olarak, o zaman **Allah'ı çok anan erkekler ve kadınlar**[63] dan mı, **Bunları ne ticaret, ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan** veya **Mallarınız ve çocuklarınız Allah'ı anmaktan alıkoymasın**[64] şeklinde bahsedilenlerden mi, **Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı anarlar** zümresine mi dahilsiniz, **Allah anıldığı zaman kalpleri titreyenler**'den misiniz, **Peygambere indirilen Kur'an'ı işittiklerinde gerçeği öğrenmelerinden gözleri yaşla dolanlar**'dan mısınız, yoksa Hz. Peygamber'in: "Müferridlerin önde gelenleri Allah'ı zikretmeye aşırı düşkünlük gösterenlerdir,"[65] buyurduklarından mısınız? Yoksa Aleyhisselatı vesselam'ın sözüyle "mecnun" denilenlerden misiniz "Allah'ı çok zikredin, o kadar ki size mecnun desinler"; yoksa yine onun sözüyle müraîlerden misiniz "Allahü Teâlâ'yı çok zikredin, o kadar ki münafıklar size siz gerçekten müraîlersiniz desinler" Söyle bana, sen hangilerindensin, "diyenler"den mi yoksa "denilenler"den mi?

«Eğer tevacüdün rahmeti size ulaşmamışsa, bu başkalarına da ulaşmıyacağı anlamına gelmez... Her şeye rağmen, raksetmek ve vecdini açığa vurucu hareketlerde bulunmanın tasavvufun esaslarından olduğunu söylemiyorum. Fakat bunlar zikre dalmanın dışta görülen belirtileridir.

(63) Kur'an, 33/35.

(64) Kur'an, 63/9.

(65) Bu Hadis çok az bir farkla bütün hadis kitaplarında bulunabilir, örneğin: "Cennete ilk davet edilecek olanlar her halûkârda Allahü Tealâ'ya hamdedenlerdir." Suyuti, I, 113 ve bakınız: Müslim, **Zikir**, I.

Şüphesi olan denesin, zira söylenti insanın kendinin doğrudan tecrübesiyle bir değildir.»

Peygamber'in yakınları arasında kendisine en çok benzeyenin amcasının oğlu Cafer olduğunu söylediği şu sözüyle: «Gerek hilkatin gerek ahlâkın yönüyle bana benzersin»[66] belirttiğinde Cafer'in sevincini hiçbir şey ifade edemedi ve Hz. Peygamber'in huzurunda raksetti.

Şeyh ed-Derkavî'ye, Efendisi Şeyh Ali el-Cemal tarafından verilen son emirlerden birisi, kendisi ve onu izleyenlerin Cafer ibn Ebu Talib gibi raksederek Allah'ı tenzih etmeleridir.[67]

«Mirror»ın yazarının «raksetmeyi meşru olarak gören herkes kâfirdir» şeklindeki kesin iddiasına rağmen, Şeyh el-Alevî, Cafer'in raksından ve bir keresinde Medine'deki camide Habeşistan heyetinin Peygamber'in huzurunda raksetmelerinden bahsediyor. Ve şöyle diyor:

«Sizin raksetmeyi tamamen gayrimeşru gördüğünüz gibi, mutasavvıfların da tamamen meşru bulduğunu mu sanıyorsunuz?.. Alim kişi bir şeyin gerisinde yatan gerçeği öğrenmeden onun hakkında herhangi bir yargıya varamaz, aksi halde Allah'ın izin verdiğini yasaklamış olur.»

Daha sonra, tevacüdü yarı yolda karşılamanın gerçekte Allah'ın bir davetini yerine getirmek olduğunu söylüyor ve soruya son bir cevap

(66) İbn Hanbel, 3, ss. 68 ve 73.

(67) Suyuti, **Cami'üs Sagir.**

olarak da İbn Kemal Paşa'ya ait olduğu söylenen şu şiiri gösteriyor:

Vecde gelmekte bir kabahat yoktur,
İleri geri sallanmakta da yok bir kabahat.
Adınızı çağırınca birisi, kalkarsınız
Ve koşar adım gidersiniz.
Kim ki onu Allah davet eder,
O zaman başı üzerinde koşarak gider.

Şeyh el-Alevî şöyle devam ediyor: «Her aşık sevgilisinden bahsedilince titrer... ve eğer aşk iliklerinize kadar işlemişse, en çok Allah'ın anılmasını isteyeceksiniz, hatta bir kâfirden bile onun adını duymak isteyeceksiniz, Aşıklar Sultanı'nın dediği gibi

"Her sözden tatlıdır benim için o sevgilinin anılması,
Hatta içinde beni kınayanların suçlamaları da olsa,"

«O zaman ıstırapla inlemenin ne olduğunu anlarsınız ve üstünlüğünüzü koruyup koruyamayacağınızı anlarsınız. Yusuf'u (a.s.) seyrederken ellerini kesen kadınları okumadın mı Kur'an-ı Kerim'de. **"Allah'ı tenzih ederiz ama, bu insan değil, ancak çok güzel bir melektir" dediler.**[69] Şimdi eğer böyle bir şey bir yaratığın güzelliğini seyretmekle oluyorsa, aynı şey neden Yaratıcı'nın Güzelliğini seyretmekle de olmasın, O Büyüklüğünün bütün bir ihtişamı ile tezahür ettiğinde.

(68) İbn el-Ferid'in **Adir zikra men ahvâ** şeklinde başlayan **Mimiyye**'si, 1. 3.

(69) Kur'an, 12/31.
Kur'an, Potiphar'ın karısının Mısır'lı kadınlardan bazılarını evine çağırıp, Yusuf'u gösterip, onu niçin sevdiğini anlayıp, kendisini mazur görmelerini istediğini anlatıyor Yusuf'u onların önüne çıkardığında öyle şaşırıyorlar ki, yanlışlıkla ellerini kesiyorlar.

«Zikir dinin en zor kuralıdır... Bu kesin bir emir değildir. İbadetlerin çoğu Allah'ın sık sık hatırlanmasını sağlamak içindir. Peygamber (s.a.) şöyle diyor: "Kâbe'nin tavaf edilmesi, taşların atılması ve Safa ile Merve[70] arasındaki sa'y, ancak zikrullahı ikâme için kılınmıştır"[71] ve Allah şöyle buyuruyor: **Allah'ı Meş'ar-i Haram'da anın.**[72] Bunun için burada gecelemenin bu tepenin öneminden değil Allah'ı anmak için olduğunu, Mina'da kalmanın da vadinin öneminden değil yine Allah'ı zikretmek için olduğunu biliyoruz; çünkü şöyle buyuruluyor: **Allah'ı sayılı günlerde anın.**[73] Aynı şekilde namaz için de şöyle buyuruluyor **Beni anmak için namaz kıl**[74] ve eğer Kur'an-ı Kerim'i araştırırsanız buna benzer başka örnekleri de görürsünüz. Kısacası, Allah'a karşı yaptığımız ibadetlerin eksik veya tamam oluşu, bu ibadetleri yaparken Allah'ı ne derece hatırladığımıza bağlıdır. Peygamberimiz'e (s.a.) hangi mücahidin en büyük ecri alacağı sorulduğunda, "Allah'ı en çok zikredenler," dedi. Hangi oruçlunun en büyük ecri alacağı sorulduğun-

(70) Mekke'de iki kaya. Büyük Cami'nin duvarı Safa'nın yanındadır. Hacer kendisi ve İsmail için su ararken bu iki kaya arasında gidip gelmiştir. Bu ikisinin arasından yedi kere geçmek Haccın şartlarından birisidir.

(71) Tirmizi, Hac, 64.

(72) Kur'an, 2/198. Bu Müzdelife denilen yerde bir tepedir, Hacılar Arafat'ta gündüzü geçirdikten sonra burada gecelerler ve daha sonraki üç günü geçirecekleri Mina'daki (Arafat'la Mekke arasında) şeytan taşlayacakları üç sütun için 49 taşı burada toplarlar.

(73) Kur'an, 2/203.

(74) Kur'an, 20/14.

da, "Allah'ı en çok zikredenler," dedi ve namaz, zekât, hac ve sadakadan sözedildiğinde yine her biri için, "Allah'ı en çok zikredenler," buyurdu.

Şeyh Ali el - Cemal tarafından Şeyh ed - Derkavî'ye tavsiye edilen son şeylerden birisi de onun ve müridlerinin Peygamber'in ashabından Ebu Hûreyre'yi kendilerine örnek almaları ve tespihlerini boyunlarına asmalarıdır. Şeyh el Alevî, Doğu'lu müridleri için bir ayrım yaparak, isterlerse kendi ülkelerinde olduğu gibi tespihlerini ellerinde taşıyabilmelerine izin vermiştir. Fakat kendisi, Cezayirli ve Faslı müridleri, diğer Derkavî'ler gibi, Şeyh'leri Ali el - Cemal'in öğüdünü tutmaya devam ettiler. Bunların tespihleri, genellikle amber ve sedeften yapılan ve elde taşınan yuvarlak ince taneli Ortadoğu tespihlerinin aksine oldukça büyük, düz ve tekerlek şeklinde ağaçtan taneleri olan ve oldukça sert imâmeli tespihlerdi.

Hem Batı'nın hem de Doğu'nun tespihlerinde genellikle doksandokuz tane ve bunların sonunda **elif** denilen, bir parmak uzunluğunda ve bir imâme bulunur. Bundan Peygamber'in (s.a.) sık sık tekrarladığı bir terkibi okurken yüzü tamamlamakta yararlanılır. Bin defa tekrarlanacak bir terkip için sufiler çoğunlukla önlerine on tane taş veya başka bir şey koyarlar ve her yüzde bir tanesini kenara kaldırırlar. Kısa tespihler için kullanılmak üzere genellikle bir doksandokuzluk tespih küçük bir **elif**'le veya buna benzer bir işaretle otuzüçerlik üç kısma ayrılır.

Peygamber zamanında tespih kullanılmıyor-

du, bunun için «Mirror»ın yazarı tespihi «bid'at-i seyyie» listesine eklemiş.

Şeyh buna verdiği cevapta şöyle diyor: «Daha önceden örneği var dediğin hurma çekirdeğiyle tesbih etmekle, tespihle veya dinî açıdan temiz bir nesneyle tesbih etmek arasında ne fark vardır. Bazı Sahabe'nin hurma çekirdeği yerine taş tanelerini kullanmasını kabul ediyorsun. Tespihe karşı çıkışının nedeni belki de tanelerin ipe dizilmiş olmasıdır. Fakat hadisten öğrendiğimize göre Ebu Hûreyre'nin bin düğümlü[75] bir ipliği varmış ve bunu çekmeden uyuyamazmış. Bu, bugün kullanılan taneli tespihlere çok benzer bir şey değil mi? Ve sen Ebu Hûreyre'nin bir yolculuğa çıktığında tespihini yanına almadığını veya eğer Hz. Peygamber onu elinde taşırken veya boynunda asılı dururken görseydi onu engelleyeceğini mi sanıyorsun? Şahsen ben öyle düşünmüyorum, fakat Allah her şeyin en iyisini bilir.

«Tespihin haça benzediğini söylüyorsun. Bu son derece hayret verici bir düşünce; tespihin şeklinin haçla ne ilgisi var? Buna rağmen bu gibiler "öküzün altında buzağı ararlar." Fakat insan yediği, içtiği ve gördüğü her şeyin haça ben-

(75) İhtiyaç, yeniliklerin anasıdır. Peygamber (s.a.) sürekli olarak bazı terkiplerin belirli sayılarda tekrarlanmasını tavsiye ettiğinden (bu konuda bir çok Hadis vardır) ve bunların hepsini elle yerine getirmek mümkün olmadığından, Peygamber'in (s.a.) de yaptığı söylenebilecek ve zihnin başka şeylere kaymasını önleyecek, böyle düğümlü iplik gibi son derece basit ve pratik bir çareyi Ashab'tan birisinin geliştiremediğini söylemek oldukça zordur. İslâm'da tespihin yeri açısından bu örnekten başka bir şey aramaya gerek yoktur.

zeyeninden kaçacaksa, her şeyden önce kendisinden kaçmalıdır, zira haça en çok benzeyen insan şeklidir. "Tespihi üçe ayıran işaretler uzun olduğu takdirde, haça olan benzerliği gerçekten daha açıkça anlaşılıyor" diyorsun. Fakat ne kadar uzun olurlarsa olsunlar, senin kendinin haça benzerliğin her şeyden daha açıkça görülebilir. Eğer ayağa kalkıp, kollarını yanlara açarsan tespihte haç aramana gerek kalmayacaktır, çünkü göreceğin gibi haç şekli sende ortaya çıkacaktır ve belki de kendi varlığına bir son vermek zorunda kalacaksın; ya da kendini hiçbir zaman görmemeye özen göstereceksin, aksi halde görüntünün üstüne düştüğü her şey haça benzeyecektir. Fakat eğer kaderinde böyle tespihle ilgili karşılaştırmalar yapmak varsa, neden onu Arapların kendi boyunlarına ve Allah'ın Evi'ni ziyaret ederken kurban etmek istedikleri hayvanlara, başkalarının anlayıp da zarar vermemesi için taktıkları gerdanlıklara benzetmiyorsun? Bu gerdanlıklar örülmüş hasırotundan veya benzeri otlardan yapılır ve Allah Arapları bunun için övmüştür.»[76]

«Mirror»ın yazarı tespih kullanan herkesi münafık olarak niteliyor. Şeyh şöyle cevaplıyor

«Allah'ı tenzih ve tesbih etmek üzere tespih kullananlar arasında münafık olabileceği doğrudur, fakat aynı zamanda halis kulların olduğu da doğrudur, o halde genel bir karara nasıl varacağız? Herkesin vicdanı senin elinde mi? Eğer

(76) Kur'an, 5/97.

boynuna tespih asmış birisini görüp de neden boynuna astığını sorsan; o muhtemelen sana "Bana öyle geliyor ki bu beni aptallarla arkadaşlık yapmaktan, kötü yerlerde dolaşmaktan alıkoyuyor, bunun için bunu **ben nefsimin bir prangası** gibi taşıyorum; çünkü bana açıkça 'Allah'a olan görevini unutma, yerine getir. Sen Allah'ın istemediklerini yapacak birisi değilsin' diyor," der. Bu takva ehlinin yapacağı bir hareket değil mi? Aynı şekilde elinde tespih taşıyan birisine sorduğunda, o muhtemelen "Bunu Allah'ı unuttuğumda beni uyarması için elimde taşıyorum, çünkü Peygamber'in şöyle dediğini duydum" diyecektir "Tespih ne güzel bir hatırlatıcıdır."[77] Bu da salihlere ait bir hareket değil midir? Aynı şekilde salihleri taklid ederek tespih taşıyanlar var ki bu da güzel bir harekettir. Nihayet senin münafık olarak tanımladığın bir kaç kişi var, ve bunlar **Allah'a pek az anarlar.**[78]

«Sufîleri zikrin içine daldıran ve "pek az"dan "pek çok" sınıflandırmasına geçebilmek için, Allah'ı yalnızca pek az anan münafıkların özelliklerinden tamamiyle kaçmak için, teşvik eden şey işte son olarak andığımız ayetlerdir. Allah bizi ve seni O'nu en çok ananlardan, Velî'leri hakkında iyi düşünenlerden eylesin!

«Daha sonra yeni bir bölüme başlıyorsun "Başka bir yanlışlık da kâfirleri taklid etmek-

(77) Suyuti'nin **el - Minnah fi ittihâz es - Subbah**'ında Deylemi'nin **Müsnedü'l - Firdevsî** alınarak aktarılmıştır. Bakınız, **el - Hâvî li'l - Fetava**, 2, ss. 139 - 44.

(78) Kur'an, 4/142. Kur'an'da yapılan bu münafıklık tanımını kullanan Şeyh'tir.

tir" ve gerçekten sakınılması gereken birtakım yeniliklerden bahsediyorsun... fakat bütün bir kızgınlığınla, salihlerin türbelerine ve onları ziyaret edenlere saldırmak için zemin hazırlıyorsun gibi geldi bana. Eğer gerçekten kâfirlerin taklid edilmesine bir son vermek isteseydin, bizi şimdi avucunun içinde tutan, çocuklarımız ve kadınlarımız arasında sınırsız bir şekilde yayılan ecnebî adet ve geleneklere karşı korunmamız gerektiğine dair bir bölüm yazardın. Bizi İslâmî adetlere ve Arap geleneklerine bağlı kalmaya zorlamalıydın, fakat bunun yerine aramızda bulunan birçok kişi için fitneyi alevlendirmekten başka bir şey yapmadın. Halk arasında Şeyh mezarına bir güç izafe edici inancın yerleşmesi sebebiyle, mezarların ziyaret edilmemesine gelince, cemaatimizin hiçbir üyesinde böyle bir inancın olduğunu sanmıyorum. Halktan müslümanlar genellikle kendileriyle Allah arasında aracıların olduğuna inanırlar ve ihtiyaç duydukları zaman onların yardımını ararlar,[79] çünkü onlar senin kendinin ulaştığını söylediğin, tefekküre gerek olmayan bir makama ulaşmamışlardır. Bu yüzden Allah'a kendilerinden daha yakın olan her şeyden yardım beklerler; hepsi bu.

(79) (Örneğin, Kahire'de Ezher yakınlarında, Peygamber'in torunlarından Hz. Hüseyin'in mezarı çevresinde sabahtan akşama kadar yalvarıp duran ziyaretçiler bulunur. Aileler genellikle hasta olan çocuklarını mabede getirir, ellerini türbenin üstünden geçirdikten sonra, çocuklarının yüzleri ve başlarına sürerler. Hiçbirisi türbede yatandan yardım dilemez. Fakat genellikle şu duayı işitirsiniz: "Yâ Hazreti Hüseyin, çocuğumu iyileştirmesi için sen annenden, annen babasından, babası da Allah'tan yardım istesin.")

«Ölüleri ziyaret etmenin faydasız olduğuna dair İbn Arabî'nin şu sözünü delil getiriyorsun: "Gerçekten ölünün kişiye bir faydası yoktur; çünkü faydalı olabilmesi için hareket etmesi gerekir ki, onun hareketi mahşere kadar ertelenmiştir." Şimdi, ben bu sözde bir yanlış olduğunu söylemiyorum, fakat senin yanlış anladığını söylüyorum. Ölü birisinin müridin yetişmesinde ve yolda ilerlemesinde bir faydası yoktur. Fakat insan Allah'ın seçkin yaratıklarını O'nunla kendi arasında bir aracı, bir köprü olarak görürse ve türbelerden yardım beklerse, bu konuda bir şey söyleyemeyiz, yalnızca olduğu gibi kabul etmek zorundayız; çünkü Şeriat Sahibi öte yandan, tamamiyle cansız olan Hacer'ül Esved ve Kâbe gibi şeylerde rahmet aramaya izin veriyor, her ne kadar özü sanur olan temiz beden ve ruhlardan böyle bir şeyi beklemeyi yasaklasa da.

«Her halükârda görevini çok iyi yaptın tarikat ehlini hiçbir sınır tanımadan yererek, halkı onlarla dost olmamaları için uyararak ve onlar hayattayken onlarla ilgilenmenin bir faydası olmadığını göstererek işin ilk kışmını halletmiş oldun, daha sonra bazıları onları öldükten sonra ziyaret etmenin faydalı olabileceğini düşünebilir korkusuyla şunu söyledin "İbn Arabi şöyle diyor: Gerçekten ölünün insana bir faydası yoktur." Sonra açığa çıktı ki aslında bu senin yazdığın risâlenin özüdür. Senin bu yargının ne canlıya ne de ölüye bir faydası yoktur ve son yargı Allah'ındır.»

Efendisinin ölümünden sonra Şeyh'in yaptığı birkaç aylık gezinin özellikleri, son derece ti-

pik ve onun hayatına özgüdür. Bu, özellikle Tunus'a yaptığı gezi için doğrudur; kasabaya istemediği tanıdıkları görmemek için gizlice girmesi, kendisine gelen tarikat üyeleri hakkında gördüğü rüya, onlar gerçekten onu ziyarete gelinceye kadar dört gün kaldığı yerde beklemesi, son olarak onlarla dışarı çıkıp daha başkalarıyla karşılaşması ve onlarla konuşması. Çok tipik bir özelliği, ayrıntıları içeren bir plânının hiçbir zaman olmaması, ona şöyle ya da böyle ne yapması gerektiğini söyleyen ilhama sürekli olarak güvenmesidir. Her ne kadar tabiatı gereği yalnız, soğuk dursa ve fukaranın dışında kimseyle ilgilenmese de, her an Ruh'undan aldığı özel emirlerle çatışacak genel bir kuralı hiçbir zaman benimsemedi. İşte ona zaviyenin sınırlarının ötesinde bir görev yükleyen de bu emirlerdir, kendi eğilimi değil.

İbn Abdülbâri şöyle anlatıyor «Şeyh, bir gün Cezayir'de, Büyük Cami'ye doğru yürürken arkasında mürid olmak bir kenara yalnızca adları müslüman olan yüzden fazla bir kalabalık onu takip ediyordu. Caminin kapısına geldiklerinde onlara kendisiyle içeriye girmelerini söylüyor, onlar da giriyorlar. Sonra onlara oturmalarını söylüyor ve kendisi de onların ortasına oturarak onlara dua ediyor. Duasını bitirdiğinde, onlar Allah'a tövbe ediyorlar ve eski hallerine bir daha dönmeyeceklerine dair Şeyh'e söz veriyorlar.»[80]

Aynı zamanda Şeyh birkaç gün kasabada kaldığında sanki bütün kasabanın ona bağlan-

(80) Şehâ'iğ, 95, 1. Dipnot.

mak üzere kendisine geldiğinden bahsediyor.[81] Eğer yolda ilerlemeyi istemeseler dahi, "bereket ahdi" için geliyorlardı. Başka bir mürid şöyle diyor «Onun önünde yüzlerce hatta binlerce insan sanki etraflarında kuşlar dolaşıyormuş gibi başları öne eğik, kalpleri huşu ile, gözleri yaşla dolu olarak, onun kendilerine söylediklerini anlar bir şekilde dururlardı.»[82] Başka birisi de şöyle diyor «Bicâye'de bir Şeyh'e giderek intisab ettim, şart olarak yerine getirilmek üzere bana günlük vird ve dualar verdi. Bunları düzenli bir şekilde okumakta başarılı oldum. Bir süre sonra yalnızca suya batırılmış ekmek yememi istedi. Bunu da yerine getirdim, bundan sonra özellikle Halvetî Tarikatı'nda zikir için kullanılan yedi tane Allah ismi verdi.[83] Birkaç gün sonra gidip başkalarına yol göstermemi istedi; bunu duyar duymaz dehşet ve hayretten tüylerim diken diken oldu, çünkü benim aradığım bu değildi. Ondan anlamını anlamadığım bazı muğlak işaretler almıştım, bunu kendisine söylediğimde, bir daha ne onun önünde ne de kuşku yaratacağı için mürid arkadaşlarımın yanında böyle itiraflar yapmamı kesinlikle yasakladı... Bu Şeyh'ten ayrıldım ve dizine yapışılacak başka birisini aramaya başladım; Allah'ın Lütfuyla bu büyük Pir, Şeyh Seyyidî Ahmed el-Alevî ile ilişki kurdum. Buna müridlerinden birisi[84] bana **el-Minah el-**

(81) A.g.e., s. 140, 2. Dipnot.

(82) A.g.e., s. 140.

(83) Bunlar **(i)** La ilahe illallah (Allah'tan başka tanrı yoktur) **(ii)** Allah **(iii)** Hûve **(iv)** El-Hakk (Hakikat) **(v)** El-Hayy (Canlı, diri) **(vi)** El-Kayyum (Kendisine yeterli) **(vii)** El-Kahhar (Karşı konulmaz, her şeye galip).

Kuddusiyye'yi okumak üzere vererek aracı oldu. Daha sonra ülkenin bizim oturduğumuz yöresine[85] gelince bağlılık yeminimi ona yeniden verdim, bana müridlerine uyguladığı Allah İsm-i Celâli'ni nerede mümkün olursa, yalnız olduğum zaman veya yanımda başkaları olduğu sırada, açıkça zikretmem için verdi. Yanımızda onüç gün kaldı ve bu arada Tarikat'a erkek, kadın, çocuk olmak üzere yaklaşık ikibin kişi girdi. Müstegânem'e döndükten sonra ben de onun yanına gittim, o beni **halvet**'e soktu. Orada altı gün kaldım ve elde etmeyi beklediğim her şeyi elde ettim.» Şeyh'in bu bölgeyi ziyareti 1919 yılındaydı. Beş yıl sonra Mukaddim olan bu mürid, Şeyh'in adına altıbinden fazla mürid aldığını ve onların halvetleriyle ilgilendiğini söylüyor; "bereket intisabı" yapanlar bunun dışındadırlar. Bu altıbin içinden bir çoğuna başkalarını yönlendirmek üzere izin verildiğini ekliyor, yalnız, «bir mürid, nefsi iyice arınmadan, batınî gözü İlâhî Nur'a çevrilmeden önce hiçbir şekilde Şeyh tarafından yol göstermek üzere görevlendirilmiyordu.»[86]

Şeyh'in Mukaddimlerinin çoğu onu kendi kasaba ve köylerinde temsil ediyordu, fakat bazıları ise bir yerden başka bir yere dolaşıyordu. Bunlardan bir tanesi, onu ve başkalarını çöldeki kabilelere yollayışından ve son derece gerekli olmadıkça onlardan yemek üzere bir şey almamalarını istediğini söylüyordu. Onların yalnızca ab-

(84) Yani Mukaddimlerinin birisine intisab etmiş.
(85) Constantine bölgesinde Arş el Cafereh.
(86) **Şehâ'id**, s. 122 - 4.

dest için su istemelerine izin veriyordu. Kabiledekiler konukseverliklerini niçin kabul etmediklerini sorduklarında genellikle: «Buraya yalnızca size yol gösterici olarak ve en azından her zaman ibadetlerinizi zamanında yerine getireceğinize, elinizden geldiğince takvalı olmak üzere çalışacağınıza dair söz almaya geldik» diyorlardı.[87]

Kısacası, Şeyh'in hayatı Massignon'un Ibn Arabî (şüphesiz Şeyh el-Alevî'nin de dahil olduğu) okulunun «tasavvufun İslâm toplumunda genelde yayılışını önlediği»[88] yolundaki vargısını düzeltmesine yol açabilirdi.

Bu son alıntıların yapıldığı kitap Şeyh'in müridlerinin onunla olan ilişkilerini anlatan ve çoğu onun sayesinde ulaştıkları mertebeden, «Kalbin İlâhî Nur'a açılmasından» bahseden mektuplarından oluşuyor. Vuslattan sık sık bahsediyorlar ve çoğunlukla da sanki yol sona ermiş gibi irşaddan vazgeçtiklerini söylüyorlar. Genelde bu mektuplar, Dr. Carret'nin bana vuslata ulaşanların azlığı hakkında söyledikleriyle tamamen çelişiyor gibi geldi. Bundan müridlerinden birisine bahsettim; kesin olarak hatırlayamıyorum, ancak ana hatlarıyla şöyle bir cevap almıştım

«Şüphesiz fukara, yolda katettikleri mesafeden çok, kesin konuşmaya meyilliydi; fakat yine de bir çoğunun belirli bir olgunluğa eriştiği doğrudur. Bütün bir zaviye manevî sarhoşlukla titriyordu. Şeyh müridin elinde bir macun gibi olmasını istiyordu ve metodlarına son derece bağlıy-

(87) A.g.e., s. 158.

(88) Essai, s. 80.

dı. Müridlerini gerektiğinde haftalarca, hatta aylarca **halvet**'e sokardı. Fakat başka zamanlarda fukaranın çoğu için dayanılması güç olan şeyler, Şeyh'in nefislerdeki ihtilâlin nasıl olacağını, hâl'i bilmesi sayesinde çok daha kolay oluyordu. Her şeye rağmen fukaranın bazısı **halvet**'ten ruhen ve bedenen çökmüş bir halde çıkıyordu, fakat doğrudan bilginin belirli bir derecesine eriştikleri takdirde Şeyh bunlara aldırmıyordu. Üstelik fakir çok geçmeden uyumunu sağlıyor ve eski hayatından tamamen kopuyordu. Örneğin bazıları, hayatın onlar için çocuk edinmek ve kahvelerde oturmaktan başka anlamı olmayan, her şeyleri iş olan amelelerdi. Fakat artık ilgileri yalnızca Allah'a idi, tek neşeleri **zikr**etmekti.»

Ben: «Fakat neden; Şeyh her zaman için yolun sonuna kadar müridlerine yol göstermeye devam etmiyor mu?» diye sordum.

O şöyle cevapladı: «Çünkü fakir belirli bir noktaya ulaştıktan sonra kendi kendisine yol gösterebilir. Üstelik Şeyh, Allah'ın Lütfuyla, birçok müridinin imkânsız olan bir noktaya ulaştıklarını biliyordu. Büyük bir çoğunluğun en büyük isteklerini ve yeteneklerini hayatlarının geri kalan kısmında tatmin etmek için ruhlarından İlâhî Nur'a yalnızca bir parıltının sızabileceği kadar küçük de olsa bir pencerenin açılması yeterliydi. Onların yapacağı şey, elde ettiklerinin değerini bilip korumalarıydı ki bu da içinde yaşadıkları geleneksel medeniyetin koruyucu çevresi sayesinde pek öyle zor olmuyordu. Böyle bir metotta var olan tehlikeleri ortadan kaldıran işte bu tür bir çevrenin varlığıydı.

Berque'e göre Şeyh müridlerini hipnotize etmekle suçlanıyordu, Berque kendi düşüncesine göre suçlamanın haksız olduğunu sanıyordu. Fakat Şeyh'in sık sık "şarabı" olarak nitelediği şey için hangi terimi kullanırsak kullanalım, en basit anlamında dahi bunun hipnotize etmekten oldukça farklı olduğuna, hatta bazen tam tersi olduğuna hiç şüphe yoktur. Her ne kadar o müridlerinden "ölü yıkayıcısının elindeki bir ölü kadar hareketsiz" olmalarını istediyse de, bu hareketsizliğin hipnotize olmakla yakından uzaktan bir ilgisi yoktur. Bunun tam tersine, böyle bir şey müridin sonunda yüze çıkacak ve Efendisi'nin hareketinin yerini alacak gizli, ruhsal bir hareketliliğe sahip olmasını gerektiriyordu. Kendisinin Efendisi'nden devraldığı metodu tarif ederken sık sık söylediği gibi: "Bütün bunlar olurken Şeyh onu izler, ona hali hakkında sorular sorar ve kendi gücüyle algıladığından emin oluncaya kadar onu **zikir**'le derece derece kuvvetlendirirdi."

İçinde bulunulan anın ilhamına güvenmek mutasavvıfın önemli özelliklerinden birisidir ve bu güven en son noktasında, bütün tasavvufi yolların amacı olan en büyük ruhi halin bir görünümüdür. Her ne kadar bu hali ifade etmek üzere mutasavvıfların kullandığı **İnsan-ı Kâmil** ("Mükemmel İnsan" ya da "Evrensel İnsan") terimi insan tabiatını (her şeyin üstünde "insan" burada suretinde yaratıldığı Kemâl'i simgelemek üzere kullanılıyor) tamamiyle aşıyorsa da, dünyevî düzlemde yalnızca dural bir kusursuzluğu değil, aynı zamanda dinamik olarak da hayatın

ner türlü şartına karşı mükemmel bir tepkiyi ifade eden tam bir insanî mükemmelliği de içerir Bu, Allah'ın Kaderiyle tam bir uygunluk içerisinde olan bir tepkidir ve ortada "rüzgârın ne yönden eseceğine" dair geleneksel veya meşru bir bilgi yoksa, anın ilham ettiğini izlemekle elde edilecek bir tepkidir. Şeyh şu mısraları çok severdi:

> Selma'ya[89] teslim ol, git onunla nereye giderse,
> Ve tâbî ol Kader rüzgârlarına, dön onlarla nereye dönerlerse.[90]

Aynı şekilde **İslâm**'ın (İlâhî Kader'e teslim olma) yalnızca seçkinlerin nüfuz edebildiği özünün **istislâm** (İlâhî Kader'e tamamiyle razı olma) olduğunu işaret ediyor.[91]

İşte bu bir anlık işaretle hareket etmeye hazır, sürekli bir bekleme halini ifade eden **istislâm** yüzünden, tam bir mutasavvıf, insanların en pratik[92] olanıdır. Bu izlenimi Berque, Müsteganem'e

(89) İlâhî bir Sıfatı, İbn Arabi'nin **Tercüman el-Eşvak**, IV'de olduğu gibi belki de Hikmet'i simgeleyen bir kadın ismi.

(90) **Minah**, s. 42. Bu beyit Şeyh'in devraldığı mirasın içinde de yer alır, çünkü atalarından birisi olan Ahmed Zerruk, Efendisi Ahmed el-Hadramî ölürken son bir şey tavsiye etmesini istemiş, o yalnızca "Selma'ya teslim ol, " beytini söyleyerek ölmüş. Bakınız, Abdullah Cennûn, **Meşahir Rical el-Magrib, Ahmed Zerruk**, s. 11.

(91) **Minah**, s. 151.

(92) Bunun tersine olan yaygın görüş, kısmen tasavvufun ne olduğunu anlayamamaktan, dolayısiyle de tasavvufla çok az ilgisi olanları ya da mutasavvıf olmayanları mutasavvıf olarak kabul etmekten ileri gelirken, kısmen de gerçek mutasavvıfın bu dünyayı hiçbir zaman kendi-

yaptığı ziyaretler sırasında ediniyor. Berque, Delacroix'nin "çoğu büyük mutasavvıfların yaratıcı bir eyleme"[93] sahip olduklarına işaret ettiğini aktarıyor ve Şeyh el-Alevî için şunları söylüyor: «Başkalarını lirik, güzel bir konuşma ile etkileyen dopdolu bir imanı vardı. Fakat aynı zamanda gerçeklere sadık ve onlardan en iyi şekilde yararlanmaya çalışan birisiydi. O genellikle Kuzey Afrika'da görülebilecek, bir geçiş dönemine gerek duymadan derin düşünceden eyleme, öte dünyanın sırlarından bu dünya hayatına, engin bir düşünce üretiminden yerel politikanın en ince ayrıntılarına geçebilecek nitelikte bir insandı.»[94]

Ona bağlanan çok sayıda insanın bilgisizliği ve sınırlı anlayışı karşısında, onu derin ve kapsamlı eserlerinin yanında, her şeye rağmen bir ilmihalin sınırlarını aşan, şöyle ya da böyle batınî bilgileri de içeren, İslâm'ın[95] şartlarını açıklayan birkaç kitap yazmaya teşvik eden şey, ileriyi görme kabiliyetiydi. Alevî tarikatının kurallarından ilki, yeni müride anlayışı oranında temel İslâmî şartları öğretmekti.

Her ne kadar onun doğal eğilimlerine ters olsa da Şeyh'in gerçekleri kabul etmesinin bir diğer sonucu da, 1922 yılında haftalık dinî bir ga-

ne yeterli bir bütün olarak değil, fakat Evren'in bir parçası olarak görmesinden ileri geliyor. Dünyevî bir görüş açısından pratik olan bir şey, daha evrensel bir görüş açısından pratik olmayabilir, veya tam tersi.

(93) **Etudes d'historie et de psychologie du mysticisme.**

(94) s. 693.

(95) Bakınız: Ek A (6, 11, 13).

zete olan **Lisân ed - Din**'de, daha sonra 1926'da birincisinden daha geniş bir şekilde **el - Belâg el Cezairî**'de yazmaya başlamasıydı. Her ikisi de Cezayir'de yayınlanıyordu, özellikle Şeyh'in ölümünden sonra bile birkaç yıl yayınlanan **el - Belâg** iki amacı yerine getiriyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi Şeyh el - Buzidî'nin metodunun bir bölümü müridin "hakikati algılamasında ve onu ne olursa olsun tanımasında" ısrar etmesi ve "bu onların ikinci bir tabiatı haline gelinceye kadar" gerekli terbiyeyi onlara vermesiydi. Şeyh el - Alevî de Efendisi gibi, hiçbir arınmanın yanlış düşüncelerden ve ruhî pisliklerden temizlenmeden tamam olamayacağını çok iyi biliyordu ve **el - Belâg**'ın amaçlarından birisi her açıdan müridlerine mümkün olduğu kadar doğru ve nesnel bir bakış açısı kazandırmaktı. Örneğin, her ne kadar sürekli ve yoğun bir şekilde Hıristiyan misyonerlerin Cezayir ve diğer İslâm ülkelerindeki faaliyetlerine karşı çıkıyorsa da, onları birtakım bilinen saldırılara karşı koruyor ve bunların çoğunun ülkelerinin bilinçli siyasal bir oyuncağı olmadığını, hatta ülkelerini bulundukları yerlerdeki insanlara malî yardımda bulunmaları için teşvik ettiklerini söylüyor ve şöyle devam ediyordu: «Fakat neden bu misyonerler insanlarının ruhî hastalıklarına çare bulmaya çalışmazlar.»[96]

El - Belâg, müridlerinin ötesinde bütün toplum içindi. Bu, onun İslâm'ın bütün yönleriyle yeniden dirilişini sağlamak için kullandığı bir yoldu. Fakat onun yenileme düşüncesi, bazıları-

(96) 9 Ocak 1931.

nın dini anlayışlarının ötesinde bir noktaya çıkarışı gibi sofuca değil, her şeyin ötesinde derinliğine kaybettiği şeyleri yeniden diriltmekti.

Şöyle yazıyordu: «Eğer İslâm konuşabilseydi, ona saldıran kötülükleri bir bir Allah'a şikâyet ederdi.»[97] Fakat sürekli olarak İslâm'ı kuşatmış olan tehlikelerin en büyüğünün müslümanlardan geldiğini söyler ve bunların kendilerine "reformcular" diyen Es - Selefiye olarak bilinen bir grup olduğunu hiç gizlemezdi, bunlardan her bahsedildiğinde kızar ve Kur'an'dan şunları aktarırdı: **Kendilerine: "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın" dendiği zaman, "Bizler sadece ıslah edicileriz" derler. İyi bilin ki, asıl bozguncular kendileridir, lâkin farkında değillerdir.**[98] Bu grup özellikle ortadan kaldırmayı düşündükleri "hurafeleri" korumada en güçlü etkenlerden olan tarikatlara düşmandı ve Constantine'de çıkardıkları haftalık **eş - Şihâb**'da sürekli olarak Tasavvufa saldırırlardı.

Bunlardan birisini Şeyh geniş bir şekilde cevaplandırmış ve seri halde **el - Belâg**'da yayınlamıştı. Okuyucunun aklından çıkarmamasını istediği ana nokta aşağıdaki mısralarla özetlenebilir

Ey yüce dağla toslaşan kişi,
İnsafa gel, boynuzlarınla yerinden oynatmak istediğin
Dağın tepesinde değil, kendi kafanın üstündedir.

Eş - Şihâb'da yayınlananları oldukça sert bir şekilde eleştirdikten sonra, İslâm'ın ilk yüzyılın-

(97) 17 Nisan 1931.
(98) Kur'an, 2/11 - 12.

dan günümüze kadar Sufilerin toplumdaki bütün yetkin sınıflar tarafından saygı ile anıldığını göstermeye çalışıyor. Bunu tasavvufu övücü sözler söyleyen güvenilir İslâm büyüklerinden derlediği alıntılarla gösteriyor; insana öyle geliyor ki **eş Şihâb**'ın editörleri buna sebep oldukları için pişman olmalıdırlar. Bir yerde Şeyh'in kendisi araya girerek

«İslâm'da Tarikata karşı saygılı olmayan hiçbir dinî otorite veya âlim yoktur. Basireti bağlanmış olanlar, gafiller, tembeller ve **Hayırlı olan şeyi daha aşağı olan şeyle değiştirmek**[99] isteyenler hariç, bunlar tasavvufla ya doğrudan tecrübe ederek[100] ilgilenirler ya da kesin olarak inanırlar. Tasavvufa kesin olarak inanana gelince tabiatı gereği, ruhu, etrafımızı saran şartların ötesine çıkıp manevî bir kokuya veya onun yolunu aydınlatan bir lamba olacak bir anlık bir öte dünyaya ait ilhama rastlamak için hasret çeker. Allah şöyle buyuruyor **Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz**[101] ve gerçekte hakiki inanan kendisini Allah'a ulaştıracak bir şeyi arar sürekli; en azından kendi içinde gizli kalmış ruhî mucizeleri, kaybettiği ve onu insan yapan ilk tabiatını arar. İnsanın tipik özelliklerinden birisi bir yanda onu hayvanla bir seviyeye indirebilecek dünyevî eğilimlere sahip bir nefse, öte yanda da bu eğilimleri aşmaya uğraşan bir ruha sahip olmasıdır.»

(99) Kur'an, 2/61.
(100) Müridlerin arasında birçok kadı ve müftü vardı.
(101) Kur'an, 29/69.

Şeyh'in derlediği alıntıların sonuncularından birisi hem Mısır'ın Büyük Müftüsü, hem de Ezher Üniversitesi'nin rektörü olan Muhammed Abduh'tan:

Mutasavvıflar kalblerin tedavisiyle ve batını gözü engelleyen her şeyi temizlemekle uğraşırlar Ondan gayrı her şeyden O'nun sayesinde uzaklaşıncaya, varlıkları O'nun Zatında, Sıfatları O'nun Sıfatlarında yok oluncaya kadar Mutlak Hakikat'in önünde, Ruh'ta yerlerini almaya çalışırlar Yolun sonuna ulaşan Arifler, Peygamberlerden sonra en mükemmel insanlardır.[102]

Kendi zamanındaki birkaç yetkiliyi de alıntıladıktan sonra, Şeyh yazısını şöyle bitiriyor:

«Mutasavvıfların arasında eleştirilmesi gereken birçok kişi var ve sen, kardeşim, eğer bunlar üzerinde dursaydın, seni kimse suçlayamazdı. Üstelik kendi yararına bir şey yapmış olduğun gibi bizim için de bir hizmet yapmış olurdun. Bizi üzen taraf, tasavvufu tamamiyle hedef alarak eleştirmen ve tarikat ehlinin hepsinden, hiçbir ayrım yapmadan kötü bir şekilde bahsetmendir. İşte beni gözlerinin önüne bazı yetkili insanlardan alıntıları sermeye iten de bu oldu. En azından bunlar, kardeşlerin mutasavvıfları gerçek inananlar topluluğunun üyeleri olarak görmeni sağlayacaktır ki bu topluluğun her üyesine

(102) Bediüzzaman el-Hemedani'nin **Makamât**'ının derlemesinde **Sufi** kelimesine yaptığı bir açıklama, s. 29.

biz, sen ve hepimiz saygı duymalıyız. Peygamberimiz şöyle buyuruyor «Her kim bizim kıldığımız namazı kılar, kıblemize doğrulur, kestiğimizi yerse; Allah'ın, Resûlullah'ın ahd ü emânını hak eden müslüman işte odur. (Artık Allah'a (ve Resûlüne) karşı öyle olan bir kimsenin) emânına hıyanet etmeyiniz?»[103], [104]

Basındaki eleştirilerden başka, Şeyh Alevî, tarikatının bazı uygulamalarının İslâmî olmadığına dair eleştirilerde bulunanların ziyaretleriyle de karşılaşıyordu.[105] Böyle ziyaretçilerden birisi Allah İsm-i Celâli'ni belirli bir "dilbilgisi çerçevesinde" oturtmadan tekrarlamaya karşı çıkıyordu. Onun için Kur'an'ın **zikrullah**'ı sürekli tavsiye etmesi yalnızca Allah'a ibadet veya övgü içindir başka bir şey için değil. Genelde, en basit anlamıyla dua ve övgüye ek olarak daha yoğun bir ibadet şekline ihtiyaç hissedilip hissedilmemesi insanın en halis ibadetinin kaynaklandığı merkezin derin ya da sığ olmasına bağlıdır. Birçok zaman görüldüğü gibi eğer bu merkez çözümleme melekesi olan akla yakınsa, ibadet edenlerin ihtiyaçlarını daha tahlilî bir ibadet şekli karşılayacaktır. Fakat merkez derinlere indikçe sentez melekesi olan Kalbe yaklaşacaktır. Münacaat Kalp

(103) Buhari, **Selat**, 28.

(104) **Risaletü'n - Nesir Ma'ruf**, ss. 127 - 8.

(105) Bazen bu ziyaretler hiç beklenmedik bir tarzda oluyordu; Şeyh'e en çok bağlı olan müridlerden Seyyidî Ali es - Sadakavî, Şeyh'i ilk olarak eleştirmek üzere ziyaret ettiğini söylüyor (**Şehâ'id**, s. 104); ve **Şehâ'id**'in derleyicisi, zaviyeye düşmanca niyetlerle gelip sonradan Şeyh'in müridi olanların sayıca kalabalık olduğuna işaret ediyor.

ile kafa arasından bir yerden çıkar. Verilen terkibin tekrarlandığı hız ve ritm bunlara sunî bir özellik verir, her ne kadar içlerinde her zaman için tahlilî bir düşünce olsa da. Münacaatın ötesinde **zikr** vardır. Bu Kalbten veya Kalbin yakınından[106] çıkan bir çığlıktır; bu çığlığa yalnızca bir Allah İsm-i Celâli'nden başka uygun bir "elbise" yoktur.

Kendisini eleştiren kimseye cevap olarak Şeyh **el - Belâg el - Cezairî**'de serî ve kısa bir ri-

(106) Bazı özel şartlar insan ruhunda daha önceden hiç farketmediği, çok derinlerde ve Kalbe çok yakın bir merkezi ortaya çıkarabilir. Böyle bir durum, savaş sırasında Grönland Adası'nda onbir gün yalnız kalan ve kurtulmaktan ümidi kesen üç adamın, sonradan kurtarılmasında meydana gelmiştir.

"Yalnız kalan üç adam sevinçten önce şuphe ve kuruntuya sonra da ümitsizliğe düştüler. Öyle gözüküyordu ki onların son ümidi olan gemi de terkedilmişti, üzerinde hiçbir hayat izi yoktu.

"Bundan sonraki üç saati güneşte diz çökmüş bir halde, sürekli dua ederek geçirdiler. Hepsinin bildiği tek bir dua vardı ve bunu çocukların ezberledikleri bir dersi okudukları gibi, anlamadan hep beraber hiç durmaksızın tekrarladılar.

"«Gökte olan Babamız...» Sanki kurtuluşları hiç ara vermemelerine bağlıymış gibi, bu duayı sonuna kadar okuyorlar ve sonra hemen başa dönerek yüz kere tekrarlıyorlardı." (**Sunday Express**, 25 Ocak 1959)

Bir çocuğun dersini okuyuşunu çoğunlukla akıl almaz. Fakat eğer bu adamlar "anlamadan" yani söylediklerinin anlamına dikkat etmeden dua ettilerse, bunun nedeni her ne kadar duaları tahlilî ise de, ortaya çıktığı merkez aklın çok ötesindeydi; duaları normal bir dua, münacaatları normal bir yalvarış değildi.

sâle[107] yayınladı. Konu **Allah** İsm-i Celâli'nin zikredilmesi üzerineydi, işte birkaç alıntı:

«Bilindiği gibi, kardeşim, İlâhî bir İsim olmasa bile, her ismin tekrarlayanın ruhuna bir etkisi vardır. Örneğin, birisi birkaç kere "ölüm" kelimesini tekrarlasa, ruhunun bundan etkileneceği açıktır; tekrarlamaya özellikle devam ederse, bu etkinin "zenginlik", "şeref", "kuvvet" gibi kelimelerin yaratacağı etkiden farklı olacağına hiç şüphe yoktur.

«Her duyarlı insan, bahsettiği ismin ruhunda yarattığı etkiyi bilir. Bunu böylece kabul ettiğimizde, Allah İsm-i Celâli'nin de kendisine has bir etki bıraktığını kabul etmek zorundayız. Herhangi bir ismin sahibinin asaleti ile yüceldiğinin, sırrında ve anlamında sahibinin etkisini taşıdığının farkındasınızdır sanırım.»[108]

Gazzali'nin İlâhî İsimler üzerine, özellikle Allah İsm-i Celâlî üzerine yorumunu aktarıyor· «Kulun bu isimden elde ettiği **te'ellüh**'dür ki bununla Kalbinin ve bütün bir gayesinin Allah'ta yoğunlaşmasını, Allah'tan başka hiçbir şeyi görmemesini kastediyorum.»[109]

Aşağıdaki tartışma gerek insanı şaşırtıcı beklenmedikliği ve gerekse kendisini eleştirenleri, kendi bilgi alanlarında karşılamaya hazır oluşunu göstermesi açısından Şeyh'e özgüdür.

«Zikretmek sizin tahmin ettiğinizden çok daha geniş bir konudur. Müslim, Sahih'inde Ebu

(107) **el - Kavl el - Mu'temed.**
(108) **el - Kavl el - Mu'temed,** s. 5 - 6.
(109) **el - Maksad el - Esnâ,** s. 38. (Kahire, H. 1322)

Hûreyre'nin (r.a.) Resulûllah'ın, huzurunda inleyen bir hasta gördüğünü aktarıyor; (Ashab'tan) bazıları hastayı inlemekten menedip namaz kılmasını istediler, Nebi (s.a.) şöyle buyurdu: "Bırakın inlesin, o Allah'ü Teâlâ'nın isimlerinden bir ismi zikrediyor... Hastayı rahatlatır."

«Şimdi düşün ki, o hasta adam **Ah! Ah!** yerine İsm-i Celâli **Allah! Allah!** diye tekrarlıyordu, Sahabe'nin itirazı yerinde olur muydu?

«Zikir metodları ne olursa olsun, bu, insanın zikredenler hakkında iyi düşünmesi için yeterlidir. Diyelim ki şu ana kadar söylediklerim seni inandırmaya yetmedi veya sana tutarlı gelmedi, o halde sorunun ikimizin ayrı düşündüğü bir sorun olduğunu kabul etmemiz doğru olur. Başka bir deyişle, bu bir **içtihad** sorunudur; ve sevgili kardeşim, biz seni bizimkine uymaya zorlayıcı hiçbir şey yapmadığımız halde, sen bizi kendi düşüncene ve **ictihadına** uymaya nasıl zorlarsın?»[110]

Daha sonra bu konuda yetkili kişilerin zikretmek için söylediklerini aktarıyor, örneğin Ebu Hamid el - Gazzali şöyle diyor: «İlk olarak birçok dua, oruç ve namazla Sufîlerin yoluna girmeye çalıştım. Allah içtenliğimin sonucunu mükâfatdırdıktan sonra, Velîleri ile görüşmemi emretti. Bunlardan birisi bana: "Sevgili oğlum, kalbini Allah'tan başka bütün ilgilerden uzaklaştır ve bir kenara çekilerek bütün bir ilginle **Allah Allah** Al-

(110) **el - Kavl el - Mu'temed,** ss. 13 - 4.

lah diyerek zikret."[111] Aynı zamanda Gazzali şöyle diyor: "Düşünceleriniz Allah'tan başka bir şeye kaydığında, **lâ ilâhe**[112] olumsuzlamasına ihtiyacınız vardır. Fakat bir kere O'nun dışındaki her şeyi düşünmeyi bıraktığınızda, ancak şu ayeti düşünmekle huzura erersiniz: **"Allah" de, sonra da onları daldıkları sapıklıkta bırak, oynasınlar»**[113] Daha sonra şöyle diyor: «Allah'ı daha önce ve şimdi hiç anmamış birisi, zikretmeyi bitirdiğinde, Allah desin ve elini ayağını diğer her şeyden çeksin.» Şu da onun sözüdür: «Kalbinin kapısını **lâ ilâhe illallah** anahtarıyla, Ruhunun kapısını **Allah** diyerek aç ve Sırrının Kuşunu **Hüve Hüve** diyerek çağır.»[114]

Şeyh'in tasavvufu savunan yazılarından başka **el - Belâg**'da, kendilerine "Reformcu" denilenlerin dini elden çıkarmak pahasına da olsa, sürekli olarak modern çağa teslim olmaları üzerine yaptığı eleştirileri de vardır. Aynı zamanda zaviyelerin başında bulunanları, tavsiye ettikleri şeyleri kendilerinin de uygulamaları için teşvik ediyor. Genel olarak dünyaya bakışına gelince, dine düşman bütün hareketlerin ve özellikle komünizmin karşısındadır. Müslümanlar için sürekli olarak klasik Arapça bilgisinin yararını vurgu-

(111) **İbn** Acibe'nin, İbn el - Bennâ et - Tucibî'nin **el - Mebahis el - Asliye**'si üzerine yazdığı şerhden alınmıştır. Aynı zamanda bakınız: Gazzali, **Mizan el - Amel**, ss. 44 - 5.

(112) "İlâh yoktur...", olumsuz, dolayısiyle de insanı aldatan bir tekrar, Kelime-i Tevhid'in, **Lâ ilâhe illallah** (Allahtan başka ilâh yoktur).

(113) Kur'an, 6/91.

(114) **el - Kavl el - Mu'temed**, s. 15.

lamıştır.[115] Her zaman Batılı düşünce ve yaşam biçimlerini kabullenmenin, yani Batılılaşmanın sakıncalarına dikkati çekmiş ve özellikle modern Batılılar gibi giyinen müslümanları kınamıştır.[116]

Bir mürşid, dolayısiyle de büyük bir psikolog olarak, insan ruhuna çok çabuk bir şekilde nüfuz eden giysilerin, arınma ve insanı bozma açısından son derece etkili olduğunu biliyordu. İşte bu yüzden Budizm'de olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da bir çok mezhebin veya tarikatın, ruhî bir otorite tarafından giyecek olanın yaşantısına uygun bir şekilde düzenlenen bir giysiye yüzyıllar boyunca bağlı kalmaları boşuna değildir. Üstelik, bu örnekleri bir kenara bırakıp genel olarak konuşursak, modern uygarlık hariç bütün dinî uygarlıklarda, giysi insanın Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olduğu yolundaki inanca uygun olarak şekillendirilmiştir ve bu en çok İslâm medeniyeti için doğrudur. Özellikle Kuzey - Batı Afrika Arap giysilerinden sarık, bornoz ve cellab,* yüzlerce yıl hiç değişmeden bugüne kadar gelmişlerdir; asalet, itidal ve basitliğin eşsiz bir bileşimidirler. Bütün bu özellikler Arap halılarında da gözlenebilir.

El - Belâg, tahmin edilebileceği gibi reformcu Selefiye grubundan, modernistlerden ve **eş - Şihâb**'dan şiddetli eleştiriler alıyordu. **Eş - Şihâb**'-

(115) Fransız vatandaşı olan Cezayirli bir Müslüman tamamen Fransız kanunlarına tabi oluyordu. Öte yandan, Cezayirli Müslümanların her şeye rağmen, uyruk değiştirmedikçe Şeriate tabi olmasına izin verilmişti.

(116) **el - Belâg**'a yaptığımız atıflar için bakınız, Berque, s. 718 - 28.

(*) Kuzey Afrika'da giyilen geniş bedenli, başlıklı bir giysi. (Çeviren)

ın düşmanlığı gazetenin editörü Bin Badis'in 1931 yılında Müsteganem'e geldiğinde, onun ve Şeyh' in düğün ziyafetine çağrılmasına kadar sürdü. O sıralarda her ne kadar Şeyh'in sağlığı iyi değilse de, davete icabet etmemek Peygamber'in Sünnetine aykırı olacağından bu daveti kabul etmişti. Burada editörle karşılaşınca onu zaviyeye davet etti. **Eş - Şihâb**'ın bu tarihten sonraki ilk sayısında şöyle bir haber vardı

«Şeyh Seyyidî Ahmed bin - Alive tarafından verilen akşam yemeğine, Müsteganem'in ileri gelenleriyle Şeyh'in yaklaşık yüz talebesi katıldı. Şeyh son derece cana yakın ve konukseverdi, öyle ki konukların bazılarına kendi elleriyle hizmet etti... Yemekten sonra Kur'an okundu ve Şeyh' in müridleri Ömer ibn el - Ferid'den gazeller okumaya başladılar. O kadar güzel okudular ki kalabalık birden hareketlendi.[117] Şiirlerin arasında, bazı ayetlerin anlamı üzerine yapılan tartışma lar geceye renk kattı. Ev sahibi Şeyh tarafından bize gösterilen iltifatlar arasında beni en çok çarpan şey, en ufak bir imada dahi düşüncemi ifade etmeme veya savunmama yolaçacak olan aramızdaki anlaşmazlıktan hiç bahsetmemesiydi. Konuşmamız hep anlaştığımız konular üzerinde dolaştı durdu.»

Bu sırada Şeyh'in zaviyeleri kendisi ve Mu-

(117) Berque (s. 753) Şeyh'in kendisine söylediği şu sözü aktarıyor: "Kelimelerin kuru iskeletleri müziği alıkoyamaz. Bir ırmak kadar akıcıdır ve bizi Allah'ın Huzuruna götürür."

kaddimleri tarafından Kuzey Afrika'da[118] kurulanlardan ibaret değildi; aynı zamanda Şam'da, Filistin'de, (Yafa, Gaza ve Faluya), Aden'de, Adis Ababa'da, Marsilya'da, Paris'te,[119] Lahey'de ve Cardiff'te[120] de zaviyeleri vardı ve buralardan Müsteganem'e sürekli bir ziyaretçi akını oluyordu.

Bu bölümü Şeyh'in ölümü üzerine yazılmış bir yazıdan[121] aktarma yaparak bitirelim

«Her dinî yapıyı olduğu hale getiren içinde gizli olan özde yatan düşünceyi, bunu teneffüs eden hèrkesten aynı oranda ifade etmesini bekleyemeyiz, çünkü bu öyle kolay algılanamayacak kadar derinde ve gizlidir. Bu yapılardan (mo-

(118) 1923 gibi erken bir tarihte, **Echo d'Oran**'da (13 Eylül) en azından 100.000 müridi olduğunu söylediği yazılıyor. Dört yıl sonra Probst - Biraben **Revue Indigene**'de bunun iki katına çıktığını yazıyor. (Berque, s. 766)

(119) 1926'da Paris Camiinin açılışında ilk hutbeyi ve namazı kıldırmak üzere davet edildi. Berque onu müridleri tarafından sarılmış bir şekilde gören bir Fransiskan Papazının mektubundan şunları aktarıyor: "Bizi Marsilya'ya götüren geminin ikinci sınıf güvertesinde bir koyun postu üzerinde oturuyordu. (s. 737)

(120) Cardiff'teki "Alevî Zaviyesi" hakkında bilgi edinmek için R. B. Serjeant'ın **Geographical Magazine**'in Ağustos 1944 sayısında çıkan **Yemeni Arabs in Britain** yazısına bakınız. Şeyh'in çoğu denizci olan ve yalnızca Cardiff'te değil, fakat onun ölümünden sonra Liverpool, Hull, South Shields ve Birmingham'da zaviyeler kuran Yemenli müridleri vardı.

(121) **Rahimahu Llah**, Frithjof Schuon, **Cahiers du Sud**'un Ağustos - Eylül 1935 sayısı.

dern Batı'nın anlayamadığı dünyalar) birisinin gerçek manevî bir temsilcisiyle, yalnızca belirli bir medeniyete bağlı birisiyle değil, fakat belirli bir medeniyetin can damarı olan düşünceyi gerçek anlamıyla temsil eden birisiyle karşılaşmak ne büyük bir mutluluktur.

«Böyle birisiyle karşılaşmak, sanki yirminci yüzyılın ortasında ortaçağdan bir Aziz'le veya bir Samî Patriğiyle yüz yüze gelmek gibidir. İşte Müsteganem'de birkaç ay önce vefat eden, tasavvufun büyük Velilerinden birisi olan Şeyh el Hacc Ahmed bin - Alive ile karşılaştığımda edindiğim izlenim buydu.

«Kahverengi cellabı ve beyaz sarığı içinde, gümüş rengi sakalı ve sanki **bereketi** yüzünden aşağı sarkmış gibi duran uzun elleriyle, Seyyidina İbrahim el - Halil'in[122] saf arkaik havasını teneffüs ederdi. Ağır ve yumuşak bir sesle, ağzından parçalanan bir kristalin çıkardığı bir sesle parça parça konuşurdu... Kasvetli iki lamba gibi gözleri sanki bütün nesneleri delip geçiyordu, dışındaki kabukta gördüğü hep aynı boşluktu, içinde gördüğü ise hep aynı hakikatti: Sonsuz Varlık. Bakışları dosdoğru, şaşırtıcı değişmezliğiyle neredeyse sert, fakat her zaman merhamet doluydu. Gözbebekleri sık sık sanki bir şeye hayret etmiş veya harika bir görüntüyle büyülenmiş gibi açılırdı. Sürekli olarak içinde ilâhîlerin ahenginin, raksların ve insanı büyüleyen ayinlerin titreyerek devam ettiğini sanırdınız; bazen ruhu İlâhî İsmin kavranılmaz sırlarına dalmış, gizli bir şekilde **zikr**ederken başının ritmik bir

(122) "Allah'ın dostu İbrahim."

şekilde ileri geri sallandığını görürdünüz... Sanki bir gerçek değil hayaldi, öyle uzaktı, öyle ulaşılamazdı, onun bu soyut sadeliğini anlamak öyle zordu ki... Birdenbire velîlere, liderlere, yaşlılara ve ölmek üzere olanlara duyulan derin bir saygıyla kuşatılmıştı.»

İkinci Kesim
ÖĞRETİ

Beşinci Bölüm
VARLIĞIN BİRLİĞİ

«Her ne kadar olumlu desteğini gördüğü dine ve ortaya çıktığı özel çevreye bağlı olsa da, mistisizmin bütün çağlarda ve ülkelerde temelde aynı olduğunu görüyoruz. Öyle ki birbirinden uzak ve ilişkileri olmayan iki sistemin birbirine olağanüstü bir şekilde benzediğini ve hatta sözlü ifadenin birçok özelliği açısından birbirinin aynı olduğuna şahit oluyoruz.' Tasavvuf üzerine yazan birçok yazar bu ilkeyi gözönüne almamış ve dolayısıyle de çok uzun süren karışıklıklara neden olmuşlardır.»

Nicholson'un[1] bu yerinde işaretinin ışığı altında Asya'nın bütün mistisizmlerinde **önemli** bir yeri olan **Vahdet-i Vücud** öğretisinin tasavvufta da aynı derecede önemli bir yer tuttuğuna hiç kimse şaşırmasın.

Merkezîliğine bağlı olarak, tahmin edilebileceği gibi, bu öğretinin her ne kadar kısa da olsa mükemmel ifadelerini Kur'an'da buluyoruz:

(1) **A Literary History of the Arabs**, s. 384.

Nereye dönseniz, orada Allahı'n yüzü vardır,[2] O'ndan başka herşey yok olacaktır.[3]

Yeryüzünde bulunan herşey fanidir. Ancak yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bâkîdir.[4]

Zamana, mekana, süre'nin dünya - ötesi durumlarına ve insan hayalinin alamıyacağı bir uzama tabî olan yaratılış, «o zaman» (hem geçmişe, hem geleceğe işaret ediyor) ve «orada»dır fakat hiçbir zaman gerçek anlamıyla «şimdi» ve «burada» değildir. Gerçek olarak Şimdiki Zaman yalnızca Allah'a aittir, çünkü O hem bütün başlangıçlardan «önce» olan hem de bütün sonlardan «sonra» olan, bütün zamanları ve uzamları saran, nüfuz eden ve aşan Ebediyet ve Sonsuzluk'tan başka bir şey değildir. Ebedî Şimdi ve Sonsuz Burada'nın içinde yokolmaya mahkûm her şey «şimdiden» yokolmuştur, kaybolmaya mahkûm her şey «şimdiden» kaybolmuştur. Bâkî kalan yalnızca Allah'tır ve bu Hâzır Rabb'in İlâhî Bekâsıdır. Son olarak aktardığımız ayetteki **bâkî** kelimesinin işte böyle bir anlamı vardır. Bu ve bunun benzeri ayetlerden Veli'nin Allah'ta Sonsuz Hayata kavuşmasını ifaden eden tasavvufî iki kavram, **fenâ** (yok olma) ve **bekâ** (var olma)[5] ortaya çıkmıştır.

(2) Kur'an, 2/115.

(3) Kur'an, 28/88.

(4) Kur'an, 55/26 - 27.

(5) «Olumsuz olarak alındığında Hindu öğretisinde "varlığı" takip eden "yok olma" (fenâ) halinin karşılığı **nirvana** olduğu gibi, sufilerin ulaşmak için can attıkları **beka** (her biçimin ötesinde salt varlığı belirten bir kelime) ha-

Varlığın Birliği (**Vahdet-i Vücud**) öğretisi İlâhî isimlerden **el-Hakk**'ın (Varlığı Sabit Olan, Hakikaten Var Olan) içinde de zımnî olarak bulunur, çünkü Allah'tan başka bir şey hakikî olsaydı, Hakikat'i Allah'ın aslî özelliklerinden biri olarak göremiyecektik. «Varlık» kelimesi Mutlak Hakikat'i ifade eder, çünkü bu kelime varolmaya nın karşısında varolana işaret eder ve Vahdet-ı Vücud öğretisi yaratıkların çokluğunun aldatıcı perdesi arkasında yalnızca tek bir İlâhî Gerçeklik olduğunu anlatır. Bu, Tanrı'nın birkaç parçadan[6] meydana geldiği anlamına gelmez, fakat mahlukatın görünüşte ayrı olan özelliğinin altında Allah'ın Bir, Sonsuz, Bölünmez Bütünlüğünün var olduğunu gösterir.

Birlik Üzerine Risale'de[7] şöyle deniliyor:

linin karışlığı da, "kurtuluş" olarak bilinen **mokşa** halidir.» (Titus Burckhardt, **An Introduction to Sufi Doctrine**, M. Ashraf, Lahor 1959, s. 4. - Doğu metinlerini okumamış olan ve tasavvuf hakkında ciddi bir çalışma yapmak isteyenler için vazgeçilmek kaynak kitaplardan birisidir.)

(6) Çoğu Batılıların içine düştükleri hataların kökeninde bu noktanın iyice anlaşılmaması yatıyor. Örneğin Massignon, "varoluşçu bircilik" olarak kötü bir şekilde çevirdiği, **Vahdet-i Vücud**'un "bütün varlıkların tüm hareketlerindeki bütünlüğün ilâhî tapınmaya lâyık olması" anlamına geldiğini söylüyor. (İslâm Ansiklopedisi, **Tasavvuf** maddesi.) Fakat burada nesnelerin bütününün tek bir nesneden daha ilâhî olması sözkonusu değildir. En küçük bir sivrisinein dahî bütün bir ilâhî tapınmaya lâyık bir sırrı vardır. Başka bir deyişle, kalp gözü açık olanlar için, **orada Allah'ın yüzü vardır.**

(7) **Risaletü'l-Ehâdiyye**, aynı zamanda **Kitab el-Ecvibe veya Kitab el-Elif** olarak da adlandırılır. Bazı metinlerde İbn Arabî'ye, bazı metinlerde de onun genç çağdaşı Ab-

«Atomlardan bir atomun sırrı çözüldüğünde, gizli, açık bütün mahlukatın sırrı çözülmüş demektir, ne bu ne de öteki dünyada artık Allah'tan başka bir şey görmezsiniz.»[8]

Ebedî Hazır'ın Hakikatinde eğer Allah'tan başka bir şey olsaydı, o zaman Allah Sonsuz olamayacaktı, çünkü o takdirde Sonsuz; Allah ve o «bir şey»i birlikte kapsayacaktı.[9]

dullah el-Belyani'ye (ö. 1287) ait olduğu söylenir. (Abdulhâdi'nin **Le Voile d'Isis**, 1933, s. 13-14'de Fransızca çevirisinin giriş bölümüne veya benim burada alıntıladığım, Weir'in **Journal to the Royal Asiatic Society**, 1901, s. 809'da İngilizce çevirisine bakınız.) Tasavvufla ilgili metinlerin en önemlilerindendir. Metinlerin çokluğu yüzünden şimdiye kadar yalnızca çeviriler halinde basılabilmiştir.

(8) Bunu aşağıdaki Budist düşünceyle karşılaştırabiliriz: «Bir otun sırrı çözüldüğünde, bütün bir evren açıklığa kavuşmuş gibidir; derinin her gözeneğinde üç alemin kalbi çarpar ve bu **prajna** ile sezilir, düşünerek değil, "birdenbire".» (D. T. Suzuki, **Studies in Zen**, s. 94.)

(9) Bu, kelime anlamından kalkarak Sufileri **hulûl** düşüncesiyle suçlayanların biraz daha aşağısından hareket eden Hallac'ın Vahdet-i Vücud inancında da gizli olarak vardır. «Sen bütün "nerede"leri kapladın, "nerede"nin olmadığı yerleri de. Neredesin öyleyse sen?» (**Divan**, s. 46, I-4.) Şeyh el-Alevî, **en-Nâsir Maruf**, s. 112-5'de, Muhammed Abduh'un bu öğreti üzerine düşüncelerini açıkladığı **Varidat**'ının ikinci sayfasından alıntıladığı bölümü şöyle bitiriyor:

«Bu öğretinin sakın bir hulûl öğretisi olduğunu sanmayın, çünkü böyle olabilmesi için ortada, birinin diğerini içine aldığı iki ayrı varlık olması gereklidir, fakat bizim öğretimizde: "O'nun Varlığından başka varlık yoktur." sözü geçerlidir.»

2000 yıldan fazla bir zaman önce Taoist bilge Chuang Tzu şöyle diyordu:

Bu öğreti yalnızca Mutlak Hakikat'le ilgilidir. Gündelik anlamda bir «hakikat»le, yani Sufilerin «mecazî» dediği daha aşağı, nisbî bir gerçeklikle ilişkisi yoktur. Gazzalî şöyle diyor: «Arifler mecaz çukurundan Hakikat tepelerine çıkarlar ve bu yükselişi tamamladıklarında apaçık bir müşahade ile Allah'tan başka hakikî bir varlığın olmadığını görürler, **Allah'tan başka her şey yok olmuştur**, yalnızca belirli bir zamanda yok olmuş değildir, ezelî ve ebedî helak olucudur... Her şeyin iki yüzü vardır; bir yüzü kendisine, diğeri onu Yaratan'a aittir. Kendi yüzü itibariyle yokluktur. Allah'ın yüzü itibariyle de varlıktır. Zira Allah'tan ve O'nun yüzünden başka varlık yoktur, böylece ezelî ve ebedî olarak O'nun yüzünden başka her şey helâk olucudur Öyle ki Ariflerin Yaratan'ın "**Bugün hükümranlık kimindir?" denir; hepsi: "Gücü herşeye yeten Allah'ındır," derler.**[10] şeklinde seslenişini duymak için ahireti beklemelerine gerek yoktur, çünkü bu sesleniş ebediyen kulaklarında çınlamaktadır. Aynı şekilde Allah'ın her şeyden büyük olduğunu ifade eden **Allahuekber** sözünün manasını da anlamazlar. O'nu başkasından büyük sanmışlar-

«Derenin içinde bir kayığı, gölün içinde de bir ağı saklayabilirsiniz, bunların yeterince güven verici olduğu söylenebilir. Fakat gece yarısı güçlü bir adam gelerek bunları bulup, sırtında taşıyarak götürebilir. Cahil insan bilmez ki, her ne kadar nesneleri saklasa da, küçüklerini büyüklerin içine gizlese de, saklanan şeyler için kaçma ihtimali her zaman vardır. Fakat eğer Evreni Evrenin içinde gizlerseniz saklanan için kaçılabilecek başka hiçbir yer yoktur. İşte bu, nesnelerin yüce hakikatidir.» (6. Bölüm, Yu - Lan Fung'un çevirisi.)

(10) Kur'an, 40/16.

dır. Haşa! Allah'tan başka varlık yoktur ki, o, O'ndan büyük olsun.»[11]

Bu öğreti, Ebedî, Sonsuz, Mutlak Hakikat'ten bahsedilen her yerde açık bir şekilde bulunur. Hıristiyanlıkta mistisizmin amacı genellikle Teslis'in İkinci Şahsı ile birleşme olarak kabul edilir. Burada Mutlak Hakikat açık değil, gizlidir: kim ki İsa'ya sahiptir, gerçekte her şeye sahiptir. Fakat sevgi yolunu izleyenler için bu Bütünlük şevkin doğrudan bir nesnesi olarak kabul edilmez. Yine de daha doğrudan algılandığında, Hıristiyanlıkta da[12] kaçınılmaz olarak Varlığın Birliği öğretisi ortaya çıkar.

Öte yandan Mutlak Hakikat bir kenara bırakıldığı zaman, bu öğretinin de ortadan kalkacağını söyleyebiliriz, çünkü Sonsuz ve Ebedî Hâzır kavramları olmaksızın bu öğretinin bir anlamı yoktur. Hiç kimse bilinç merkezinin sürekli olarak bir düzlemden diğerine atladığını aklında tutmadan mistiklerin söylediklerini anlayacağını ümid etmesin.

Alevî Tarikatı'nda — bu diğer tarikatlar için de geçerli olmalıdır — müridin yapacağı ilk iş; İsteğim üzerine bir Alevî fakirinin yaptığı benzetmeyle, «kazığa bağlanmış bir maymunun maskaralıkları»na benzeyen «müşrik düşünme tarzının» cambazlıklarından vazgeçerek uçuş ufuk-

(11) Mişkat'ül-Envar, s. 103-4 ve Gairdner'in **el-Cevahir el-Ghewâli** (Kahire, 1343) çevirisinde, s. 103-5.

(12) «Toz ne kadar pis olursa olsun, zerreleri ne kadar küçük olursa olsun, akıllı olanın onda Tanrı'yı bütün bir Yüceliğiyle ve İhtişamıyla görmesine engel değildir.. (Angelus Silesius, **Chera binischer Wandersmann.**)

larını sürekli değiştiren bir kuşun cambazlığına benzer bir çevikliği elde etmeye çalışmaktır. Kur'an ve Peygamber'in hadisleri, İslâm'da bu çok yönlülüğün en büyük prototipleridir.

Düşüncenin belirli üç derecesi, günde iki defa herbiri yüz kere tekrarlanan üç Alevî tesbih terkibinde yöntemli bir şekilde, ilk olarak Allah'tan af dileyerek, ikinci olarak Peygamber'e salavât getirerek ve üçüncü olarak da İlâhî Birliği tasdik ederek, insana kazandırılır.[13] Zihnî algılamanın olağan bir derecesi diyebileceğimiz ilk makam sadece benlik'le ilgilidir. Bu arınma aşamasıdır. İkinci makamla birlikte bu benlik artık kaybolur; çünkü artık bu, en alt seviyesinde tam bir beşerî mükemmelliği ve en üst seviyesinde de Evrensel İnsan'ı (İnsân-ı Kâmil)[14] temsil eden bir silsilenin sahibi olan Peygamber'in şahsında yok edilmiştir. Peygamber bütün mahlukatı canlandırır ve dolayısiyle de kendisinin en büyük simgesi olduğu Sonsuz'u[15] hissettirir. Mü-

(13) Şeyh'in müridlerinden Hasan bin Abdülaziz'e göre bu üçlü tesbih Şazelî tarikatının bütün kollarında kullanılıyordu. (**İrşad el-Ragibin,** s. 31.) Aynı terkipler birkaç ufak değişiklikle Kadirî tarikatının ve diğerlerinin kollarında da kullanılır. Bkz.: Rinn, **Marabouts et Khouan,** s. 183-4, 252-3, 441, 503.

(14) Bkz.: Titus Burckhardt'ın **De l'Homme Universel'ın** (Ceylî'nin **İnsân-ı Kâmil**'inden çeviriler) giriş bölümü, P. Derain, Lyons, 1953.

(15) Tesbihin ilk terkibi de olumsuz olarak alındığında Sonsuz'a açılabilir. Çünkü arınmayı yokolma izler. Şeyh el-Alevî, sık sık İslâm'ın büyük kadın velilerinden, Rabiatü'l Adeviye'ye ait olduğu söylenen şu sözü aktarırdı: «Senin varlığın başka hiçbir günahla karşılaştırılamayacak bir

rid bu derecelerin birisinde kemâle ermek amacındadır. Üçüncü makamdan itibaren Peygamber de kaybolur, çünkü bu tertip yalnızca İlâhî Birlik'le ilgilidir.

Bütün mistisizmler bu üç değişik düşünce seviyesini kapsar, çünkü tanım gereği mistisizm fânî olandan Sonsuza bir yolculuktur. Bir başlangıç bir de bitiş noktası vardır ve bu ikisinin arasında olan dikkate alınmayacak bir yol değildir. Buradan kalkarak her hangi bir mistiğin bütün ifadelerinin aynı görüş açısından[16] kay-

günahtır.» (**Minah**, s. 41.) Hallac'ın şu sözleriyle ifade etmek istediği de budur:

«Seninle benim aramda bana eziyet veren "ben" var
Al aramızdan benim "ben"imi.» (Kendi Zat'ını yerleştir.)
(**Ahbar el-Hallac**, Massignon'un derlemesi, sayı: 50)

(16) Tasavvufu hiçbir şekilde «kendi içinde bir bütün» olarak kabul edemeyiş ve özellikle **Vahdet-i Vücud** bakımından bir seferinde bir görüş açısını başka bir seferinde diğer bir görüş açısını benimsemelerinin usûle uygunluğuna ve bilinçli bir şekilde «tutarsız» olduklarına inanmamak birçok karışıklıklara yol açmıştır. **Mişkatü'l Envar**'ın İngilizce çevirisinin giriş bölümünde (s. 61) Gairdner şöyle diyor: «Gazzali veya onun gibi diğer büyük mutasavvıflar için en önemli sorun **Vahdet-i Vücud**'tur: bu panteist uçurumun kenarında kendisini dengeleyebildi mi, yoksa dengeleyemedi mi?» Massignon kendi hesabına Hallac'ın «gelenek-dışı» aşırılıklarını temize çıkarmakla uğraşıyor, yani onu bazı şiirlerinde ifade olunan ikiciliğe sıkıştırmaya, Varlığın Birliği'ni onayladığı yerlere gözlerini kapamaya çalışıyor. Başka bir deyişle, onun Gazzali'nin mecazî anlamda birlik dediği **ittihad** kavramından, hakiki Birliğe **(Tevhid)** (**Mişkat**, s. 115) geçtiğini hiçbir şekilde kabul edemiyor. Nicholson, İbn el-Ferid'i savunuyor. (**Studies in Islamic Mysticism**, s. 193-4.) Gairdner, Gazzali'nin büyük bir «tehlike» içinde olduğunu hissederek, onu ve bütün

naklanacağını söyleyebiliriz, bu özellikle şiir gibi ihtiyarî sözler için geçerlidir. Fakat manevî önderlerin herşeyin üstünde **Vahdet-i Vücud**'u vurgulamaları doğaldır, çünkü o tasavvufun nihaî amacı olan Mutlak Hakikat'le ilgilidir ve işte bunun için müridden «en uzak» olan ve uyum sağlamada başka bir insanın yardımına muhtaç olduğu bir görüş açısıdır. Bu öğreti üzerinde amansız ısrarın bu yüzden yöntem açısından bir değeri vardır, «uyuşturucu» bir değeri[17] değil; çünkü müridin gerçekte yapamayacağı bir şeye, kendisini fiilen Ebedî Hâzıra ulaştırmasına yardım eder. **Risaletü'l - Ehâdiyye**'de şöyle deniliyor:

müslüman mutasavvıfları, «söyledikleri sözler ifade etmek istedikleri değildir!» şeklinde savunuyor. (a.g.e., s. 62 - 3.) Gerçek olan şu ki; Sufilerin hepsi dar anlamıyla alındığında «ikici» veya «çokcu»dur; fakat genel anlamda içlerinden hiçbirisinin İlâhî Birlik'ten başka bir şeye inanmaları mümkün değildir. Çünkü her ne kadar Kur'an, Sufilerden daha sık bir şekilde seslendiği düzlemi değiştiriyorsa da, Ebedî olan konusunda son derece açıktır. **O'ndan başka her şey yok olacaktır** ve **Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Ancak yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.** Bu son ayet, Sufiler için Varlığın Birliği'nde hiçbir kayıp olamayacağını, hatta salt bir kazanç olacağını veya başka bir deyişle daha önce kaybedilen her şeyin onda Sonsuz ve Ebedî bir Mükemmeliyet halinde tekrar bulunacağını hatırlatıyor. Onun için bu öğretiden «panteist bir uçurum» veya Nicholson'un deyimiyle «Bomboş sonsuz olumsuzlama» diyerek çekinenleri bir kenara bırakın ve onlara gerçekten, anlayıp anlamadıklarını sorun.

(17) Örneğin, İbn Arabi'nin kendisinden önce gelen selefleri Cüneyd ve Hallac'ı En Yüce Makamla ilgili olarak eleştirmesi, onların bu makama ulaşmadıklarını düşünmesinden değildir, fakat bunların söylediklerinin yöntem açısından yeterince etkili olamamasındandır.

«Bizim söylediklerimiz (yani Varlığın Birliği düşüncesi) Allah'ı bilmek için kendini bilmeye azimle ve bütün gücüyle uğraşan, Kalbinde arayışını ve Allah'a ulaşma arzusunu sürekli canlı tutan kişi içindir, niyeti ve amacı olmayan kişi için değildir.»

Kim tarafından olduğunu hatırlamıyorum fakat birisi, Ömer İbn el - Ferîd ve Celâleddin Rumî'nin şiirlerinden hoşlananların, eğer gerçekten bu şiirleri derinliğine anlasalardı hoşlanmaktan vazgeçeceklerine işaret etmişti. Gerçek şu ki bu işareti yapan kişi ve Batılı aydınlar bu tür şiiri eğer gerçekten derinliğine anlarlarsa, bu şiirden hiçbir şekilde vazgeçemeyeceklerdir. Massignon bu öğretiye saldırıyor, çünkü bu ona hem Tanrı'nın Aşkınlığını hem de ruhun ölümsüzlüğünü inkâr etmek gibi geliyor. Aslında Tanrı'nın Aşkınlığını ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul ederek, bilmeyerek Varlık'ın Birliği'ni tasdik ettiğinden habersiz. Sufilerle onun arasındaki fark, onun inandığını zorunlu sonuçlarına kadar takip etmeyip, yarı yolda bırakmasından ileri geliyor. Çünkü «Ruh neden ölümsüzdür?» diye sorulacak olursa, bunun cevabı Meister Eckhardt'ın «Ruhun içinde yaratılmamış ve yaratılamaz bir şey vardır... Bu Akıl'dır.» sözlerinde yatıyor. Ruh yalnızca ölümsüz değil, fakat Ebedî'dir de. Bu, onun kendisinden gelme bir özellik değildir, içindeki İlâhî Kıvılcım sebebiyledir. Şiirlerinden birisinde Şeyh el - Alevî şöyle diyor:

Senin gördüğün sen değil, çünkü sen, daha "sen" değilsin.

ve bir çok defa Şusterî'nin şu dizelerini aktarırdı:

Fenadan sonra çıktım
Ve bâkîyim şimdi, ben değilsem de
Yine de kimim ben, Ey ben, ancak ben?[18]

İlâhî Aşkınlığa gelince, inkâr etmek bir yana Varlığın Birliği öğretisinin, diğer bütün öğretilerden İlâhî Aşkınlık kavramına daha yakın olduğu konusunda ben bir şey yapmayacağım, Massignon'un söyledikleri bunu göstermeye yeterli.

Massignon bu öğretinin ilk olarak İbn Arabî tarafından ortaya konulduğunu yazıyor.[19] O sıralarda **Vahdet-i Vücud** terimi ilk olarak kullanılıyor olabilir, fakat öğretinin kendisi İbn Arabî'nin seleflerinin akıllarında büyük bir yer tutuyordu, öğreti ne kadar çok incelenirse o kadar saf İslâmî bir geçmişe sahip olduğu anlaşılır. Daha önce Gazzali'nin **Mişkatü'l Envâr**'ından aktardığımız paragraf şöyle devam ediyor «O'ndan başka o yoktur. Çünkü "o" zamiri işaret edilenden ibarettir. Ancak O'na işaret edildiğine göre, başka "o" nasıl olabilir? İşaret ettiklerimizin hepsinde gerçekte işaret O'nadır. Sen bunu bilmiyorsan, hakikatlerin hakikatinden gafletindendir... O halde "Allah'tan başka Tanrı yoktur." sözü halkın tevhîdidir. "O'ndan başka o yoktur." sözü seçkinlerin tevhîdidir. Çünkü öteki genel, bu daha özel, daha kapsamlı, gerçek, daha ince bir sözdür ve kullananı tek ve saf Birlik inancına götürür.»[20]

(18) **Ve men ene yâ ene illâ ene?**
(19) İslâm Ansiklopedisi, **Tasavvuf** mad.
(20) s. 117-18. Her ne kadar Gazzali'nin hayatının sonuna doğru yazılmışsa da (ö. 1111) yine de İbn Arabî'nin **Fusûs ül-Hikem**'inden 100 yıl öncedir.

Şeyh el - Alevî, Abdullah el - Haravî'nin (Öl. 1088) **Menâzil es - Sa'irîn** adlı eserinin sonundan **Tevhid**'in üçüncü ve en yüksek derecesi ile ilgili olarak şunları aktarıyor:[21]

«Gerçekte hiç kimse Allah'ın birliğini inkar edemez, çünkü O'nu ispat eden kendisiyle O'nun arasında bir çelişki yaratır... O, Kendi Birliğinin delilidir ve O'nu tanımlamaya cüret eden kimse küfürdedir, çünkü kendisini araya sokarak bir ikilik yaratır.»

Bu, Hallac'ın (Öl. 922) hemen hemen bununla aynı olan bir sözünü hatırlatıyor

«Birleyen şirke düştü.»[22] (Allah'ın Birliğini ispat edeceğini iddia eden, O'nun yanına başka birisini daha koymuş olur.)

Ebu Said Harraz, **Kitabü's - Sıdk**'da, Sahabe Ebu Ebuyde b Cerrah'ın (Öl. 639) şöyle dediğini aktarıyor:

«Ben hiçbir şeye bakmadım ki, Allah bana ondan yakın olmasın.»[23] Yalnızca kelimelerin dış anlamlarına takılıp kalanlar, bununla onüçüncü yüzyıla ait **Risaletü'l Ehâdiyye**'deki daha tahlilci ifade arasında gerçekten bir fark olduğunu sanırlar:

(21) **En - Nâsir Ma'ruf**, s. 99.

(22) Ahbar, sayı: 49.

(23) Arapça metin, s. 59; Arberry'nin çevirisi ,s. 48.

«Eğer birisi size sorsa: "Bir leş veya pislik gördüğümüzü düşünsek, örneğin bunun Tanrı olduğunu söyleyebilir misiniz?" Cevabı şudur "O'nun Yüceliği böyle bir şey olduğunu düşünmemizi engeller. Bizim söylediklerimiz leşi leş olarak, pisliği de pislik olarak görmeyenler ve **basiret**'i olanlar içindir, bütünüyle kör olanlar için değil."»[24]

Ebu Said Harraz'ın M. 850 yıllarında söyledikleri, Kur'an'ın ifade ettiği Yakınlık Zat Birlik'le İslâm'ın ilk iki yüzyılına uzanıyor. Mekke'de nâzil olan ilk sûrelerde büyük velîlerin **Mukarrebûn** olarak nitelendirildiğini, Kur'an'ın «Yakınlık»la ne ifade etmek istediğini **Biz ona şahdamarından daha yakınız** ayetiyle tanımladığını görmüştük. Daha önce de aktardığımız Kudsî Hadis'te bu yakınlık varlık olarak ifade edilir: «Her zaman kulum bana nafile ibadetleriyle de yakınlaşmak ister. Nihayet ben ona muhabbet ederim. Artık ben kulumu sevince onun işitir kulağı, görür gözü, tutar eli, yürür ayağı (mesabesinde) olurum.» Bu Hadisten varlığın hâlihazırda ortada olmadığını çıkarmak yanlış olur, çünkü Allah hiçbir şekilde değişmez. «Değişme» gi-

(24) Bunu M.Ö. üçüncü yüzyıla ait şu anlayışla karşılaştırabiliriz: «Tung Kuo Tzu, Taoist bilge Chuang Tzu'ya şöyle sordu: "Bahsettiğiniz Tao nerdedir?" Chuang Tzu şöyle cevapladı: "Her yerde." O yine sordu: "Bir örnek verin." "Karıncanın içindedir." "Tao nasıl bu kadar küçük olabilir?" "Tavşan otunun içindedir." "Nasıl olur da bu kadar küçük olabilir?" "Pisliğin içindedir." Buna Tung Kuo Tzu hiçbir cevap vermedi. Chuang Tzu şöyle dedi: "Sorduğun soru Tao'nun özüne dokunmuyor. Belirli hiçbir nesneyi vurgulamamalısın. Tao'nun olmadığı en ufak bir şey yoktur." (Chuang Tzu, 22. bölüm. Yu-Lan Fung'un çevirisi.)

bi gözüken şey, daha önce algılanamayan bir şeyin yeni algılanmasıdır.[25] Algılamanın bu iki derecesine Kur'an'da şöyle işaret edilir: **Biz o kişiye sizden daha yakınızdır, ama göremezsiniz.**[26] Bu iki algılamanın daha aşağı olanı, O'nun Huzuru'nun Mutlak Hakikati karşısında yalnızca saf yanılsama olan, Tanrı'nın gaib olduğu göreli gerçeğini algılamaktır. Zira burada göreli yakınlık sorunu yoktur. **Biz ona şahdamarından daha yakınız** ve **Biliniz ki, Allah, kişi ile kalbi arasına girer.**[27] ayetleriyle anlatılmak istenilen, Allah'ın insana, insanın kendisine yakınlığından daha da yakın olduğudur. Burada ifade olunan Birlik, ittihad'daki birliğin üstündedir.

Kur'an'ın yaydığı bu kıvılcımların Sahabe tarafından algılanmadığını ve yalnızca daha sonra gelen nesillerce dikkat edildiğini söylemek bazı teoriler açısından uygun olabilir, fakat bu doğru mudur? Sahabî'den başka hiçbir insan «bir kitabın insanı» olamamıştır ve Kur'an'ı onlardan daha iyi anlayan ve yaşayan hiçbir İslâm neslinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yeryüzünde Kur'an'ın ifade ettiğini ilk ve en iyi kavrayanlar onlardır. Fakat bu daha önce aktardığımız ayetleri sufilerin yaptığı gibi, Varlığın Birliği açısından yorumlamalarını gerektirmez; çünkü bu ayetlerin başka yorumları da vardır. Fa-

(25) Algılanmasının tek nedeni, algılatanın Allah olmasıdır sufi değil. «Ben onun gözü olurum» ya da Kur'anî ifade ile: «O'na gözler erişemez. O ise bütün gözleri ihâta eder.» (6/103).

(26) Kur'an, 56/85.

(27) Kur'an, 8/24.

kat bazılarının yalnızca bir tefsiri vardır. Örneğin «Yakınlığın» şu ana kadar aktardığımız ifadelerine ek olarak: **O, Evvel'dir, Ahir'dir, Zahir'dir ve Batın'dır.**[28] ayetini alırsak, Sahabe'nin bu ayetleri, Gazzalî'nin «O'ndan başka bir şeye işaret yoktur.» sözleriyle ifade ettiğinden farklı bir şekilde anlayacağına inanmak oldukça zordur. Aslında onlar bu tür gerçekleri doğrudan ayetlerle veya Ebu Ubey'de'nin ifadesi gibi: «Ben hiçbir şeye bakmadım ki Allah bana ondan yakın olmasın.» sözleriyle, ya da Peygamber'in (s.a.) «Sen Zahirsin ve Sen'i örtecek hiçbir şey yoktur.»[29] gibi hadisleriyle anlatmaya çalışırlardı.

(28) Kur'an, 57/3.

(29) Müslim, **Davet**, 16; Tirmizî, **Davet**, 19. Bu, insanla Allah arasındaki «perde»lerden sözedilen diğer Hadislerle çelişmez. Ortada olan yalnızca iki görüş açısıdır, biri mutlak diğeriyse göreli.

Altıncı Bölüm
ÜÇ ÂLEM

Varlığın Birliği konusunda Şeyh el - Alevî'nin söylediklerini aktarmadan önce, «Şeyhlerimizin Şeyhi» el - Arabî ed - Derkavi'den aktardıklarını gözden geçirelim :

«Zikir halindeydim, gözlerim birden kapandı ve bir sesin : **O, Evvel'dir, Ahir'dir, Zahir'dir, Batın'dır** dediğini işittim. Hiç sesimi çıkarmadım, o ses bunu bir kez daha, sonra da üçüncü kez tekrarladı; ben : "**Evvel**'dir, anlıyorum, **Ahir**'dir, anlıyorum, **Batın**'dır, anlıyorum, fakat **Zahir**'e gelince mahlukattan başka bir şey göremiyorum. dedim. Bunun üzerine ses : "O'nun Zat'ından başka Zahir olan bir şey olsaydı, biz onu sana söylerdik." dedi. İşte bu anda, Mutlak Varlığın bütün mertebelerini anlamış oldum.»[1]

Şeyh'in **el - Minah el - Kuddusiyye** adında bir şerh yazdığı İbn Aşir'in **Din İlimleri Usûlüne Yardımcı Mürşid**'de[2] Allah'a atfedilmesi vacip olan sıfatlar şöyle sıralanıyor : «Varlık, Kıdem,

(1) **Minah, s. 174.**

(2) **El - Mürşid el - Muin.**

Bekâ, Samediyet, Muhalefetü'n - lil - Havadis (Evrendeki hiçbir şeye Zat'ça da sıfatça da benzememek), Zat'da Sıfatlar'da Fiil'de Birlik, Kudret, İrade, Hayat, Semî, Kelâm, Basar.»

Şeyh bunu şöyle yorumluyor: «Burada nelerin Allah'a ait olduğu anlatılıyor? Bunun için ey kul, neyin sana ait olduğunu anla, çünkü bu sıfatlardan herhangi birisini kendine atfedersen, unutma ki Rabbine karşı çıkmış olacaksın. "Allah'a ait olan her şey Varlığın hakkıdır, Varlık da O'nun biricik Zat'ıdır. Bu sınırlandırılamayan, karşılaştırılamayan, bir kenara konulamayan Mutlak Varlık'tır. Buna benzer başka bir Varlığın olması mümkün değildir, çünkü O'nun Varlığı Sınırsızdır, son derece Güçlü ve Yoğun bir Parlaklıkla zuhur eder. Gizli nesneler karşısında görülen nesneler nasıl inkâr edilemezse, bilmelisin ki, Ariflerin kalb gözünde bu Varlık da inkara gelmez. Üstelik manevî hakikatin Akıl'a görünüşü, hissedilir bir nesnenin hislerine görünüşünden daha berrak ve doğrudandır. Bunun için Mutlak Varlığın Tecellisini algılayan sufî, Sonsuz'u içinde hissettiğinden kendinden geçmiş bir haldedir. O Evvel'e doğru yol alsa hiçbir başlangıç, sonra da Ahir'e doğru gitse hiçbir sınır ve son bulamaz. İlâhî Sırlar'ın derinliklerine dalar, dışarı çıkabileceği hiçbir delik bulamaz, Zuhûr'unun değişik aşamalarına tırmanır, fakat ondan kurtulamaz, şaşkınlık içinde sığınacak bir yer arar. Sonra İsimlerin ve Sıfatların Hakikati ona şöyle seslenir: "Zat'ı sınırlamaya mı çalışıyorsun? Sen İsimlerin ve Sıfatların Sırrına erenlerin makamında bulunuyorsun. Mahlûkatla ne

işin var?" İşte o zaman kendini Varlığa teslim eder ve anlar ki Varlığın ötesinde ne yokluk ne de bir varlık vardır.»[3]

Muhalefetü'n - lil - Havadis'e gelince şöyle diyor: «Allah havadis ve mümkinattan ibaret olan hiçbir şeye benzemez, fakat bu sıfat Âriflerin güç aldığı bir sıfat değildir; çünkü karşılaştırma, benzetme hiçbir zaman akıllarının ucundan geçmez... Onlar için Gören, görülenin içindedir. Allah'la karşılaştırılabilecek başka bir varlık yoktur. Fakat bu sıfat, kendilerinden Allah'ın Sırları perdelenmiş olanlar için çok yararlıdır, selâmetlerinin temelidir.

«Hak Teâlâ muhdes sıfatlardan aşkındır ve aşkınlık sıfatının perdesi Âriflere açıldığında Hakk'ı bulmanın şaşkınlığına düşerler. Sonra gördükleri olağanüstü sırları söylemek isterler, fakat harflerin dilleri üzerindeki ağırlığı bunu engeller ve belki karşılaştırma veya benzetmeyi andıran ve kalb gözleri perdelenmiş olanları karşıkoymaya zorlayan bir söz duyabilirsiniz; aslında o söz Aşkınlığın aşırı bir tasdikinden başka bir şey değildir.

«Âriflerle arkadaşlık edenler ve Birliği kabul edenleri izleyenler dışında hiç kimse Hakk'ı nitelendirme ve O'nu başka şeylerle karşılaştırma tehlikesinden emin değildir...

«Hakk'ı çok uzakta olarak algılayan birisinin O'nu sınırlamak tehlikesinden emin olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Ve gözünün önünde hâlâ mahlûkatın görüntüsü varken, bilgisizliğin sınırlarını insan nasıl aşabilir?

(3) **Minah**, s. 35.

«Kalben O'nun başka şeylere benzediğini söylerken, dil ile O'nun Aşkınlığını tasdik etmenin hiçbir anlamı yoktur. Eğer kalbiniz perdelenmişse, O'nun Aşkınlığını tasdik eder görünseniz de, Hakikatini anlayamadığınız için, gerçekte, O'nun başka bir şeye benzediğini tasdik etmiş olursunuz. O'nu biliyorsanız, O'nu başkalarına benzetiyor gibi görünseniz de, varlığınızı O'nun Varlığında tamamen erittiğiniz için, gerçekte O'nun Aşkınlığını tasdik etmiş olursunuz.

«Zat'ında, sıfatlarında ve fiillerinde Birlik de bunun gibidir. Çünkü O başka bir şeyle birleşmiş (müterekkib) veya birden birden fazla (Müteaddid) değildir.

«Hakk'ın Birliğinde fazlalaşma yoktur, çünkü O'nda nasıl noksanlık düşünülemezse fazlalık da düşünülemez. "(Ezelde) Allah vardı; ve Allah'tan başka bir şey yoktu."[4] "Şimdi de, Ezelde olduğu gibidir."[5] Çünkü sıfatlar ifade ettikleri anlamdan, yani Allah'ın Zat'ından ayrı olarak kendi başlarına bir Varlık sahibi değillerdir.

«Fiilde birliğe gelince, Allahü Teâlâ'nın fiiliyle birlikte başka bir fiilin olması mümkün değildir.

Taife üçe ayrılabilir: (Birinci grup Allah'tan başka Fail olmadığını görenler, dolayısıyle Fiilde Birliğe yalnızca inananlar değil, aynı zamanda doğrudan keşif yoluyla algılıyanlardır, çünkü bunlar fiillerin çokluğuna yalnızca Bir Fail'in se-

(4) Buhari, **Bedi'ul Halk**, I.

(5) Yukarıdaki Hadis üzerine Sufilerin yaptıkları bu yorumu en katı ilâhiyatçıların bile inkâra cesaret etmesi biraz zor.

bep olduğunu görürler. İkinci grup, Sıfatlar'da Birliği, yani Semî, basar, hayat, kelâm, kudret, irade ve ilmin sadece Allah'a ait olduğunu algılayanlardır. Üçüncü grup ise Zat'ta Birliği algılayanlardır. Zat'ın Sonsuzluğu onlara ne denli açılmışsa, başka herşey de o derece perdelenmiştir, öyle ki mahlûkatın onların gözünde belirebileceği hiçbir yer yoktur. Şöyle derler: "Hakikat'te Allah'tan başka hiçbir şey yok!" Çünkü onlar O'ndan başka hiçbir şeyi görmezler. Bunlar sıddıklar ve âriflerdir, bunların dışındaki herkes perdelenmiştir ve gaflettedirler. Tevhid aşından tatmamışlar, Tek'liğin kokusunu koklamamışlardır, Birlik'i duymuşlardır ama bir kulaklarından girip ötekinden çıkmıştır, kendilerini muvahhid sanırlar. Hayır, onlar Hakk'tan uzaktadırlar, O'ndan ayrıdırlar.

«Kudret, irade, ilim, semî, kelâm, basar sıfatlarına gelince, bunlar Zat'ının üzerindeki perde gibidir, çünkü O'nun zuhûrunun olağanüstü şiddeti ortaya perdeler çıkarır. Onun için Kudret Kadir'in, İrade Mürid'in, İlim Âlim'in, Hayat Diri (Hayy)'nin, Semî İşiten'in, Basar Gören'in ve Kelâm Konuşan'ın perdesidir.

«Aynı şekilde sıfatlar da gözden saklanmıştır: Kudret, kudretin dış tezahürleri ile, İrade değişik saiklerle, Kelâm seslerin ve harflerin farklılaştırılması ile, Hayat Zat'tan ayrılmazlığı[6] ile,

(6) Hayat da Akıl gibi kesinlikle bu dünyaya ait değildir, fakat Ruhun bu dünyadaki «ileri bir karakol»udur ve İlâhî Nur'la insanın içindeki aklî kıvılcım arasında bir süreklilik olduğu gibi İlâhî Varlık ile yani İlâhî Hayatla hayatî kıvılcım arasında da bir süreklilik vardır. «Ayrılmaz-

Semî ve Basar yaratıklardaki tezahürlerinin şiddeti ile ve İlim bilinen bütün şeyleri kuşatan olağanüstü genişliği ile perdelenmiştir.

«Bu sıfatlar üç değişik türdedir: ve her grubun kendine özgü bir adı vardır. Semî, Basar, Kelâm **Alem-i Nasut**[7]'a, Kudret, İrade, İlim **Alem-i Melekût**[8]'a, ve Hayat da **Alem-i Ceberût**[9]'a aittir; Zat'ın bütün hulûl düşüncelerinin ötesinde Herşeyi Kuşatıcı[10] olması ve Aşkınlığı dolayısıyle hiçbiri Zat'dan ayrı değildir.

lık» kelimesinin ifade ettiği bu tür bir sürekliliktir. Her yerde bulunma özelliği yüzünden diğer sıfatlar da Zat'tan ayrılmazlar, fakat silsile açısından daha ayrıdırlar.

(7) Maddî Dünya, insanın algılayabildiği dünya; buna başka bir yerde **Âlem-i Mülk** diyor.

(8) Maddi dünya ile birlikte bizim «bu Dünya» dediğimiz şeyi oluşturan ruhun dünyası. Bunun için daha sonra işaret ettiği gibi (**Minah**, s. 49) «Bu dünyanın batınî yönü İlâhî Kudret, İrade ve İlimdir; zahirî yönü ise İlâhî İşitme, Görme ve Konuşma'dır başka bir şey değil.»
Burada sözü edilen Bilgi'nin marifet olmadığına, fakat İlâhî İsim Âlim'den geldiğine dikkat etmek gerekir. Bu, insanda, zihnî bilgi, yani geçici, dolaylı, tahlilci bilgi şeklinde görülür.

(9) Gök; İlâhî Ruh'un dünyası, Kur'an'da (15/29) Adem'e can verilişinden şöyle sözediliyor: **ona ruhumdan üflediğim zaman, siz ona secde edin.** Bu üç âlemin isimlerini seçerken Şeyh, Abdülkerim Ceylî'yi izliyor. (bkz. **İnsan-ı Kâmil**, 39. bölüm.) Gazzalî daha önce **İhya**'sında (IV, s. 216), son iki âlemin yerini değiştirerek, **Âlem-i Ceberût**'u ortada anıyor.

(10) (Sufiler genellikle dört âlemden sözederler. Dördüncüsü, Nihaî Hakikat'in, Her Şeyi Kuşatan Zat'ın dünyasıdır ki buna **Âlem-i İzzet** de denir.)

«Şimdi, Ehlûllah, Sıfatların mahlûkata bağlı olduğunu söylerken,[11] Sıfatların dışta tezahürleri için kendilerine ihtiyaçları olduğunu ifade etmek istemişlerdir, nasıl bir hasır kamıştan dokunmuşsa, varlık da sıfatlardan dokunmuştur. Bunun için Sıfatlar yaratıkları oluşturmak bir kenara, bütün mahlûkatın dokusudurlar.[12] Gerçekte, bütün bunları incelediğinde göreceksin ki bunlar İlâhî Birlik'e, herşeyi incelersen Zat'ın sıfatların ve fiillerin Birliğine bir eklenti değildir.

«Fiil, birşeyin ortaya çıkmasından önce de, sonra da Fail'le birliktedir: Kendi başına meydana gelmez; onu zuhûr ettirir ve Kendisi de onunla zuhûr ederse ortaya çıkabilir, çünkü nesneler kendi başlarına bir hiçtir.[13]

«Allah'ın vacip sıfatlarını sıralamakla, hiçbir zaman onları sınırlamayı düşünmez,[14] çünkü Hakk'ın sıfatları sınırsızdır ve kuşatılamaz; amaç, insanların daha kolay anlamalarını sağlamaktır.»[15]

Sözlü eğitim yaparken Şeyh genellikle, Şeyh el-Buzidi'nin aşağıdaki yorumlarını kullanırdı

(11) Büyük bir ihtimalle İbn Arabi'nin şu paradoksal sözünü açıklamayı düşünüyor olmalı: Ben O'nun Sıfatlarının zuhuruna yardımcı olurken, O nasıl Gani olabilir? (Füsus, 5. Bölümün sonu.)

(12) Başka bir yerde (s. 49) şöyle diyor: «Hasır kilimden kamışları çekince geriye ne kilim kalır, ne de biçim.»

(13) Şöyle demiştir (s. 38) «Fiillerde takılıp kalan sıfatların şuhûdundan perdelenmiştir, sıfatların şuhûdunda duransa Zat'ın şuhûdundan perdelenmiştir.»

(14) Şeyh'in yorumladığı İbn Aşir.

(15) **Minah**, s. 36-9.

«Dışımızda olduğunu sandığımız Sonsuz veya Mutlak Âlem, aksine evrenseldir ve hem içimizde hem de dışımızdadır. Yalnızca bir Âlem vardır, bu O'dur. Zamana ve mekâna bağlı olarak algıladığımız geçici dünya, Gerçek Dünya'yı gizleyen bir perdeler yığınından başka birşey değildir. Bu perdeler kendi duyularımızdır; gözlerimiz Gerçek Görüş'e, kulaklarımız Gerçek Duyuş'a perdedir, bu diğer duyularımız için de böyledir. Gerçek Âlem'in varlığından haberdar olabilmemiz için duyuların perdesi kaldırılmalıdır... Peki, geriye insandan ne kalır? Ona bilincin beraklığı gibi gelen soluk bir parıltı kalır... Bu parıltıyla, Sonsuz Âlem'in Büyük Nur'u arasında tam bir süreklilik vardır ve bu süreklilik bir kez kavranılabilse, bilincimiz (ibadetler aracılığıyla) sanki Sonsuz'a akıyormuş veya sıçrıyormuş gibi olur, O'nunla Bir olur. Böylece öyle bir an gelir ki insan Sonsuz'u ve O'nun Birliğini algılar sadece ve insanî bilincin yalnızca bir perde olduğunu anlar. Bu hale ulaşınca Sonsuz Hayat'ın Nurları, Sufinin ruhuna nüfûz edebilir ve onu İlâhî Hayat'ın içine sokabilir, işte bu halde olan ancak "Enel-Hak" diyebilir. Allah İsm-i Celâli'nin zikredilmesi bilincin zayıf parıltıları ile Sonsuz'un göz kamaştıran Nur'u arasında bir köprüdür, öyle ki ikisinin arasındaki sürekliliği sağlayan ve onları "hüviyette birleşinceye" kadar yakınlaştıran bir aracıdır.»[16]

İbn Aşir'in sıraladığı Allah'a atfedilmesi muhal olan mahlûkata ait sıfatlar üzerine Şeyh'in

(16) Abdülkerim Jossot, Berque'de, s. 704 - 750.

yaptığı şerhten, Yokluk, yok olma, ölüm, sağırlık, dilsizlik ve körlük hakkında söylediklerini aktarıyorum :

«Burada Allah için muhal ve kul için kaçınılmaz olan şeylerden sözediyor. "Kul" sözcüğü ile Taife, Arş-ı Âla'nın üst ucundan, en alttaki yaratığın ayakucuna kadar uzanan dünyayı, "Ol" sözcüğüyle varolan her şeyi, yani "diğer" olan her şeyi anlatmak ister. Bunun için sevgili kardeşim, yokluktan gelen varlığının özelliklerini anla ve kalp gözünle bakmaya çalış, çünkü kendi sıfatlarını ne zaman gerçek anlamıyla kavrarsan, Allah onları Kendi Sıfatları ile keremlendirir.

«Özelliklerinden birisi de tamamiyle dünyaya ve sana ait olan salt yokluktur. Yokluktan geldiğini doğrularsan, O seni kendi Varlığı ile keremlendirir.

«Yok oluş (fanilik) de senin özelliklerindendir. Sevgili kardeşim, zaten sen imha edilmeden, ortadan kaldırılmadan önce de yoktun. Sen vehimde bir vehim ve yoklukta bir yokluksun. Var olduğunu sandığın anda yok olmuşsundur. Sen **engin çöllerdeki serap gibisin. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur.**[17] Yine de sen kendini incelesen Allah'tan başka hiçbir şey bulamazsın ve geriye senden biçimsiz bir isim kalır yalnızca. Varlık insana değil, Allah'a özgüdür, işin gerçeğini kavramak ve Allah'a özgü herşeyden kendini çekmek istiyorsan bir soğan başı ol-

(17) Kur'an, 24/39.

duğunu düşün. Kabuğunu soymaya kalkarsan, önce ilk kabuğu, sonra ikincisini soyarsın ve böyle soya soya soğandan bir şey kalmadığını görürsün. İşte Hakk'ın Varlığı karşısında kulun durumu da böyledir.

«Rabiatü'l - Adeviyye âriflerden birisini görerek halini sordu ve o: "Allah'ın yoluna boyun eğdim ve yaratıldığımdan beri hiç günah işlemedim." dedi. Bunun üzerine Rabiatü'l - Adeviyye "Ne yazık ki kardeşim, senin varlığın başka hiçbir günahla karşılaştırılamayacak bir günahtır," dedi.

«O halde sevgili kardeşim Birliği kavrayanların ve Allah'tan başka hiçbir şeye varlık atfetmeyenlerin yolunu izle, çünkü Taifeden birisi Varlığı kendisine atfederse şirke düşmüş olur. Fakat çoğunluk, Allah'tan gayrı bir varlığı tasdikten kurtulamaz, böyle yapmakla da bütün kötülük ve musibetleri tasdik etmiş olur.

«Ölüm de aynı şekilde kulun sıfatlarındandır, çünkü sen yaşayan bir ölüsün. Sen, başka biri olduğunu iddia eden bir cinli mecnun gibisin. Fakat Rabbinin önüne getirilip, bedenini atan Adem (a.s.) gibi O'nun önüne serersen, O sana ruhundan üfleyecek, tövbeni kabul edecek ve seni Kendi Suretinde yaratacaktır; işte o zaman hiç korkmadan "ben canlıyım" diyebilirsin çünkü artık ölü olduğunun farkına vardın, halbuki önceden kendine Hayat sıfatını yakıştırarak ve ayrı, bağımsız bir varlık atfederek Allah'a karşı geliyordun.

«Kulun diğer bir sıfatı sağırlığıdır. Ey kul, sen şimdi sağırsın ve işitmek senin tabiatın de-

ğildir. İşiten (Semî) Allah'tır ve sen bu sıfatı kendine atfettiğin içindir ki sağırsın. Kulaklarının da olsa sen işitmezsin. Çünkü işitseydin, her zaman ve her yerde Allah'ın hitabını işitecektin zira Allah'ın hitabı hiç kesilmez. Fakat sen bu hitabı duyar mısın, bu Kelâm'ı anlar mısın? Hayır, hayır sen sağırsın ve hâlâ yokluktansın: Mabud'un Konuşmasını varlığa ulaşırsan duyacaksın ve duyabilirsen cevaplandırmak isteyeceksin. Fakat nasıl cevaplandıracaksın ki; dilsizlik senin özelliklerindendir. Rabb'inin sıfatlarından biri olan Kelâm'ı nasıl kendine atfedebilirsin? Gerçekten konuşabilseydin bir öğretici olarak işe yarardın, ama dilsizin dizinin dibinde hiç kimse oturmaz. Eğer dilsizliğini kavrarsan, O seni Kelâm'ıyla keremlendirir ve sen artık Allah'ın Kelâm'ıyla konuşursun ve Allah'la konuşursun. Öyle ki işitmen Allah'ın İşitmesi gibi olur ve Allah'tan başka hiçbir şeyi işitmezsin.

«Ey kul, körlük senin bir başka özelliğindir. Görebilseydin O'nun Zahir Sıfatının anlamına erecektin, fakat şimdi gördüğün bir görüntüden başka bir şey değildir. O'ndan başka şeyleri sana daha açık bir şekilde görünürken, O'nun Hakikat'ini nasıl göreceksin? Haşa! O'nun zuhûrunu örtecek bir perde yoktur.[18] Görememenin nedeni yalnızca senin sıfatın olan körlüğün sende hâlâ yorsun. Fakat körlüğünü anlar ve O'nun razı olmandır, çünkü Görmeyi (Basar) kendine atfediyorsun. Fakta körlüğün anlar ve O'nun razı olduğu amellerle O'na yaklaşmaya çalışırsan, o za-

(18) Burada geçen hadis için bakınız: Beşinci Bölüm sosonundaki 29. dipnot.

man O senin gören Göz'ün ve İşiten Kulağın olur. İşte Allah senin İşiten Kulağın ve Gören Göz'ün olduğunda, sen yalnızca O'nu işitir ve yalnızca O'nu görürsün.

«Körlüğünü iyice düşün ve körlüğün sana ait olmasındaki hikmeti aklında tart, işte o zaman göreceksin, Basiret ışınları içinde yeşerecektir. Artık daha önce işitmediğini işitecek ve görmediğini göreceksin, fakat bu, sana ait olan yokluk üzerinde düşünmeden ve nefsini bilmeden elde edilecek birşey değildir.

«Kendi Zuhûru'nu nesnelerde ortaya koyarak, nesneleri izhar eden Allah'dır. Âriflerden birinin dediği gibi:

«Nesnelerde tecelli ettin. Onları yarattığında
Senden uzak değil onlar, Senin Yüceliğinin perdeleri
onlardadır
İnsanı ise Biricik Zat'ından koparark yarattın
Fakat o Sana ne bitişiktir, ne de Senden ayrı»[19], [20]

«İbn Âşir Allah'ın Kıdemine "delil" olarak şunları söylüyor:

«Kıdem O'nun vacip sıfatlarından olmasaydı, O'nun değişen ve başkalaşan geçici bir varlık olması gerekirdi- Yok olması mümkün olsaydı, Kıdem diye bir sıfat mümkün olmayacaktı.»

Şeyh şöyle şerh ediyor: «Burada mantıkçıların yöntemiyle birbirine bağlı ispatlar getiriyor: "Böyle değilse şöyle olmalıdır, şöyleyse böy-

(19) Abdülkerim Ceyli'nin **İnsan-ı Kâmil**'de geçen bir şiiri, 23. Bölüm, dipnot.
(20) **Minah**, s. 39 - 45.

le olmalıdır." Bu, ancak İslâm'ı yeni öğrenmeye başlayan çocukların anlayışına uygun bir tarzdır. Makamları yüzyüze Müşahede olan Âriflere gelince, onlar bu türlü delil göstermelerle oyalanmazlar. Allah'ın önünde bu tarzda konuşmaktan utanırlar. Allah'ın değiştiği veya başkalaştığı akıllarının ucundan bile geçmediği gibi, akıllarında barınacak en ufak bir yer bile bulamaz. Onlar öyle bir kesinliğe (yakîn) erişmişlerdir ki, mantıkî delil göstermeyi birşeyi anlatırken veya öğretirken dahi kullanmazlar, çünkü onlar doğrudan tefekkürle yakınlık (kurb) giysisini giymişlerdir.

«Onlar delili başka bir anlamda[21] alırlar, örneğin: yokolma, yani saf yokluk mümkün olsaydı, kıdeme en yakın özellik[22], saf Varlık ortadan kalkardı. Bunun için biz O'nun huzurunda yokluktan sözettiğimiz sürece, Kadîm kıdemden yoksundur, halbuki İlâhî Huzur'da (Varlık'ta) hem başka bir şeyin, hem de yokluğun varlığı muhal-

(21) İbn Aşir yalnızca mantığa hitab ediyor. Fakat Şeyh burada mantık-üstü diyebileceğimiz bir bakışaçısıyla Akla hitab ederek, hakikatin aniden sezilmesini savunan bir görüşe işaret ediyor. Bu niyet bir çok tasavvufi düşüncenin gerisinde yatar, örnek olarak özellikle bu bölümde ve bundan sonraki bölümlerde aktardığımız metinleri gösterebiliriz. Yolu, arka arkaya birçok kapının açılması temsil ederse, Şeyh'in sözettiği «delil»leri de Mürşidin müridine verdiği anahtarlar temsil eder. Alevi Tarikatında ve başka tarikatlarda: «kapı açılınca anahtarı fırlatıp at.» deyişi meşhurdur. Bu deyişi öyle kesin çizgileriyle almamak gerekir, çünkü bir anahtarla birkaç kapı açılabilir; fakat bu sözü en azından, felsefeciler bir kenara, sufilerin kendi söylediklerine bakışlarının katı ilâhiyatçıların kendi düzenlemelerine bakışlarından ne kadar farklı olduğunu görmek açısından değerlendirmelidir.

dir. Allah vardı ve O'nun Varlığının yanında ne yokluk ne de varlık vardı.

«Saf yokluğa gelince, iyice düşündükten sonra incelemeye çalışırsan, onda O'nun Hakikatlerinden bir Hakikat bulursun, çünkü hiçbir gerçeklik O'nun Zat'ının Hakikati'nden beri değildir. Yine de O'nun Zat'ı Hakikatlerin Hakikati olarak adlandırılır. Bunun için her imkânsızlığın altında insanın her nasılsa şimdi algılayamadığı İlâhî Hakikat yatar. Bu Hakikati anlamak için şu ayete bakmak yeterlidir: **Nereye dönseniz, orada Allah'ın yüzü vardır.**[23] Nesneler karşıtlarının içinde gizlidir, fakat karşıtların varlığı için, Karşı - Olan'ın tezahürü gerekli değildir.

«Zat'ın Birliğindeki Hakikati ve bu Hakikat'in ima ettiklerini kavrayanlar dışında, söylediklerimi kimse anlayamaz. Kalbinde perde olanlar Birliği, Allah'ın Bir olduğu, Zat'ının Bütün olduğu veya O'nun Zat'ına benzer başka hiçbir zat olmadığı şeklinde anlayabilirler. Onlar, Birliğin, yanında başka en ufak birşeyin varlığını kabul etmediğini algılayamazlar.

«Bu dünyayı bir nesne olarak düşünmeyin, ne onun bir başkalığı olduğuna ne de İlâhi Var-

(22) Varlık, bir anlamda, Ebediyet ve Sonsuzluğun «özü»-dür ve «saf» kelimesi, Varlık ile yokluk arasındaki göreli gerçekliği ifade ederken bir ayrım yapılmasını hatırlatmak üzere kullanılıyor. En Büyük Hakikat'te Varlık, bütün bir olumsuzluğu dışlayan mutlak Olumluluk'tur. Aynı şekilde Kıdem, bütün başlangıç, bitiş, geçmiş ve geleceği dışarıda bırakan Mutlak Huzur; Sonsuzluk da bütün «az», «çok» kavramlarını dışarıda bırakan Mutlak Bütünlük'tür.

(23) İnsanın dikkatini «yokluğa» çekerken bile aslında, onu Allah'a yöneltiyorsunuzdur.

lığa yabancı olduğuna inanın, çünkü dünya O'nun zuhûr alanlarından biri, O'nun Sırlarından bir sır, O'nun Nurlarından bir nurdur. **Allah göklerin ve yerin nurudur.**[24]

Bu son ayeti açıklamak üzere Kur'an'dan başka bir bölümü aktarıyor: **Yakînen bilenlerdenolması için İbrahim'e göklerin ve yerin büyük mülkünü şöyle gösteriyorduk: Gece basınca bir yıldız gördü; "İşte bu benim Rabbim," dedi. Batınca, "Batanları sevmem," dedi. Ay'ı doğarken görünce, "İşte bu benim Rabbim" dedi. Batınca, "Rabbim beni doğruya eriştirmeseydi and olsun ki sapıklardan olurdum," dedi. Güneş'i doğarken görünce, "İşte bu benim Rabbim, bu en büyük," dedi. Batınca, "Ey milletim! Doğrusu ben ortak koştuklarınızdan uzağım," dedi. "Doğrusu ben bir Hanif olarak, yüzümü, gökleri ve yeri yaratana yönelttim, ben ortak koşanlardan değilim."**[25]

«O **işte bu benim Rabbim** cümlesini karşılaştırma yaparak söylemedi, Allah'ın Üstünlüğünü kesin olarak tasdik ettiği için söyledi, çünkü **Nereye dönseniz, orada Allah'ın yüzü vardır** ayetiyle ifade olunan bütün Hakikatlerin Hakikati ona bildirilmişti. Milletine, her şeyde Allah'a karşı takvalılardan olmaları için bu Hakikat'i bildirdi. Bütün bunlar ona **göklerin ve yerin büyük mülkünü göstermek** içindi, böylece o Yaratan'ın

(24) Kur'an, 24/35.

(25) Kur'an, 6/75 - 9.

Hakikati'nin her yaratıkta var olduğunu gördü.[26] Daha sonra elde ettiği bilgiyi başkalarına tebliğ etmeyi istedi, fakat onların kalblerinin saf Birlik öğretisinden uzaklaştırıldığını, bunu Allah'ın yalnızca kendisine verdiğini gördü ve onun için: **Ey milletim! Doğrusu ben ortak koştuklarınızdan uzağım**, dedi.»[27]

Şeyh, İbrahim'in **Ben batan şeyleri sevmem** şeklindeki sözlerini başka bir yerde şöyle açıklıyor:

«Bil ki Hak Tebareke ve Teâlâ bazı şekillerde kulları için zuhûruyla birliktedir, her ne kadar onların gafil oldukları diğer şekillerde zuhûrda kıskançsa da... Çünkü bağımlı şekiller çoğunlukla hızla kaybolucudur... Efendimiz İbrahim, Allah'ı tamamıyla bilmeden, gelip geçici şekillerde görmek istemiyordu; bu yüzden: **Ben batan şeyleri sevmem**, dedi, yani kaybolduğunda O'nu unuturum korkusuyla, Allah'ı yalnız bir tek şeyle bilmek istemiyorum, demek istedi. Üstelik, **ben yüzümü... çevirdim** ve yüzümü nereye çevirirsem çevireyim, orada Allah'ın Cemâli vardır.

«İbrahim oğullarından birisi için bir söz ver-

(26) Başka bir kitabında (**el-Enmuzec**, s. 11) şu dizeleri aktarıyor:
«Bana Kendini, Kendinden başka bir şekilde gösterdin.
Ama Sen'den başkasını görmekten zevk almaz gözlerim.
Her ne kadar benden önce Halil çevirdiyse de gözlerini,
Görünce parlaklığını yıldızın, ayın ve güneşin.»
(Ömer ibn el-Ferid, Kafiyye, s. 45-6.)

(27) **Minah**, s. 46-8.

di, Allah, ona oğlunu kurban etmesini emrederek onu sınadı, İbrahim sözünde durdu ve içtenliğini gösterdi.»[28]

Başka bir yerde şöyle diyor: «O Kendisini kendi istediğin şekilde değil, O'nun istediği şekilde bilmeni, kendi seçtiğin yolda değil, O'nun seçtiği yolda yürümeni ister. O'nu Zatı'yla bilirsen, O'nun zuhûrunu inkâr etmezsin.

«Zahir zuhûrunun şiddetinden perdelenir. O'nunla ol, varlıkları O'nunla birlikte olmayan şeylerle O'ndan perdelenme. Ne şekillerin hayaline takılıp kal, ne de perdelerin dış görünüşüne aldan.

«O'nun Celâl'ini[29] inkâr ederek, O'nu yalnız-

(28) **Minah**, s. 71.

(29) İlâhî Cemâl'in genişlemenin örneği olan tecellilere nezaret edişi gibi, İlâhî Celâl de tam tersine daralmaya nezaret eder, yani bütün mümkinatı Zat'da garkolmaya döndürür. **İnsan-ı Kâmil** adlı kitabında Abdülkerim Ceylî, Celâl üzerine yazdığı bölümde (24. Bölüm) Celâl isimlerini sıralıyor. Bunlardan bazıları şunlardır: **el-Kabid** (Sıkan, Daraltan), **el-Mümit** (canlı bir yaratığın ölümünü yaratan), **el-Muid** (yaratıkları yok ettikten sonra yeniden yaratan), **el-Varis** (servetlerin hakiki sahibi). İlâhî Cemâl dünyayı Allah'ın bir simgesi gibi gösterirken, İlâhî Celâl dünyanın bir simge olduğunu gözönünde bulundurarak onun sınırlarını belirler ve «hasır kilimin kamışları» ifadesinde olduğu gibi sonunda onu yokluğa indirir. İşte bu anlamda «O'ndan başka o yoktur» inancının yalnızca tedrîci bir açıklaması olan bütün eksikliklerin, bozulmaların, acıların, kötülüklerin Celâl sıfatından geldiği söylenebilir. Onlar, dünyanın mahkûm olduğu ve Celâl'in eylemine bir «filtre» olan zamanın koruyucu kabuğundan daha doğrudan gelir. Bu koruyucu kabuk olmasaydı hiç kötülük olmazdı, çünkü Allah'tan başka her görüntü bir anda yok olurdu.

ca Cemâl'iyle bilme, bütün halleri derinliğine öğren ve O'nu zıtlarda düşün. **O'nu darlıkta inkâr** edip, genişlikte tanıma, ya da O'nu sadece bağışlamada tanıyıp engelde inkâr etme, bilgi'de tanıyıp bilgisizlikte inkâr etme. Kolaylıkta tanıyıp zorlukta inkâr etme. İşte bu, zevk bilgisidir, inceleme bilgisi değil.»[30]

Daha sonra haccın simgeciliğini anlatırken de bunlara işaret ediyor. Kâbe'nin etrafını tavaf etmenin, Birliğin Huzuru'nda olmanın istiğrakına işaret ettiğini söyledikten sonra, Mescid-i Haram'ın dışındaki iki kayanın, Safa ve Merve'nin, sırasıyla Cemâl ve Celâl'e işaret ettiğini söylüyor.

«Ârif'lerin bu iki halden bir o yana bir bu yana salınışları beşikteki bebeğin sallanışı gibidir. Onları bir o yana bir bu yana sallayan ve her iki halde de koruyan İlâhî İnayet'in Eli'dir, tavaf etmelerinin bir karşılığı olarak, Birliğin Huzuru'nda kendilerinden geçmeleri ve O'nun bir parçası haline gelmeleri nedeniyle hiçbir şekilde denenmezler. Bu yüzden bunları ne Celâl ne de Cemâl içlerinden etkilemez, halbuki bunların dışındakiler için bunlar birer sınamadır. **Size bir imtihan olarak kötülük ve iyilik veririz.**[31] Ârif için Celâl, Cemâl'den farklı değildir, bu yüzden o ikisinden de zevk alır. Şeyhimiz Muhammed el-Buzidî, Allah ondan razı olsun, çoğunlukla sıkıntılı anlarında "Celâl'im ile Cemâl'im aynıdır," derdi ve onu hikmet fışkırmasıyla Ce-

(30) **Minah**, s. 35.
(31) Kur'an, 21/35.

mâl halinden daha çok rahatlamış görürdük. Bir keresinde kendisini öyle bir ana kaptırmıştı ki bir kolu, bir de bacağı kötürüm olmuştu; ziyarete gittiğimizde acıyla kıvranarak söylediği ilk sözler şunlardı: "Tarikata girdiğimden beri, Hakikatin bundan beliğ bir ifadesine rastlamamıştım; bu mübarek gecede biraz uyudum; uyandığım zaman, kolumun ucundaki sakat elime dokundum, oynatabiliyordum, fakat bunun kendimden ayrı birşey olduğunu sandım, çünkü cansız bir hâle geldiğinden dokunuşumu hissettirmiyordu. Böylece onun başka bir şey olduğuna karar verdim ve evdekilere bana bir lamba yakıp getirmeleri için bağırdım "Yanımda bir yılan var onu yakaladım" dedim. Lambayı yaktıklarında bir elimin, diğer elimi sıkıca yakalamış olduğunu gördüm ve yanımda yılana benzer bir şey, aslında kendimden başka bir şey yoktu. Bunun üzerine: "Sübhanallah! İşte bu, müride marifeti elde ettiği hissini veren aldatıcı hayalin bir simgesidir," dedim. Bak ey kardeşim, müridlerin haline, Celâl'de nasıl da tad bulurlar? Onlar bütün durumlarda Allah'la beraberdirler, Celâl'le ya da Cemâl'le değil. Daralmayı ve genişlemeyi, geceyi ve gündüzü gördükleri gibi görürler. **(Geceyi bir örtü yaptık; gündüzü geçimi sağlama vakti kıldık.)**[32] Cismanî varlıklar için iki durum da gereklidir daralma bedene, genişleme ise ruha ait niteliktir. **Allah kimini daraltır, kimini genişletir.**[33] Şimdi, Ârif daralmayla değil Daraltan'la

(32) Kur'an, 78/10 - 11.

(33) Kur'an, 2/245.

(el - Kabid), genişleme ile değil Genişleten'le (el Basit) birlikte olduğundan, fail'e bağlanmıştır, fiile değil; ve bunun için başına sanki hiçbir şey gelmemiş gibidir.) Ey mürid, her şeyde seninle olan Allah'la beraber ol, sana tâbi olacaklardır; başkaları için cehennem olan sana cennet olacaktır. Rahmet, minnet ve şefkat eli seni rahatlatacaktır, hiçbir şey için üzülme, hiçbir şey için aşırı istek duyma. Bırak makam gelip seni bulsun, sen onu arama;[34] çünkü sen onun için değil o senin için yaratılmıştır. Allah'tan gelecek her şeyi kabul edecek bir şekilde O'na yönel. Kendini hiçbir şeyle meşgul etme, bırak her şey seninle meşgul olsun ve kendini aynı anda Safa ve Merve'de hissedinceye, her iki halde de aynı yere gelinceye kadar kendini Ulûhiyeti tazimle ve **Allah'tan başka tanrı yoktur demekle meşgul** et. Hem Celâl, hem de Cemâl'de O'nun rızasıyla olmak anlamına gelen **Kemâl** senin sıfatın olsun.»[35]

Başka bir bölümde El - Harrak'ın[36] aşağıdaki şiirini aktararak:

> Bütün arayışlar Senin Güzelliğinde toplandı
> Bizde bir bakıştan başka bir şey yok[37]
> Fakat baktığımızda da gördüğümüz bir şey yok
> Senin Harikulâde Yüzün'den başka.

(34) Niyetin halis olmasına işaret ediyor, manevî arzular yalnız Allah'ta yoğunlaştırılmalıdır. Bu anlamda Rabiatü'l Adeviyye şöyle demiştir: **el - car sümme'd - dar**, «önce komşu, sonra ev.»

(35) **Minah**, s. 283 - 5.

(36) Muhammed el - Harrak (ö. 1845). Şeyh ed - Derkavi'nin bir müridi.

(37) «Dosdoğru bakmalıyız, başka bir şey değil»in bir başka şekli. el - Verdifi'nin derlemesinde bu dize böyle geçiyor. **Bugyatü'l - Müştak** (Burak, 1881), s. 195.

şöyle diyor: «Ârif eğer her bakışta ve yöneldiği her yönde Allah'ı bilemezse marifete ulaşmış sayılmaz. Ârifin yalnızca bir yönü vardır, o da Hakk'ın Zatı'dır. **Nereye dönseniz, orada Allah'ın yüzü vardır.** Yani duyularınızı, duyumsanabilir nesnelere veya akıllarınızı akılla kavranacak şeylere ya da imgeleminizi hayal edilebilecek şeylere döndürdüğünüzde, **orada Allah'ın yüzü vardır.** Bunun için her **ayn**'da bir **ayn**[38] vardır, ve hepsi **la ilâhe illallah**'tır.»

«**La ilâhe illallah** bütün varlıkları kapsar, yani Küllî Varlık ve Cüzî Varlık veya Varlık ve mecazî olarak var olduğu söylenen şey, ya da Hakk'ın Varlığı ve yaratılmışın varlığı. Yaratılmışın varlığı, Allah'tan başka her şeyin batıl[39] olması anlamına gelen **la ilâhe** ile ortaya çıkar ki bu, bir olumlama değil, olumsuzlamadır; Hakk'ın Varlığı ise **illa Allah** ile ortaya çıkar. Bu yüzden bütün kötülükler ilk yarıya, övgüye değer bütün iyilikler de ikinci yarıya girer.

«Birliği tasdikte **(la ilâhe illallah)** bütün varlık kapsanmıştır, aynı şekilde Peygamber (s.a.)'in en şerefli kul olduğunu da eklemek gerekir. (**Muhammedun Resulullah,** Muhammed Allah'ın Resulüdür diyerek.)

«Bu ikinci şehadet üç âlemi de içine alır

(38) Bu kelime «göz», «pınar», «ben», «kaynak» ve burada olduğu gibi «İlâhî Zat» anlamlarında kullanılır.

(39) **el-Kavl el-Maruf**, s. 51'de aktardığı Hadisin bir yankısı: Şair sınıfının söylediği en doğru söz Lebid'in: «İyi biliniz ki, Allah'tan başka her şey batıldır, devamsızdır. Her nimet de hiç şüphesiz zevâle mahkûmdur!» (Buhari, **Menakib el-Ensar**, 26.)

Muhammed, Âlem-i Mülk'ü, yani hissedilen dünyayı temsil eder, risalet sözü de Âlem-i Melekût'a işaret eder ve soyut anlamların sırlarının bulunduğu, hudûsla Kıdem arasında bir aracıdır. Ulûhiyet sözü ise duygu ve anlamın fışkırdığı bir Deniz olan Âlem-i Ceberût'a bir işarettir.

«**Resul** (elçi) gerçekte hâdıs olanla Kadîm olan arasında bir aracıdır, çünkü o olmadan varlık diye bir şey olmaz, hâdis olanla Kadîm olan karşılaşsaydı, ortada hâdis bir şey kalmaz yalnızca Kadîm olan baki kalırdı.

«Elçi bu ikisiyle kesin olarak ilişkili kılınınca Âlem düzene kavuştu, çünkü o zahirî olarak bir çamur parçası, batınî olarak da Âlemlerin Rabbinin Halifesidir.

«Kısaca, Zat'ta, Sıfatlarda ve Fiillerde Birliği tasdik etmeden, Birliği tasdik ne tamam olur, ne de ondan tam anlamıyla yararlanılabilir. Bu Birliği tasdik **Muhammedü'r - Resullullah** kısmıyla anlaşılmalıdır.

«Âriflerden biri **lâ ilâhe illallah** dediği zaman, mecazî olarak değil, hakikî anlamıyla ancak **Allah** vardır. Onun için sevgili kardeşim, bu mübarek cümleyi yalnızca söylemekle yetinme çünkü bundan sadece dilin yararlanır, başka bir şeyin değil; ki bu da önemsizdir. Asıl önemli olan Allah'ı Zatı'yla bilmektir. "(Ezelde) Allah vardı; ve Allah'tan başka bir şey yoktu." Bunu bilirsen inkârın ağırlıklarından kurtulursun ve sana tasdikten başka bir şey kalmayacaktır, öyle ki konuştuğun zaman **Allah, Allah** diyeceksin Fakat şimdi kalbinde ağırlıklar var ve lübb'ün zayıf. Yaratıldığından beri **lâ ilâhe** diyorsun, fakat

bu olumsuzlama etkisini ne zaman gösterecek? Hayır, bunun bir faydası yok, çünkü bu olumsuzlama dilinde kalıyor. Eğer aklınla yani kalbinle, sırrınla ve içinin en gizli yanıyla (lübb) yaparsan bu inkârı, o zaman bütün dünya silinir gözünün önünden, diğerlerinden üstün olarak kendini bulmakla aynı olan Allah'ı bulursun. Taife Allah'tan başka bir şeyin varlığını kabul etmediğinden huzur içindedir ve hiç ayrılmamak üzere Allah'ın Kalesine girmişlerdir. Halbuki sen yaratılışından ölümüne kadar olumsuzlamada kaldın...

«Yalnızca dildeki bir "yoktur" kelimesi ile Allah'tan başka bir şeyi görmemek mümkün olmadığı gibi, keskin bir iman ve yakîn de elde edilemez, bu ancak kişi yüzyüze geldiğinde (şuhûd) ve doğrudan gördüğünde (ayân) gerçekleşir **Doğrusu son varış Rabbinedir.**[40] Artık inkâra gerek olmadığı gibi ispata da gerek yoktur, çünkü Varlığı Vacib olan, sen O'nu tesbit etmeden önce sabittir ve varlığı muhal olan sen onu inkâr etmeden önce zaten yokolmuştur. Sana yok etme sanatını öğretecek bir tabibe hiç mi rastlamazsın? Sen de ilk ve son defa Allah'tan başka her şeyi yokedersin ve o seni Allah'tan başka hiçbir şeyi bulamayacağın bir hâle ulaştırır. Sonra Allah'la yaşar, Allah'la ölür, Allah'la haşrolur ve **Sıdkın mükâfatı olan mahalde, kudret sahibi ve mülkü çok yüce olan Allah'ın yanında**[41] bulunursun. Bütün bunları Allah'ı çok zikretmekle ve **Allah'tan başka tanrı yoktur** bilgisiyle elde eder-

(40) Kur'an, 53/42.
(41) Kur'an, 54/55.

sin. Sen şimdi bunu soyut bir cümle olarak biliyorsun ve bütün bilgin "Gerçekten Allah'tan başka tapılacak yoktur" sözünden ibarettir. Bu halkın bilgisidir, bunun Taife'nin bilgisiyle bir ilgisi yoktur. Eğer şimdi bildiğini unutursan seçkinlerin bilgisine ulaşırsın, çünkü seni ondan ayıran bugünkü bilgindir. Hakikatin aydınlığında Şeyhinin eline yapışarak sende Allah'tan başka bir şey kalmayıncaya kadar her şeyi inkâr etmelisin ki doğrudan bilgiye kavuşasın, yalnızca iman ve yakîne değil. Gözlerinle görmen duyduklarınla aynı değildir.»[42]

(42) **Minah**, s. 59 - 62.

Yedinci Bölüm
HARFLERİN SİMGECİLİĞİ

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Şeyh, hasırın örülmesinde kullanılan kamışların, bütün evrenin örüldüğü İlâhî Sıfatların Tecellilerini simgelediğini söylüyor. Buna benzer fakat daha karmaşık bir simgeciliği onun küçük risalesi **el-Enmuzec el-Ferid**'de buluyoruz. **Besmeledeki[1] noktanın semavî kitapların tümünü içeren anlamı hakkında halis tevhidi işaret eden eşsiz örnekler.**

Peygamber'den şu hadisi alarak başlıyor risalesine: «Şüphesiz, nazil olan kitaplardakilerin hepsi **Fatiha**'dadır. **Fatiha**'dakilerin hepsi **Bismillahirrahmanirrahim**'dedir. Ve **Bismillahirrahmanirrahim**'dekilerin hepsi **Be** harfindedir. **Be** harfindekilerin hepsi de harfin altındaki noktadadır.[2]

«Bu hadis kalemden kaleme dolaşarak, halkın ve seçkinlerin kulaklarında yankılanmıştır, öyle ki onlar her şeyden önce bu Hadisteki gizli

(1) Kur'an'ın başladığı cümle, **Bismillahirrahmanirrahim** (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. «Nokta»sı be harfinin altındadır).

(2) Bu hadis, Abdülkerim Ceylî tarafından **El-Kehf ve'r-Rakîm** adlı şerhin başlangıcında aktarılıyor. Şeyh risâlesine hemen hemen bununla başlıyor diyebiliriz.

sırları anlamaya çalışmışlardır. Bu yüzden bu konuda düşünenler iyice arttı, böylece bu gayret beni de harekete geçirdi ve ben de ayağa kalkıp güzel kokusundan almak için davrandım. Ellerimle onun kaynağına ulaştım ve onu tepelerin arasından çıkarıp yüce bilginlerin katına girdim onunla. Onlar bunu büyük bir saygı ve ta'zimle aldılar ve herbiri: **Bu ancak çok şerefli bir melektir,**[3] dediler. Ben: "Gerçekten bu benim halimin üstündedir. Bu, atanı belli olmayan bir taşın fırlatılmasıdır," dedim. Daha sonra hal diliyle şöyle cevapladım **Attığın zaman da sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı.**[4]

«Bu risalede "başka" isimlerden bir isimden söz ettiğimde bu, ifade tarzı böyle gerektirdiği içindir. Sakın "başka" kelimesini hayalinde gerçekten başka olarak canlandırma, çünkü o zaman sana göstermek istediğimi fark edemezsin. Zira biz sana **büyük bir haber**[5] veriyoruz. O halde ona sıkıca yapışmalısın ki; Hakikat'e garkolasın ve bağımlı olandan Mutlak olana ulaşasın. Belki Nokta'da ne olduğunu anlarsın, her ne kadar **onları ancak bilenler anlayabilir**[6] ve **bu ancak o büyük hazzı tadanlara vergidir**[7] buyuruluyorsa da.

(3) Mısırlı kadınlar tarafından (Kur'an, 12/31) Yusuf Peygamber için söylenmiştir.
(4) Kur'an'da bu ayetler (8/17) Bedir savaşında düşmana bir avuç dolusu kum atan Peygamber'e hitab ediyor. Bu atış, savaşın gidişini müslümanlar lehine değiştirmiş ve kendilerinden üç kat daha fazla olan Mekke ordusunu bozguna uğratmışlardır. Bu İslâm'ın ilk zaferidir. (M.S. 624)
(5) Kur'an, 38/67.
(6) Kur'an, 29/43.
(7) Kura'n, 41/35.

«Noktadan sözettiğimde, **Vahdet-i Şuhûd** dediğimiz Zat'ın Gizini, **Elif**'ten sözettiğimde **Vahdet-i Vücud** dediğimiz[8] Rablığa lâyık Zat'ı ve **Be** harfinden sözettiğimde de Ruh-u Âzam dediğimiz son[9] tecelliyi anlatmak istiyorum. Bu harflerden sonra sırasıyla alfabenin diğer harfleri geliyor, fakat bu kitabın ekseni ilk harflerden oluşuyor, çünkü bunlar alfabenin ilk harfleridir. **İyilik işlemekte önde olanlar, karşılıklarını almakta da önde olanlardır. Naim cennetlerinde Allah'a en çok yakınlaştırılmış olanlar işte bunlardır.**[10] Bu harfler **Elif** ve **Be**'dir; bu harfler alfabede Besmele'nin Kur'an'da tuttuğu yeri tutarlar çünkü bu iki harfe **te**'yi de eklersen İbranicede İlâhî isimlerden olan **Ebt** ortaya çıkar. Bununla İsa (a.s.) Rabbine yakarır ve şöyle derdi: "Gerçekten sizin babanıza ve benim babama gidiyorum," yani sizin Rabbinize ve benim Rabbime. Şimdi bu harflerin senin bildiğinden farklı anlamları olduğuna inandıysan, Nokta ve diğer harfler konusunda söyleyeceklerimiz karşısında şaşırmamalısın.

«Nokta kendisini **Elif** şeklinde ortaya koymadan önce gizli bir hazine[11] idi, ve künhünde

(8) Bu konuda Ceylî'den ayrılıyor. Ceylî'nin kitabında Nokta bütün yönleriyle Allah'ı simgelerken Şeyh'in Be harfiyle simgelediği Ruh-u İlâhî'yi **Elif** harfiyle simgeliyor. Bu konuda Ceylî şu hadisi aktarıyor: «Allah Peygamber'in ruhunu kendi Zat'ından yaratmıştır.» Bu farklılığın dışında öğretileri hep aynı.

(9) **Son**, çünkü «Evrensel İnsan»ın ta kendisi olan bu Ruh, bütün evreni kapsar.

(10) Kur'an, 56/10 - 11.

(11) «Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim; onun için Âlemi yarattım.» Kudsî Hadisine işaret ediyor.

gözlerden perdelenmiş olan sırları birçok harfe yükleyerek açıklamadan önce, harfler onun içinde silik bir halde mevcuttu; fakat Hakikati kavrarsan noktanın mürekkep olduğunu ve Nokta'yla[12] anlatılmak istenilenin aslında mürekkep olduğunu görürsün. (Âriflerden) biri şöyle diyor:

«Harfler mürekkebin işaretleridir,
Hiçbir harf yoktur mürekkeple boyanmamış
Harflerin rengi mürekkebin boyası olur,
Harflerin boyası sırf yanılsamadır.
Onların bâtını mürekkebin gaybındadır
Zuhûrlarının mürekkebin takdiriyle olduğu gibi.
Mürekkep tayin eder harflerin kaderini, eylemini,
Ve ondan başka bir şey yoktur Anla, sorun burada!
Hayır aynı değildir onlar, bu o'dur deme sakın
Nasıl yanlışsa bunu söylemek, çılgınlıktır, o onlardır
demek de
Çünkü o vardı, hiçbir harfin olmadığı bir zamanda, evveldi.
Ve o kaldı, harflerin yokolduğu zamanda da.
Bütün harflerin helâk olduğu meydandadır,
Mürekkebin yüzünden başka, yani Celâl ve Kudret sahibi
O'nun Zat'ından başka.
Harfler görünse de gizlidirler
Gözün gördüğü mürekkeptir çünkü
Harf mürekkebe ne bir şey ekler, ne de bir şey eksiltir ondan
Onun bütünlüğünü yansıtır ancak değişik biçimlerde.
Mürekkebi değiştirmeden. Mürekkeple harfin varlığı bir
değil midir?
İyi anla öyleyse sözlerimin hakikatini, mürekkepten başka,
Varlık yoktur akıl sahipleri için.
Nerede bir harf varsa, mürekkebiyle birlikte vardır.
Bu örnekleri iyice anla ve düşün.»[13]

(12) Simge olarak nokta ve mürekkep birbirinin yerine geçebilir, çünkü yazı bir dizi mürekkep noktasından oluşur.
(13) Abdülgani en-Nabulusi, **Divan al-Hakaik**, s. 435. (Kahire, 1889)

«Bütün kelimelerin Nokta'nın içinde saklandığını anlarsan, bütün kitapların bir cümle içinde, cümlenin kelime içinde, kelimenin harf içinde saklandığını da anlayacaksın, yani kesin olarak söyleyebiliriz ki, harflerin yokluğu kelimenin yokluğunu, kelimenin yokluğu cümlenin yokluğunu, cümlenin yokluğu kitabın yokluğunu gerektirir. Kelimenin varlığı, sözle de olsa yazıyla da olsa, ancak harfin varlığıyladır. Tafsil icmâlin dallanmasıdır ve hepsi Nokta'yla simgelenen Vahdet-i Şuhûd tabirinde kapsanır. Bu bütün kitapların Anasıdır.) **Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır; Ana kitap O'nun katındadır.**[14]

«Esas olarak Nokta harflerden farklıdır. **O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O hakkıyla işitendir, görendir.**[15] Diğer işaretlerin aksine Nokta tanımlara sığmaz. O harflerde bulunan uzunluk, kısalık, yamukluk gibi şeyleri aşmıştır, öyle ki duyular onu harfleri kavradığı gibi dinleyerek veya görerek kavrayamayacaktır. Onun harflerden farklılığı çok kolay anlaşılıyor, fakat onun harflerde bulunuşunu, "**artık görüşün keskindir**"[16] veya "**hazır bulunup kulak veren**"[17] şeklinde ayetlerde sözü edilenlerin dışında hiç kimse anlamaz. Her ne kadar harfler onun sıfatlarından olsa da, yalnızca Zat'a ait olan evrenselliğe sahip olmayan sıfat, Zat'ı kapsayamaz. Zat için benzeşme imkânsızken, sıfatlar benzeşmeye yol açar.

«Ve gerçekte benzeşme mürekkebin birliği

(14) Kur'an, 13/39.
(15) Kur'an, 42/11.
(16) Kur'an, 50/22.
(17) Kur'an, 50/37.

nedeniyle üstünlükle aynıdır, çünkü her ne kadar harfleri birbirine benzetebilirsek de, bu mürekkebin üstünlüğüyle çelişmediği gibi, her harfin içindeki mürekkebin birliği/aynılığı ile de çelişmez. İşte çarpıcı benzeşme ile benzeşmenin mümkün olmayışı arasındaki büyük özdeşlik burada yatıyor, çünkü nerede bir benzerlik sözkonusu olursa olsun, gerçekte bu her zaman mürekkebin kendi kendisine benzetilmesidir. **Gökte de, yerde de Tanrı O'dur.**[18] Nasıl ve nerede olursa olsun O'dur Tanrı, bunun için benzetmeler dünyasında o diye gördüğünüzün, O'nu gökte olduğu gibi Üstünlük'le kavramanıza engel olmasına izin vermeyin, çünkü bütün nesneler hem benzetilebilir, hem de üstündür. **Nereye dönseniz, orada Allah'ın yüzü vardır.** Bu, Nokta'nın Sonsuz zenginliklerinden harflerin yoksulluğuna akan genel bir sıfat sayesindedir. Fakat Nokta'nın künhünde gizli özel sıfatına gelince, onun harflerde en ufak bir şekilde zuhûru mümkün olmadığı gibi, hiçbir harfin Nokta'nın derûnî özelliklerini taşıması da mümkün değildir.

«Alfabedeki harfleri incelersen, her harfe benzeyen başka bir harf bulacaksın, örneğin "te" harfi, "be" harfine ve "se" harfi de "te" harfine benzer. Sonra, bu harflerden birini seslendirmek istersen, ona uyan bir sesi muhakkak bulacaksın, fakat Nokta'yı ayırdedebilecek bir sesin olmadığını göreceksin. Onun gerçek sesini çıkarmak istersen **nuktat(un)** diyeceksin, fakat bu kelime noktanın hakikatiyle bir ilgisi olmayan **nun, kaf, tı** ve **te** harflerini kullanmanı gerektirecektir. Açıktır ki Nokta sesin kapsayamayacağı bir an-

(18) Kur'an, 43/84.

lama sahiptir. Her şeye rağmen, zaten Yaratıcı'nın Gizli Zat'ını ifade edebilecek bir kelime yoktur. İşte bu yüzden Ârifler Allah'ın Üstünlüğünü sözle anlatmak istediklerinde, Zat'ın Sıfatları hakkındaki küllî açıklamalarında kastettiklerinden apayrı ifadelere sıkışıp kalırlar.

«Nokta, **Amâ**[19] için ne ayrılık, ne birlik, ne sonralık, ne öncelik, ne genişlik, ne de uzunluk olan nüfûz edilemeyen bir gizlilik içindedir. İçeriklerinin farklı olmasına rağmen nasıl bütün kitaplar harflere sığdırılmışsa, harfler de Nokta nın künhüne sığdırılmıştır. Kitapların harflere sığdırılışını en küçük bir sezgisi olan bile anlayabilir. Bir kitabı inceleyin, göreceksiniz ki kitabın sayfalarında, kelimeler ve anlamlar değiştikçe sürekli yeni kalıplarda kendini gösteren yirmisekiz[20] harfden başka bir şey yoktur, ta ki Allah **bütün yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara varis olana**[21] ve **işler sonunda Allah'a döndürülünceye kadar.**[22] İşte o zaman harfler Nokta'nın Zat'ından başka bir şeyin olmadığı asıl kaynaklarına döneceklerdir.

«Nokta nüfûz edilemeyen gizliliği ile harflerle birlikte Zatı'nda mevcuttur. Her harfi söylemek

(19) **Amâ**, körlük. Zat'tan «başka» her şeye kör olma hali, ya da Vahdet-i Şuhûd.

(20) Tasavvufi bir risâlenin amacının her zaman «pratik» olduğu akıldan çıkarılmamalıdır; aslında bu risâlenin pratik amacını en iyi şekilde başlığı açıklıyor. (Bkz. s. 139) Şeyh burada müridlerinin bu işlemi, Tabiat'ın Kitabına «kelimeler»den çok «harfler»i görecek şekilde uygulanmalarını istiyor.

(21) Kur'an, 19/40.

(22) Kur'an, 42/53.

için uzunluk, kısalık, derinlik veya benzeri sıfatlara gerek vardır. Bu yüzden hazır olan ifadeler, Nokta'nın Zatı'nda gizli olarak bulunan sıfatların gereklerine göre harekete geçirilerek söylenmiş olur. Sonra ilk tecellî belirir...

«Nokta'nın ilk tecellîsi, tanımlanabilir ilk görünüşü **Elif**'ledir, **Elif** teşbihe yakın üstünlükle ortaya çıkmıştır, öyle ki her harfin içinde kendi gerçekliğinden ayrı özellikleriyle bulunur. Üstelik, **Elif**'in görünüşünün Nokta'dan doğmadığını, aksine onun Nokta'nın taşan kısmı olduğunu aklından çıkarmamalısın. İşte bu yüzden ilk **Elif** kalemle[23] yazılmadığı gibi kaleme de bağımlı değildir, fakat Nokta'nın asıl merkezindeki zorlamasından ortaya çıkmıştır. Ne zaman ki O'ndan bir şey taşmıştır, o **Elif**'tir. Varlığı kaleme bağlı olmadığı gibi, ötekilerinin yardımına da ihtiyacı yoktur ve öteki harflerde bulunan eğrilik, yamukluk gibi şeylerin üstündedir. **O yaptığından sorumlu değildir, onlar ise sorumlu tutulacaklardır.**[24] Öteki harflere gelince kıvrıklık, tümseklik gibi özellikleri dolayısıyle ancak kalemle yazılabilirler ve kalemin aracılığı olmaksızın ortaya çıkamazlar.

«**Elif**'in de kalemle yazılması mümkündür, fakat yine de kalemden bağımsızdır, kalem onun

(23) Kalem, Kur'an'ın 68. suresine verilen adı, İlâhi Kalemi simgeler. Abdülkerim Ceyli, **İnsan-ı Kâmil**, 47. Bölümde şöyle diyor: "Peygamberimiz buyurdu: «Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı akıldır,» ve yine Peygamberimiz: «Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı kalem'dir. »buyurdu. Bunun için Kalem İlk Akıl'dır ve bu ikisi Ruh-u Muhammedî'nin iki yönüdür."

(24) Kur'an, 21/23.

üstünlüğünü azaltmaz, çünkü kalem uzunluğunu ve dikliğini **Elif**'ten alır, bu yüzden **Elif**'in ortaya çıkışı kendisi ile ve kendisi içindir.

«**Elif**, O'ndan önce gelen hiçbir varlığın olmadığı Bir Olan Varlığın simgesidir. Bunun için Nokta'nın **Elif** olarak tezahürüne "Öncelik/Evveliyat" denir. Bu tezahürden önce **Elif** ne "Önce" idi, ne de "Sonra" **O Evveldir, Ahirdir, Zahirdir ve Batındır.**»

«Eğer **Elif**'in "Öncelik" hali tesbit edilecekse,[25] "Sonra" oluşunun da tespiti gereklidir.[26] Bu yüzden o diğer harflere **sonunda dönüşünüz Bana'dır**[27] diye seslenir. Evet, **Bütün işler ancak Allah'a dönüp varır.**[28]»

«**Elif**'in diğer harflerde zuhuruna gelince, bunu anlamak çok kolaydır. İyice incelendiğinde, **Elif**'ten türemeyen hiçbir harf bulamayacaksın: örneğin **Hı** harfi kambur bir **Elif**'ten, **Mim** harfi yuvarlak bir **Elif**'ten başka bir şey değildir. **Elif** bütün harflerde hikmetinin gerektirdiği şekilde zuhûr eder, fakat **gözler O'nu göremez**, işte O'nun İçte Gizli olmasının anlamı budur, çünkü uzun bir uygulama yapmadan **Mim**'in yuvarlağındaki **Elif**'in varlığını hiç kimse anlayamaz. Onu algılamaktan bizi alıkoyan şey yuvarlaklığıdır, yani farkedemiyeceğimiz bir nitelikte zuhûr etmesidir. O kendi kendisinin perdesidir...»

«Hakk'ın zuhûru görünen biçimlerden bazı-

(25) Diğer bütün harflerin aksine, **Elif**, Nokta'dan sadece bir derece uzaklıktadır, çünkü iki noktayı birleştirdiğinizde **Elif** ortaya çıkar. (Ceylî, **el-Kehf ve'r-Rakim**, s. 7)

(26) Yeniden bütünleşmenin ters evresinde.

(27) Kur'an, 31/15.

(28) Kura'n, 42/53.

sında diğerlerine göre daha şiddetli olabilir ve bunu, bakan kişinin görmesi öyle pek zor değildir. **Elif**'in bilinmesinin bazı harflerde daha kolay olduğunu görmüyor musun? **Lam** harfinin şekli onun şekline daha yakındır, örneğin: **Besmele**'deki **Be** harfinin içinde de **Elif**'in görünüşünü bulabilirsin. Fakat onun öteki harflerdeki varlığından çok az kimse haberdardır. Halk **Elif**'in mertebesinden habersizdir; bazıları onun Evvel olduğunu bilir, Ahir olduğundan habersizdir, bazıları bu her iki halini de bilirler, fakat alfabenin bütün diğer harflerinde, küçük, büyük, uzun, kısa, başta, sonda varolduğundan habersizdir, gerçekte bunlar ne doğru görürler ne de doğru algılarlar. **Elif**'in her harfdeki varlığını biliyorsan, söyle bana; bu, yalnızca ona ait olan üstünlüğüne bir eksiklik getirir mi? Hayır, **Elif**'in aslî hakikati olduğu gibi durur ve ben onun zuhûrunu bir eksiklik olarak değil, tam tersine mükemmeliyet olarak görüyorum. Doğrusunu Allah bilir, bence eksiklik onu bir nitelikle sınırlandıran, onun başka şekillerde zuhûr edemeyeceğini iddia eden, onu bilmeyi istemeyen ve onu öteki başka nesneler gibi yaparak ona benzerlik atfedenlerdedir. Onun haline uyan bilginin hakikati ise, **Elif**'in her yazıda, her sözde tecellî ettiğini bilmektir. Her şey **Elif**'tir.

«**Be** harfi **Elif**'in zuhûr ettiği ilk şekildir, dolayısıyle onda başka hiçbir harfte görülmeyecek bir biçimde zuhûr etmiştir. "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[29] Âdem'le anlatılmak istenen

(29) Buhari, **İsti'zan**, 1.

ilk insandır,[30] ki o, Varlığın Ruhudur. İşte insan Allah'ın suretinde yaratıldığı için, yeryüzünde Allah'ın halifesi kılındı ve melekler ona secde etmekle emrolundu.

«O'nun Güzelliği Âdem'in yüzünde olmasaydı Melekler secde edip, eğilmezlerdi önünde.»[31]

Secdeleri O'ndan başka birisine miydi? Hayır, **Allah kendisine eş koşanları bağışlamaz.**[32]

«**Besmele**'deki **Be** harfi, alışılmış Be'den hem biçim hem de anlam açısından farklıdır. **Şüphesiz sen büyük bir ahlâka sahipsindir,**[33] ve onun büyüklüğü **Elif**'in büyüklüğünden ayrı değildir. **Peygamber'e itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur.**[34] **Besmele** dışında **Be**'nin uzatılmadığını ve bu uzatmanın okunmayan bir **Elif** kadar olduğunu biliyor musun? **Bism** önce **bi-ism** şeklindeydi, sonra **ism**[35] kelimesindeki **Elif** ortadan kalkarak, **Be**'nin içinde gözükmeye başladı. İşte böylece **Be** harfinin içinde **Elif**'in hem şekline, hem de işlevine büründü. Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurdu: "Benim öyle bir vaktim var ki Azîz ve Celîl olan Rabbımdan başkası oraya sığmaz." Gördü-

(30) Eğer Allah insanı kendi suretinde yarattıysa, insanın ruhî prototipi Evrensel İnsan'ı, burada ilk insan denilen ilk yaratılan şeyi **a priori** kendi suretinde yaratmıştır. İşte Be harfinin simgelediği bu prototiptir. Yaratılışın nihaî sonucu olan dünya insanı anlamında bir Âdem'i simgelemesi oldukça zordur.

(31) Ceylî, **Ayniyye.**

(32) Kur'an, 4/48.

(33) Kur'an, 68/4.

(34) Kur'an, 4/80.

(35) Kelime başındaki sesli harfler hep Elif'le yazılır.

ğün gibi Be'nin de **Besmele** içinde öyle bir vakti vardır ki, onu şekli ve Nokta'sıyla[36] birlikte yalnızca **Elif** içine alabilir. Her ne kadar **Elif**'in Nokta'sı üstündeyse de, Be'nin Noktası altındadır. Gerçekte **Elif** ağlayan bir gözden veya coşkuyla taşan Nokta'nın kendisinden başka bir şey değildir ve damla sağanağında **Elif** adını almıştır. Bütünlüğü ve Nokta'nın kadim karşılaştırılamazlığı ile içinde bulunduğu, kusursuz Üstünlük sayesinde, **Elif** bu sağanaktan zarar görmemiştir **Şüphesiz ki biz onların üzerinde kahredicileriz.**[37] Bütün iniş yerlerinde, diğer harflerin de takip ettiği gibi, **Elif**'in zuhûrunun **Be** gibi gerçekleşmesidir. **Be**'nin şekli **Elif**'inkiyle aynı olsaydı, **Be** ayırıcı özelliklerini kaybederdi. Fakat **Be**, **Be**'dir ve **Elif** de **Elif**'tir: **Elif**, arasıra istediği zaman **Be** olarak zuhûr eder. Yine de **Elif**'in şekli ile arasında farklılık olması bir gerekliliktir. Aynı şekilde diğer harflerde[38] **Elif**'in varlığını inkâr edemiyeceğimiz gibi, özgürlüğün bağımlılığın tamamen zıddı olacağını da düşünemeyiz.[39]

(36) Bir çok Kur'an metinlerinde kelime başındaki **Elif**'in üzerindeki **hemze**'ler, büyük bir noktayla belirtilir. Bazan da nokta yerine yıldız kullanılır.

(37) Kur'an, 7/127.

(38) Fakat **Besmele**'deki **Be**'nin yardımı olmaksızın, bir yandan açıkça **Elif**'i hatırlatan, öbür yandan diğer harflerle birleşmesini sağlayan basık eğri halinin ayrılığı yüzünden, diğer harflerde **Elif**'in varlığını keşfetmemiz mümkün olmayacaktı. Başka bir deyişle, «ete bürünen Logos»un yardımı olmasaydı, insanlarda gizli bulunan Tanrı'dan bir parçayı farkedemeyecektik.

(39) Aksi takdirde, insanda özgür irade ile kaderin birlikte olmasının imkânsız olduğunu düşünecektik. Gerçekte **Be** bu birlikteliğin bir simgesidir, **Elif**'e benzeyişi ile insanın özgür iradesini, **Elif**'den farklılığı ile de insanın kaderini simgeler.

«Üstelik **Elif**'in üstünde olan Nokta, **Be**'nin altındadır böylece bu bize süflî Âlem'in olduğu gibi Ulvî Âlem'in de Nokta'nın tezahürleri olduğu gerçeğini ifade için güzel bir örnektir.» Aynı şekilde Zat'ta Nokta'nın varlığı sıfatlardaki varlığını unutturmamalıdır Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Siz en alttaki dünyaya bir ip sarkıtmış olsanız, behemehal Allah'ın üzerine düşer."[40] Bütün bunlara rağmen **Be**'nin altındaki nokta nesnelerin hepsinin akibeti olan yokoluşu ifade eder. **O'ndan başka her şey yok olacaktır.** Gökte de Tanrı, yerde de Tanrı O'dur. Nokta'nın **Elif**'in üstünde oluşu bize **Elif**'in onun zuhûr edeceği yer olduğunu hatırlatırken, Hicr halkının[41] çökmesinden korktukları duvarın altında hazinenin gizli olması gibi, Nokta'nın **Be**'nin altında olması da **Be**'nin ona bir perde olduğunu hatırlatır.

«**Be, Elif**'le arasındaki ilişkinin hakikatini anlayınca yükümlü[42] olduğu işlevi yerine getirdi. Kendi türünden olan harflere[43] bağlanarak tanımı gereği ona verilen görevi başarıyla yaptı. Fakat **Elif** diğer harflerden önce geldiği zaman onlardan ayrı ve uzak durdu, her ne kadar onlar nihaî olarak **Elif**'e ulaşıyorlarsa da, **Doğrusu son varış Rabbinedir.**»

(40) **O, Evveldir, Ahirdir, Batındır ve Zahirdir** ayetine Peygamber'in bir şerhi. (Tirmizî, **Tefsir, Suretü'l-Hadid,** İbn Hanbel, VI, 370.)

(41) Kur'an'dan bir ifade, 18/77-82.

(42) Peygamber'in resul olarak yükümlü olduğu işlevlerinden olan insanî işlevlerini yerine getirmesine işaret ediliyor.

(43) **Be,** harflere iki tarafından da bağlanabilirken, **Elif** yalnızca kendinden önce gelen harflere bağlanabilir.

Sekizinci Bölüm
BÜYÜK HUZUR

Daha önce de açıklandığı üzere ritim ibadet açısından bu dünyanın, daha öznel olarak da ruhun, düzensiz değişmeleri ile İlâhî Huzur'un Sonsuz Ülkesinin Değişmezliği arasında bir köprü olabilir. Başka bir deyişle ritim, **Elif**'in alfabenin öteki harflerini içine almasına aracılık eden **Be** harfi gibi, Evrensel İnsan Peygamber'in simgesidir; çünkü o, insanoğlunun küçük dünyası mikrokosmos ile Öte'deki Sonsuz Dünya Metakosmos arasında bir köprü vazifesi gören bütün evreni, makrokosmosu canlandırır.

Dalgalanıştan ritim aracılığıyla bu Huzur'a, mikrokosmostan, makrokosmos aracılığıyla Metakosmos'a, bireysel olandan Evrensel İnsan aracılığıyla Allah'a yolculuğu yalnızca Alevî - Bektaşî Tarikatı'nın kutsal raksında değil, aynı zamanda tesbihinde de görürüz. Raksta ritme tâbi olan, her şeyin üstünde nefestir. Nefesin alışılmış ritmi bireyi, mikrokosmosu temsil ederken, bu bireysel ritimlerin yerine raks edenlerin makrokosmik bir ritim yerleştirmeleri, tesbihin ilk terkibi olan «tövbe» veya «af dileme/istigfar» şeklindedir. Raksın, dolayısıyle de evrenin ritmi, ruhun evrenselleşmesini sağlayan Peygamber'e sa-

lât getirilen tesbihin ikinci terkibine tekabül eder. Bu ikinci terkibin enginliğinin yanında, bir de yok oluş veya nihayette ulaşacağı Mutlakın Yüzü karşısında bir boşluk şeklinde görünüşü vardır. Bu terkibin son sözlerini Huzur için bir dua oluşturur, bu, bir anlamda nefesin «tükendiği» ve raksedenlerin dinlenmek üzere yere oturdukları, raksın son kısmını andırır.

Raksın son amacı olan içsel tefekkür tesbihin üçüncü terkibini oluşturur ve İlâhî Birliği Sonsuz Enginliği içerisinde tasdik etmek anlamına gelir.

Fas'ın, Salé şehri Derkavîlerinden el-Hacc Muhammed Bûş'are tarafından bir arkadaşıma, raks anında fakirin ritmik nefes alıp verişinin aslında, geldiği büyük dünyaya şöyle böyle adım atmış ve onun denetimi dışında olan kozmik bir ritimle nefes alıp veren ölüm anındaki bir insana çok benzediğini açıklamıştı. Fakat ölmekte olan bir insan edilgen ve hemen hemen bilinçsiz bir durumdayken fakir, etkin ve bilinçli bir şekilde, Allah'tan başka her şeyin yokoluşunu simgeleyen bir cançekişme-ölüm hali içinde kendi ölümünü sezinler.

Nefes alıp verişin ritmi yaratılış ve yokoluşun, Cemâl ve Celâl'in ritmidir. Nefes almak yaratılışı, yani İlâhî Sıfatların Dıştaki Zuhûrunu, mürekkebin Elif'ten Be'ye ve diğer harflere akışını, «dönüş»ünü temsil eder. İkinci bir nefes alış[1] yeni bir yaratılıştır ve bu böyle devam eder. Son

(1) Kur'an'a göre hayat sürekli bir yaratılış ve yokoluştur, çünkü uykuda bedenden çekilen ruh, uyanılınca yeniden zuhur eder: **(Geceleyin sizi ölü gibi uyutan, gündüzleri sizi tekrar kaldıran O'dur.** Kur'an, 6/60)

nefes, yaratılış ve yokoluşun aldatıcı değişiklikleri altında yatan Değişmezliğin farkedilmesini ve «(Ezelde) Allah vardı ve Allah'tan başka bir şey yoktu.» «Şimdi de Ezelde olduğu gibidir.» gerçeklerinin farkedildiği anı simgeler.

Kutsal rakstan sonra gelen bedeni dinlendirme sadece bir simgedir, ulaşılmak istenilen iç Huzur'un Hakikati değildir ve bu Huzur, hareketi ve dinlenmeyi tamamen aştığından en şiddetli ritmik hareketlere olduğu kadar, bunların sonucunda ulaşılan dinlenmeye de hâkimdir, varlığı raks sırasında olduğu kadar raks bittikten sonra da hissedilebilir. İç huzur tam anlamıyla elde edildiğinde, bilinç ikincil veya aldatıcı bir merkezden Tek Hakikî merkeze kayar, artık **Be**'ye değil **Elif**'e, yaratıklara değil Yaratan'a tâbidir. İşte aslında Batınî «tefekkür»le anlatılmak istenen de budur. Bu tür bir tefekkürde yoğunlaşan birisi için artık nefes almak Zat'ın Birliği'nde olan herşeyi içine almak, nefes vermek de İlâhî İsim ve Sıfatların Zuhûru anlamına gelir. Raks ritminin ve tesbihin ikinci terkibinin en önemli yanı da işte burada yatar. Evrensel İnsan'ın yaratılıştan gelme enginliğinin ötesinde tam anlamıyla bir yokluk olduğunu söylemek, aslında bu yokluğun ötesinde de Mutlak Enginliğin olduğunu söylemektir; çünkü onun yokoluşu yalnızca algılama kapasitesini ölçmek içindir. Yokluk sınırsız boyutlarda bir boşluk gibidir ve İlâhî İsimlerden birisi de Kerîm ismidir.

İkinci terkibin: «Allahım, kulun ve Resulün, ümmî Peygamberimiz Efendimiz Muhammed'i, soyunu, ashabını şereflendir ve onlara Huzur ihsan eyle» anlamına gelen sözlerinde, nefes alma-

ya tekabül eden bu Salâttır, yani her şeyin Zat'ın Birliğine gark edilmesidir. Huzur ise nefes verişte elde edilen istirahattir, yani «ben»in eski kimliğini kaybetmesidir; daha önce aktardığımız dizelerde anlatılmak istenilen de budur :

Fenâdan sonra çıktım
Ve bâkîyim şimdi, ben değilsem de
Yine de kimim ben, Ey ben, ancak ben?

Şeyh ed - Derkavî, Ebu Said ibn el - Arabî'nin[2] fena hakkında söylediklerini aktarıyor

«Fenâ Büyüklük (Azamet) ve Güç'ün (İclal) kulda belirmesidir; öyle ki bu dünyayı, öte dünyayı, hâlleri, dereceleri, makamları ve zikri unutmalıdır. Aklında ve nefsinde her şey yok olmuştur, nesnelerden fanî olmuştur, fenâdan da fânî olmuştur, çünkü Sonsuz Hakikat'in sularında boğulmuştur.»[3]

Şeyh el - Alevî şöyle diyor :

«Ârifler için bilinen ölümden önce bir başka ölüm vardır. Peygamber (s.a.) "Ölmeden önce ölünüz." buyurmuşlardır; işte bu, hakikî ölümdür çünkü diğeri bir yer değiştirmedir. Tasavvuf öğretisinde ölümün hakikî anlamı kulun yok olması, yani iyice ortadan silinmesi ve kaybolmasıdır. Ârif, nefsine karşı ölü olabileceği gibi bütün dünyaya karşı da ölü olabilir ve Rabbinde yeniden dirilir, öyle ki ona varlığı hakkında bir

(2) Ölümü 952. Gençliğinde Cüneyd'in müridiydi.
(3) **er - Resail ed - Derkaviyye**, 3. Bölüm, s. 1.

şey soracak olsanız size cevap veremez, çünkü kişiliğini kaybetmiştir. Bayezid-i Bistamî'ye[4] kendisinden sordular, o "Ebu Yezid öldü - Allah ona rahmet etmesin!" diye cevap verdi. İşte gerçek ölüm budur, fakat Kıyamette bilinen ölümle ölmüş birisine "Sen kimsin?" diye sorarsan, o "Ben falancayım" diyecektir; çünkü o hiçbir zaman yaşamamış, hiçbir zaman ölümün kokusunu koklamamıştır, bir dünyadan ötekine geçmiştir. Sadece ve gerçek anlamıyla ölenler dışında ölümün anlamını kavramış olan yoktur. İşte bu yüzden Sufilerin Kıyamet Günü'nden önce bir hesap günü vardır, Peygamberimiz (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Hesaba çekilmeden önce nefslerinizi hesaba çekiniz."[5] Onlar Rablerinin müşahedesine ulaşıncaya kadar nefslerini muhasebe etmekle meşgul olurlar ve onlar için dirilişten önce bir diriliş vardır.»[6]

Bazıları Velâyet'in nübüvvete üstünlüğünü iddia ederken, Şeyh el - Alevî sürekli olarak Peygamberlerin Velilerden manevî olarak üstün olduğunu savunuyor. Fakat bu tartışmaya nihaî çözümü İbn Arabî getiriyor

«Eğer bir Peygamberin söylediği söz şeriat sahibi olarak işlevinin sınırlarını aşarsa, o zaman, o bunu aynı zamanda Bir Velî ya da Ârif olduğu için söylemiştir, çünkü onun Marifet sahibi olarak makamı, bir nebî ya da şeriat sahibi olarak makamından daha üstün ve daha tamdır. Ehlûllahtan birisinin velâyetin nübüvvetten da-

(4) Ebu Yezid el - Bistamî, ö. 874.
(5) Tirmizî, **Kıyamet**, 25.
(6) **Minah**, s. 74.

ha üstün olduğunu söylediğini duyarsan, bu, bizim yukarıda açıkladığımız anlamdadır. Eğer onlardan biri Velî, Nebî ile Resulden üstündür diyorsa, o, bu sözüyle bir tek kişiyi kastetmiştir. Çünkü o şahsın Nebî ve Resûl[7] olması dolayısıyla bulunduğu makamdan Velî olması dolayısıyla bulunduğu makam daha tamdır. Yoksa Nebî'ye tâbi olan Velî hiçbir zaman Nebî'den yüksek değildir.»[8]

Şeyh el - Alevî Nebîlerin Velîlerden üstün olduğunu söylerken Nebîlerin velâyetine işaret ediyor, doğrudan doğruya nübüvvete değil. Her şeye rağmen bu üstünlük mutlak bir üstünlük değildir, çünkü Şeyh, Makam-ı Âlâ'nın Nebîlere ve Velîlerin üstünlerine ait olduğunu söylüyor ve bunlar arasındaki eşitliğin Zat'ın Birliği'nde veya başka bir deyişle Zat'ın Kendisiyle birlikte olan eşitlikte yattığını açıkça belirtiyor. Nebî olan Velîlerin, diğer Velîlere olan üstünlüğüne gelince, bunun, Zat düzleminin altında İsim ve Sıfatlar alanındaki İlâhî Tecellîlerin büyük bir güçle karşılanmasıyla olduğunu söylüyor.

«İlâhî Tecellînin şiddeti kişiden kişiye değişir, bunun hiçbir kuralı yoktur, hiçbir şekle uymaz, aksine, basiretler farklıdır ve insanların sırlara olan yeteneği bazılarında çok bazılarında da

(7) Başka bir yerde **(Kelimat Şîîyye)** bunu şöyle açıklıyor: «Resullük ve Nebîlik yani şeriat kurma işlevi sona ermiştir, fakat Velîlik asla sona ermez.» Abdülganî en - Nabulusî yazdığı şerhde Nebî ile Nebî olmayan arasında bir ayrım yaparak, bunları «nübüvvetin velâyeti» ve «imanın velâyeti» olarak adlandırıyor.

(8) **Füsus el - Hikem, Kelimat Üzeyriyye.**

azdır. Böylece O her kişide takatine göre tecellî eder ve Kutsal Cemâl'in tecellisi kişinin sınırsız ya da belli bir sınıra kadar ulaşabilen kabul ediş yeteneğiyle uyum içindedir. O halde bil ki; Efendimiz Muhammed (s.a.)'in mertebesi, Azim Sahiplerinin[9] ulaşamıyacağı, İsimlerin, Sıfatların ve Hakikat'in tecellî mertebesidir. Azim Sahiplerinin mertebesi de **Sıddıkların**[10] üstündedir. Nebîlerin ve Resûllerin mertebelerini aştıklarını ima eden veya kesin olarak iddia eden büyük Ârifler in sözlerine gelince bunları aşağıda açıklayacağız, bunlara örnek olarak Bayezid-i Bistami'nin "Öyle bir denize daldım ki, Peygamberler sahilinde duruyordu." ve Abdülkadir Geylani'nin "Ey Nebiler Topluluğu, size makam verilmiştir. Bize ise size verilmeyen verilmiştir." ve Ömer ibn el Ferid'in

> «Cem-i Kadim'ime katılmak isteyenler acele edin,
> O'nun Nur'u karşısında topluluğun yaşlıları,
> Çocukluğumda tanıdığım bebekler gibidir hâlâ.»[11]

ve yine onun

> «Senin himayendekilerin hepsi seni arzular
> Fakat ben tek başıma hepsine yeterim.»[12]

(9) Bu terim Kur'an'dan alınmıştır. (Bkz. 46/35.) Muhammed (s.a.)'e ve ondan önce gelen Nebilere işaret ediyor, Şeyh burada Hz. Muhammed'i Ruh-u İlâhî ile özdeşleştiriyor

(10) Peygamber olmayan Velilerin en büyükleri. Şeyh burada kesin bir hiyerarşi kurmaya çalışmıyor. Aksi takdirde, şüphesiz bu sonuncularla Azim Sahipleri arasında, Resul olmayan Nebilerin derecesini de zikretmeliydi. (Örneğin İshak, Yakup ve Yahya.)

(11) **et-Taiyyat el-Kübra**, I. 760.

(12) **Kafiyye**, I, 36.

Ârîflerden birinin sözünü de aktarabiliriz:

«"Peygamberlerin adımlarının bittiği yerde Velîlerin adımları başlar."[13] Bütün bu sözlerin açıklaması şudur ki, Ârifin de bir vakti vardır Peygamberimiz (s.a.) gibi: "Benim öyle bir vaktim vardır ki; Rabbimden başkası oraya sığmaz." Ârifin fenâya ve bekâya ulaşması öyle birdenbire olur ki duygularını, algıladığı nesneleri ve nihayet benliğini kaybeder. Bu, Ârifin Hakk'ın Zat'ında yok olmasıdır. Zira İlâhî Kudsiyetten bir feyz, kendi zatını Hakk'ın Zat'ı ile aynı görmeye zorlayan bir derya akar ve artık yokolmuştur. İşte bu halde olanlardan birinin: "Sübhanî, şanım ne yüce."[14] demesi gibi... Burada o kendi diliyle değil, Hakk'ın diliyle konuşuyor, kendinden değil, Hakk'ın Zat'ından sözediyor. Bunlar bu hale ait yokoluşun gerekleridir. Bu Velîlerin Peygamberlerin mertebelerini aştıklarını söyleyecek mevkide değiliz. Bunun için kardeşim, Şeyhlerden bu tür sözler duyarsan, bunları fenâ halinde veya Rablerinin Sonsuzluğuna daldıklarında söyledikleri sözler olarak kabul et.»[15]

Öğretide, bu son aktardıklarımızın anlaşılması diğerlerine göre kolay sayılabilir. Anlaşılması oldukça zor olan bir hal ise, melekeleri Zat'ın içine yeniden alınmayan büyük bir Veli'nin diğer insanlara göre olan halidir.

Şeyh el-Buzidî'nin müridlerinden biri için

(13) Hakim Tirmizi (Bkz. Massignon, Essai, s. 292).

(14) Bayezid-i Bistamî.

(15) Minah, s. 51-2.

Şeyh el-Alevî şöyle diyor: «İhvandan birisi Kur'an-ı Kerim'de **Üzüntüden gözlerine ak düştü**[16] ayetiyle Yusuf (a.s.)'ın haline üzülen Efendimiz Yakub'un durumuna çok şaşırdı. **Bana** Yakub'un nasıl bu derece üzüldüğünü, Hakk'ın Cemalinden Yusuf'un cemâline gözlerini nasıl çevirebildiğini sordu ve İbn el-Ferid'in şu dizelerini aktardı:

«O'nun Yüzünün Güzelliği Yakub'un kulağına çalınsaydı
Unuturdu Yusuf'un cemâlini.»[17]

«Sakinleşinceye kadar hiç ses çıkarmadan onu dinledikten sonra şu cevabı verdim: Yakub'un olağanüstü üzüntüsü Yusuf'un zatına değildi, Yusuf onun için Hakk'ın tecellî yeriydi. Yusuf yanında olunca Yakub'un Allah'la olan beraberliğinin şiddeti artıyordu. Allah her yerde mevcut olduğu halde Musa (a.s.)ın yalnızca Tur Dağında O'nun ünsiyetine mazhar oluşu gibi, Yakub'a da Hakk Yusuf'ta görünüyordu. Nerede **olursanız olun, O sizinle beraberdir.**[18] Bunun için Efendimiz Yakub'a Hakk'ın Cemâli Yusuf suretinde zuhûr etmişti ve Yakub'un ayırdetmeye gücü yetmeyebilir, çünkü o Hakk'ı kendi gördüğü şekilde müşahedeye alışmıştır. Aynı şekilde Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyuruyor: "Rabbimi Miraç gecesi en güzel surette gördüm." Allah Âdem'i kendi suretinde yarattığı için Meleklerin ona secde etmeleri, bazı Hıristiyanların hayatta iken İsa'ya secde etmeleri ve onu İlâhî Sıfatlar-

(16) Kur'an, 12/84.
(17) **Fâ'iyye**, I, 38.
(18) Kur'an, 57/4.

la nitelemeleri hep bu yüzdendir. Bütün bu secdelerin hepsi Allah'adır, O'ndan başkasına değil. Çünkü O'nun zuhûru bazı şekillerde öyle yoğun ve cezbedici olur ki beşerdeki noksanlıkları ortadan kaldırabilir.)

(Peygamberler ve Velilerin Seçkinleri gibi Kâmil Akıl sahipleri, suretin kendisini değil suretteki tecellîyi bilirler. Onun için onların bilgileri sınırlama ve karşılaştırmadan uzak olmak bir yana, O'nun Üstünlüğünü ve Karşılaştırılamaz'lığını her zaman doğrulayan bir bilgidir. O'nu herhangi bir şekilde düşündüklerinde bunu O'nun İsimlerinden Zâhir ismine bağlayarak yaparlar.)

«Yakub'un Allah'a ünsiyeti oğlunu gördükçe daha yoğun bir hale geliyordu, oğlunu kaybettiği zaman doğrudan müşahede o kadar kolay olmuyordu. İşte o bunun için üzülmüştü.

«Sonra bilmelisin ki, Hakk Tebâreke ve Teâlâ bazı şekillerde zuhûr etse de, onların O'ndan gafil oldukları diğer zuhûr alanlarında son derece kıskançtır. Çünkü kulların bağlandıkları şekiller çoğunlukla hızla kaybolucudur. Bunun için Hakk Tebâreke ve Teâlâ sevdiklerini şekillerin kaybolmasıyla sınar, öyle ki bakışları parçadan bütüne çevrilsin; Efendimiz Yakub'ta olduğu gibi.»[19]

Aktardığımız bu bölüm en alt derecesinde Velînin ünsiyeti ile inanan birisinin yakınlığı arasında bir karşılaştırma yapılamayacağını çok açık bir şekilde ortaya koyuyor. «Yusuf yanında olduğunda, Yakub'un Allah'la olan beraberliğinin

(19) **Minah**, s. 70 - 1.

şiddeti artıyordu.» cümlesi, Yusuf'un olmadığı zamanlarda da Yakub'un Allah'la olduğunu gösteriyor. Aynı şekilde Velâyetin en üst derecelerine işaret ettiği başka bir bölümde Şeyh, İlâhî Zat'tan şu şekilde söz ediyor: «Allah Tebâreke ve Teâlâ kullarından birini seçer ve huzuruna kabul eder ve ona Kendisini bazen açıkça gösterir bazen de ondan gizlenir.»[20]

Bu «gizlenme»nin beraberlik çerçevesindeki bir ayrılık olduğu, birkaç sayfa ilerde Allah hakkında düşünülmemesi veya inanılmaması gereken şeyleri anlattıktan sonra, O'nun hakkında düşünülmesi veya inanılması mümkün olan şeylerden söz ederken anlaşılıyor. Bu mümkünleri, «açık mümkünler» (yani az ya da çok bir münasebet içinde gerçekleşen) ve «nazarî mümkünler» (yani teorik olarak mümkün, fakat muhtemel olmayan) olmak üzere iki kategoriye ayırıyor:

«Açık mümkünlere bir örnek olarak, daha önceden hiçbir manevî gayreti olmayan bir yaratığın Hakk'ın Huzuruna cezbedilmesini ve müşahede edenler arasına katılmasını gösterebiliriz. Nazarî olarak mümkün fakat muhtemel olmayanlara bir örnek ise Allah'ın müşahede ehlinden ve yakın olan insanlardan birini alarak, O'ndan ayrı ve perdelenmiş olanların arasına yerleştirmesidir. Bu gerçekten olabilir, fakat Taife arasında bu tür olayların azlığı ve garipliği yüzünden kimse kolay kolay mümkün olduğunu kav-

(20) a.g.e., s. 20.

rayamıyor. Allah bizi ve bütün müslümanları bu gibi durumlardan korusun.»[21]

Burada işaret olunan nadir «ayırma»ların, düzenli bir şekilde tekrarlanan müşahededeki ayılma «ayrılma»sından tamamen farklı olduğuna hiç şüphe yoktur. Fakat yine de terminolojiden çok içeriğe güvenmeye dikkat etmek gerekir, çünkü Şeyh İlâhî Zat'ın içine tamamen alınan Velî'nin melekeleri kendisine geri verildiğinde, onun: «Vusûlden sonra ayrıldım. İçeri girdikten sonra bir kere daha çıktım.» diyebileceğini ve bizim de onun Allah'ın Kabul rayihasından hiç koklamadığını sanabileceğimizi söylüyor. Aslında onun Sevgilisi ondan perdelenmiş değildir, yalnızca onun kendisini çağırabileceğini ve sığınmak[22] üzere O'na yönelebileceğini düşündüğünden perdelerin en incesinden bir perdeyi indirmiştir ve bu da Allah'ın Âriflerden her zaman isteğidir.[23]

Ebu'l Abbas el-Mursî[24] şöyle dua ederdi: «Ey Allahım, kalp gözlerimizi aç, sırlarımızı nurlandır. Ve bizi kendimizden fânî kıl, Sen'le var et bizi, kendimizle değil.»[25] Kendinde fânî olup,

(21) **Minah**, s. 28.

(22) (Bu evrensel düşünceler Sri Ramana Maharsi'nin bile bazan düzenli bir şekilde devam ettiği İlâhî Özdeşlik makamından neden vazgeçtiğini ve ilâhilerinde: «Kurtar beni... ve Seninle birleşme şerefini ver bana, ey Arunakala!» ve «Sana gelen kuluna rahmet et, hakir görme ey Arunakala!» şeklinde yalvardığını açıklıyor) (Bkz.: Frithjof Schuon, **Language of the Self**, s. 52-3. Ganesh - Luzac.)

(23) **Minah**, s. 160-1.

(24) Ebu'l Hasan eş - Şazeli'nin halefi.

(25) Şeyh ed-Derkavi' tarafından, **Resail**, 3. Bölüm, s. 2'de aktarılıyor.

Allah'ta var olmak, Şeyh'in mahlûkatta ölüp; Allah'ta dirilmek olarak nitelediğidir. Bütün bunları toparlayarak Peygamberlerin ve seçkin Velilerin ulaşabildiği Makam-ı Âlâ'dan söz ediyor. Nisbî «ayrılma» ve «yeniden birleşme» terimleri çerçevesinde konuşursak, Allah'ta var olmak Mutlak, Ebedî ve Sonsuz Birlik'tir. Dünyada Allah'ta var olmak aşamalı bir şekilde üç âlemde olduğu gibi genişletilebilir. Önceki bölümde de gördüğümüz gibi, Allah'ta var olmanın bu aşamalı şekli, artan bir aşama sırasıyla **Muhammedun Resûlullah** kelimeleriyle doğrulanır, işte burada Mutlak Birlik içinde nisbî «ayrılık» ihtimali son derece yüksektir. Fakat üç âlemin aşaması yavaş yavaş Zat'ın Bir Âlemine doğru «eridiğinde», artık nisbî «ayrılık» ihtimali diye bir şey söz konusu olamaz. Üstelik bu «birleşme»nin bir anlamda her zaman, hatta ayrılıkta dahi korunduğunu söyleyeceğiz, çünkü «Nerede bir harf varsa mürekkebiyle birlikte vardır.»

Muhammedun Resûlullah kelimeleriyle ifade edilen «genişletilmiş» bir hal olan Allah'ta var olmak hakkında daha sonra Şeyh şunları söylüyor:

«Ârif Allah'ı Zat'ıyla, Sıfatlarıyla bildiğinde ve doğrudan müşahedeye daldığında, marifeti onu emrolunan sınırların ötesine götürmemelidir. Ârifin şeriata itaat eden dışı ile müşahede eden içi arasında derin bir uyum olmalıdır. Ayrılığı **(fark)** birleşmesini **(cem)**,[26] birleşmesi de

(26) Kullandığı terminolojiyi affettirmek üzere Ceylî'den şunları aktarıyor: «O (insan) Sana ne bitişiktir, ne de Senden ayrıl.»

ayrılığını perdelememelidir. İçiyle Hakk'ı müşahede ederken, dışı da şeriate uymalıdır.»[27]

Başka bir yerde «ruhî kemâlin elde edilebilmesi için insan dıştaki sükûnuyla içteki taşkınlığını birleştirmelidir, öyle ki dışta mücahededе içte müşahededе, dışta Allah'ın şeriatine itaatkâr, içte O'na her şeyiyle teslim olmalıdır (Müsteslim),»[28], [29] Makam-ı Âlâ «ayıklık (sahv) ile kopmayı (istilâm) birleştirenlere özgüdür,»[30] diyor.

Tam bir ruhî kemâlin — Şeyh'in deyişiyle erkekliğin (reculiyet) — bu iki niteliği, tesbihin ikinci terkibindeki **Salât ve Selâm'la da** aynı şekilde ifade edilir. Şöyle diyor: «**Salât** Sufiler katında İlâhî Tecellî anlamındadır. Bu, Allah'ın seçtiği ve Huzuruna kabul ettiği kullarından birisinde tecellî etmesidir. **Selâm**'a gelince, **Salât**'ın yanında, Allah'ın kullarına ihsan ettiği emniyet ve sebatı ifade eder. Bunun için Allah'tan yalnızca **Salât** istenmemelidir, **Salât**'ı ile birlikte **Selâm**'ı da istemelidir. Aynı şekilde **Selâm'ı Salât'tan** önce zikretmemelidir, çünkü o **Salât**'ın yanında temkin ve sebatı ifade eder. Öyle ki Allah **Salât**'ını bazı kullarına nasib ederken **Selâm**'ını esirgeyebilir, bu yüzden **Salât** onları büyük bir coşku ve acı ile sarsar ve onların feryad etmesine, öğre-

(27) **Minah**, s. 31.

(28) (Yani içte kaderine bağlı, dışta da kendi serbest iradesine sahip olmak) (her zaman olduğu gibi burada da mutasavvıfların dinin «sorunları» denilen şeylere kendilerine göre çözümleri var.) aynı şekilde bu halin gereklerinden olan «içte özgür (çünkü bu kaderden başka bir şey değildir) dışta köle olmak gerekir.» (**Minah**, s. 117)

(29) **Minah**, s. 119.

(30) a.g.e., s. 208.

tiyi kavrayamayacak olanlara açıklamalarına yol açar. Bunun için onlar hatalı bir şekilde, yalnızca Allah'ın **Salât**'ına sahip oldukları için suçlanırlar ve boş yere mahkûm olurlar. Allah onları ve onların aracılığıyla başkalarını da esirgemek isterse, **Salât**'ı ile **Selâm**'ını onlara aynı anda ihsan eder, ve bu onların acılarını dindirir, hayatlarının akışı düzelir, iki zıt halin hikmetini birleştirerek dışta halkla içte de Hakk'la birlikte olurlar. Onlar Peygamberlerin varisleridirler ve bu mübârek makamdan anladıkları, sarhoşluk (sekr) ve ayıklık (sahv) veya fenâ ve bekâ, ya da benzeri hallerdir. Onun için sarhoşlukla Allah'ın **Salât**'ını onlara ihsan etmesini, ayıklıkla da Rablerini doğrudan müşahededeki baygınlıktan sonra elde ettikleri **Selâm**'ı anlarlar. Peygamberlere **Salât** ile **Selâm**'ın birlikte veya **Selâm**'ın **Salât**'ın hemen arkasından ihsan edilmesi onlara has bir özelliktir. Velîlere gelince, bazılarına yalnızca **Salât** verilirken ve bunlardan bazıları bu halde ölürken, diğerleri (Peygamberlerin varisleri) içte tam anlamıyla sarhoşluğa gark olmuş bir şekilde kendilerine dönerler.»[31]

Bu dönüş sanki İlâhî Merkezin bütün yaratıklar dairesini, gerçekte hiç durmayacak bir şekilde, en dıştaki çevresinde «Allah'tan başka bir şeyin» hayali bile kalmayıncaya kadar «yaratılmamışlıkla» doldurması gibidir. Daha önce de aktardığımız aşağıdaki cümlesiyle Gazzalî işte bu «sonlu olanla Sonsuz Olan'ın karşılaşmasından»

(31) a.g.e., s. 20 - 2. Bu aynı zamanda **Devletü'l Esrar** adlı risâlesinin ana konusudur.

söz ediyor; (terimlerde bu türden bir çelişki olmaksızın bunu dile getirmek hemen hemen imkânsızdır).

«Her şeyin iki yüzü vardır: Bir yüzü kendisine ait, diğeri onu Yaratan'a aittir. Kendi yüzü itibariyle yokluktur, Allah'ın Yüzü itibariyle de varlıktır.»

Şeyh aynı şekilde Velinin «çevresi»ni ilgilendirdiği ölçüde aynı sırra şiirlerinin birinde şöyle değiniyor:

> Bütün yüceltmelerin ölçüsü kısadır bizde
> Küçük görmelerde olduğu gibi.[32]

Küçük görülmemesi gereken şey salt bir yanılsamadan ibaret olan onun bağımsız belirgin kişiliği idi:

> Beşeri niteliklere bezenmiş olan beni
> Düşünmemelisin gördüğün gibi.[33]

Fakat bir çok insanın «yokluk olan yüzleri» tek gerçekleri olduğundan, ara sıra o da «yokluğun sesiyle» konuşmak zorunda kalır; «Nihayet Allah'ın Huzuruna dinlenmeye gidiyorum» veya Varlık olan Yüzü işaret ederek «O'nunla yaşamak O'nsuz yaşamaktan daha kolay» dediğinde konuştuğu gibi.

(32) **Divan**, s. 31.

(33) İsa: «İyilik için neden bana soruyorsun? İyi olan biri vardır, fakat sen hayata girmek istiyorsan emirleri tut.» dediğinde «yokluğun sesiyle» konuşuyordu. **(Matta, 19/17)**

Yeterince «yüceltilemeyen», onun bilincinin merkezinde sürekli olarak duran İlâhî Zat'tır, şu şekilde ifade ediyor:

Sanatımı anlamaya çalışanlar
Sorularınızın cevaplarını Allah'tan isteyin
Çünkü beşer beni anlayamaz
Hallerim gizlidir onlardan
Beni O'na yaklaşanlar katında arayın
Kulluğun ötesinde
Çünkü yaratıklar evreninde
Benden hiçbir eser kalmadı.
Bir ırmağım ben, Rahman'ın ırmağı
Beşerin görmesi için.[34]

(34) **Divan**, s. 17.

Dokuzuncu Bölüm
MARİFET

Mümkün olan ve olmayan şeylerden söz ederken Şeyh, «açık olamazlık»a bir örnek olarak Zat'ı bir kenara koymanın, havale etmenin olamazlığını gösteriyor. Buradan kalkarak görüşünün olağan nesneleri dünyevî şeyler olan beden gözünün, duyular âleminden ayrı olarak Zat'ı görmesinin imkânsız olduğunu söyleyebiliriz; çünkü bu, Zat'ı bildiğimiz dünyadan başka bir dünyaya havale etmek anlamına gelecektir. Bunu ise «açık - olmayan olamazlıklar»a örnek olarak gösteriyor. Musa (a.s.) Allah'ı görmek istediğinde, ona açık - olmayan olamazlık'taki gibi.[1]

«Musa (a.s.) Allah'ı dünyadan ayrı olarak görmek istediğinde, Allah ona: **Sen Beni göremeyeceksin** dedi, çünkü O, dünyanın ne dışında ne içinde, ne ondan ayrı ne de ona bitişikti, **Ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksin, Rabbi dağa tecelli edince,** Musa (a.s.) dan gölgenin varlığı silindi, ayrılık birliğe ulaştı, dağ ve diğer bütün yerler görüşünden kayboldu, **Musa da baygın düştü,** çünkü "arasında" ve

(1) Kur'an, 7/143. Alttaki paragrafta aktarılan ayetler bu sûredendir.

"yer" kavramı ortadan kalkmış, gözü de Göz ile canlandırılmıştı.»[2, 3]

Hz. Musa'nın hatırı için Hakk'ın dağa tecellisi ile Muhammed (s.a.)'in hatırı için **Sidretü'l - Münteha**[4]ya tecellisi arasındaki fark, Musa buna hazırlıksızken, Muhammed (s.a.)'in tam anlamıyla hazırlıklı olmasıydı, çünkü İsra ve Miraç gecesi sırasında dış gözüyle batınî gözü sürekli ve mükemmel bir şekilde irtibat halinde, tamamen öte dünyadaydı. Fakat Şeyh her şeye rağmen «bu dünyada» kalarak dış gözle Hakk'ı görmenin mümkün olduğunu savunuyor; bir şartla ki, her şeyden önce batınî gözle dış göz arasında mükemmel bir irtibat sağlanabilsin.[5]

«Dış göz, batınî gözün ışınıdır. Fakir, batınî gözle dış gözü arasındaki râbıtayı sağlamadan (Hakk'ı görürüm umuduyla) dış gözünü açmamalıdır. Bu râbıta sağlandığında ve dış gözü yalnızca batınî bir müşahedeye tâbi olduğunda, o bütün melekeleriyle[6] **Hiçbir şey O'na benzemez**

(2) Veya Zat'ı ile; yani Hz. Musa'nın beşerî gözü İlâhî Göz ile değiştirildi.

(3) **Minah**, s. 28.

(4) Bu semavî ağacı Muhammed (s.a.) Miraç gecesindeki yolculuğu sırasında gördü ki, mahlûkatın son sınırını belirler.

(5) Bu durumda Veli'nin «Allah'ta dirilişi» ruhun bir dirilişidir, beden henüz dirilmiş değildir. Fakat yukarıda bahsedilen irtibat sayesinde daha önceden bedenin dirilişinden de tadabilir.

(6) Daha önce de aktardığımız gibi Şeyh, Aklın, İlâhî Müşahedenin ileri bir karakolu olduğunu ve Aklın Işınının ta

ayetinin Rabbini görecektir ve duyacaktır. Bizlerden biri şöyle diyor:

> O bana göründüğünde, ben yalnızca O'nu görürüm. Bana fısıldadığında yalnız O'nu duyduğum gibi.[7, 8]

Kur'an, Miraç gecesinde Peygamber'in Hakk'ı görmesinin biri dış gözüyle, diğeri de batınî gözüyle, yani Kalbiyle olmak üzere iki şekilde de gerçekleştiğini bildiriyor. Sidre Ağacı'ndaki müşahedesi bunların ikincisidir ve Kur'an'da şöyle anlatılıyor:

And olsun ki Muhammed Cebrail'i diğer bir defa da Sidretü'l - Müntehâ'nın yanında gördü ki onun yanında Cennetü'l - Mevâ vardır. Sidreyi bürüyen bürüyordu. Muhammed'in gözü oradan ne kaydı ve ne de onu aştı. And olsun Rabbinin büyük ayetlerini gördü.[9]

dış göze kadar ulaştığını söylüyor. Burada şimdi zahirî melekelerden söz ederken, bunların bir sentez oluşturduklarından içeriklerine göre Aklın farklılaşmış «ışın»ları veya dalları olduğunu ve bunları «batınî göz», «batınî kulak» gibi adlandırabileceğimizi anlatmak istiyor. Dıştaki gözün batınî gözle irtibatlandırılması, diğer zahiri melekelerin aklî arketipleriyle irtibatlandırılabileceğini imâ ediyor. Bu irtibat sayesinde her zahirî meleke, yalnızca Akla ait olan sentezin çok yönlülüğünden bir şey alacaktır; öyle ki, dokunmak, koklamak ve tad almak sanki görmek ve işitmekle de donatılacaktır.

(7) Ömer ibn el - Ferid'in torunu Alî, **Ayniyye**, I, 32.

(8) **Minah**, s. 174.

(9) Kur'an, 53/13 - 18.

(Bu ayetlerin tefsirinde[10] Şeyh şöyle diyor: «Bu görüş duyuların gözüyledir, halbuki akıl gözü ile olan daha öncedir. Sidre kelimesinden sonra gelen tamlama eki iyelik belirten bir ektir ve ifade edilmek istenilen, her şeyin gelip son bulduğu, O'nun Sidre'sidir. **Doğrusu son varış Rabbinedir.** Buradaki Sidre Ağacı, O'nda, onun kökünden gelişen zuhûr yerlerini ifade eder. İşte bu yüzden buna Evren Ağacı (Şeceretü'l-Kevn) da denir.

«Bu görüş (Rü'yet) bir öncekinden farklı ögeleri birleştirmesi ve oldukça dağınık parçaları bütünleştirmesi açısından daha mükemmeldir. Onun için Allah Sidre Ağacının, Marifetin son noktasını belirtmesi anlamında, **Onun yanında me'vâ cenneti vardır** buyuruyor. Bu noktaya ulaşan kişi, hatta bütün dünya, İlâhî Huzurun Nurları'na bürünür, öyle ki hiçbir şey görmez ancak Allah'ı görür. Bu **Sidreyi bürüyen bürüyordu** ayetiyle açıklanıyor, yani Ulûhiyetin her şeyi bürüyen nurları ile örtülüp kuşatıldığında, evrenin yüce veya bayağı bütün mertebeleri İsimlerin ve Sıfatların Nurunun zuhûru ile ortadan kalkar. **Allah göklerin ve yerin nurudur.** Ayetde **diğer bir defa da** şeklinde ifade edilen ve Muhammed (s.a.)'in dış gözüyle, kalbî görüşten daha mükemmel bir görüşe ulaşması bu Nur iledir. Dış gözü bâtınî gözü ile aynı anda görüyordu, bunun için Allah onu **gözü oradan ne kaydı, ve ne de onu aştı** şeklinde övüyor. Bu dıştaki gözün bâtınî gözün gördüğünden kaymamasını ve Hakk'ın tecellî ettiği yerden gözünün başka bir yöne

(10) **Lubab el-ilm fî Suret ve'n-Necm**, bu ayetlerin geçtiği Necm Suresi'nin bir tefsiridir.

yönelmemesini, her şeyde yalnız O'nu gözlemesini anlatır...

«Sonra bil ki, Hakk Muhammed (s.a.)'de olduğu gibi içeriye dönüp bâtınî gözün işlevini yüklenmeyen veya bâtınî gözle aynı anda görmeyen hiçbir zâhirî göz ile görülemez. **Ruhu'l - Beyân'**da **et - Tevilât en - Necmiyye**[11] adlı eserden alıntılar yaparak, onun Melekûta ait bakışıyla Mülke ait bakışını birleştirdiğini ve birincisiyle Allah'ın **Bâtın** ismine dayanarak, Hakk'ın bâtınî yönünü, ikincisiyle de **Zâhir** ismine dayanarak Hakk'ın zâhirî yönünü müşahede ettiğini söylüyor.

«Şimdi eğer: "O'nun zuhûru ile bakış arasına hiçbir şey girmediğine göre, bu dünyada diğerlerinin de O'nu dış gözleriyle görmesini engelleyen nedir? Peygamber'in görüşündeki ayrıcalık nereden geliyor?" diye sorarsan, cevap olarak: Bu engelin nedeni Hakk'ın, Zatı'nın üzerine bakış düşmesine izin vermeyi kabul etmemesi değildir, bu engel bakış alışkanlığının yokluğundan meydana gelir, derim. Büyüklerden birisinin de söylediği gibi bu dünyada Hakk'ın görülmesini engelleyen şey, yaratıkların O'nu tanımamalarıdır. Gözleri vardır ama görmezler, yani gözleriyle gördükleri Hakk'tır ama bilmezler ve O'nunla aralarında kendi anlayışsızlıklarından bir perde oluşur. (Peygamber'in ayrıcalığı ise aklî ferasetinin diğerlerinden daha mükemmel oluşudur.) O tam bir kesinlikle bakışın, olmayan bir şeye bağlanamayacağını ve baktığımız nesnelerin Hakk'ın Zuhûrundan hâli olamıyacağını biliyordu, çünkü nesneler kendileri itibariyle yok-

(11) Sufî Ahmed es - Semnanî (ölümü 1336).

lukturlar. İşte bu yüzden dış gözle görmesi gerçekleşti. Peygamber gibi onun kavrayışından en ufak bir mirası olanlar da Hakk'ın nesnelerdeki zuhûrunu idrâk etmekten ayrı kalmazlar.

«**Nereye dönerseniz orada Allah'ın yüzü vardır** ayetinden kaynaklanan Tevhid'in Nurlarıyla evren bürünmemiş olsaydı, kalbî görüş silsile itibariyle ayrı ögelerin birliğe ulaşmasını ve oldukça dağınık parçaların bütünleştirilmesini sağlayamayacak olan zâhirî gözün görüşünden Hakk'a daha yakındır.[12] Buna ulaşan birisi için bu, daha ötesine geçişin olmadığı bir Son'dur. Muhammed (s.a.)'in bu noktaya ulaştığı şu şekilde ifade ediliyor: **And olsun Rabbinin varlığının büyük ayetlerini gördü.**» Bu son ifadeden sözkonusu ayetlerin mahlûkat cinsinden olmadığı gibi, İsim ve Sıfatların[13] Tecellilerinden de olmadığını

(12) Burada dolaylı olarak Nur Suresi'ni (Kur'an, 24/35) tefsir ediyor: **Allah göklerin ve yerin Nur'udur. O'nun Nur'u, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile nerdeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misâller verir. O, herşeyi bilir.**
Ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunmadığından bu bereketli zeytin ağacı, **nereye dönerseniz...** ağacıdır, yani Marifet ağacı.

(13) «Bürüyen konusunda daha önce de aktardığımız gibi, Şeyh şöyle düşünüyor: «Mahlûkatın ulvî ya da sufli bütün mertebeleri, İsimlerin ve Sıfatların Nurunun tecellisi ile ortadan kalkar.» Bunlar büyük ayetlerin Nur-u Alâ'sına erişmek üzere yapılacak ilk hazırlıktır. Onun bir başka benzetmesini kullanacak olursak, kelimelerin Nokta içerisine alınabilmesi için, ilk önce harflerin içine alınması gereklidir.»

anlıyoruz, fakat Kutsal Zat'ın Nurlarını doğrudan müşahededen de aşağı olamaz. Bundan dolayı bu onun için diğer halleri içinde en yücesi idi ve bu hal için o: **"Benim öyle bir vaktim var ki, Rabbimden başkası oraya sığmaz."** buyurdu ve ayrıca: "Allahım, hakkındaki hayretimi artır," buyuruyor.

«Bil ki, Hakk'ı doğrudan, dış gözle görme ihtimali konusunda söylediklerim ilim sahibi olduklarını iddia edenlerin nazarında öylesine umulmadıktır ki, bazıları bunun akla ve şeriate aykırı olduğunu düşünüyor. Mutezile[14] bu fikirdedir, onlar görülen şeyin gerçekten görülebilmesi için sınırlandırılması gerektiğini söyleyerek bu konudaki kararlarının yerinde olduğunu sandılar. Bunun tam tersini, yani Hakk'ın mahlûkat içinde tesbit edilmesinin görülmesini önleyeceğini, çünkü bunun, O'nu görülen nesneyle sınırlamayı gerektireceğini düşünmediler. Bizim O'nu nitelememiz kavrayış yokluğundandır, Allah bundan münezzehtir. Kurtuluş, işi ehline bırakmaktır; çünkü bu konudaki sırların çoğu akılların idraki ötesindedir.»[15]

(14) İslâm'ın ilk rasyonelci mezheplerinden biri.
(15) **Lubab**, s. 8 - 10.

Onuncu Bölüm
ARINMA

Tasavvufta genel bir kural olarak şer'î emirlerde sağlam bir temele sahip olmak, bâtınî yola giriş için ilk adımdır. Şeyh **el - Minah el - Kuddusiyye**'yi[1] yazdığı sıralarda Derkavî tarikatının bütün müridlerinin İbn Aşir'in **Din İlimleri Hakkında Yardımcı Mürşid** adlı eserini asgarî bir dinî bilgiye sahip olmaları açısından, ezberlemeleri zorunluydu.

Bu küçük risale üç bölümden oluşur ve her bölüm dinin bir düzlemine ayrılmıştır **iman**,[2] **islâm, ihsan** yani kelâm, fıkıh (farz ibadetleri de kapsar) ve tasavvuf. **El Minah el - Kuddusiyye** bu kitap üzerine yazılan şerhlerden sadece bir tanesidir. Fakat o diğerlerinden alttaki iki düzlemi üsttekiyle, yani **iman**'la **islâm**'ı, **ihsan**'ın[3] içinde

(1) Önce de gördüğümüz gibi, o ilk nüshasını Şeyh el-Buzidi hayattayken yazmış, basmadan önce yeniden gözden geçirmişti.

(2) İbn Aşir'in bunları neden alçalan ya da yükselen bir sıralamaya tâbi tutmadığı sorulacak olursa, şüphesiz bunun cevabı, bu tür bir risâle için doğal olan sıralamanın bu olduğudur, akideyi ibadetlerden önce açıklamak ve herkesi ilgilendirmeyen şeyi sona bırakmaktır.

(3) **İhsan** hakkında şöyle diyor: «**İhsan**, kendinden önce gelen **islâm**'ın ve **iman**'ın son ucudur. Bu yüzden ona bir

birleştirmesiyle ve hem itikadî konulara hem de ibadetlere saf bir tasavvufî yorum getirmesiyle ayrılır. Şeyh, İbn Aşir'in tasavvuf hakkındaki düşüncelerini aktardığı son bölüme geldiğinde şöyle diyor: «Şu ana kadar en çok ilgimi çeken şey ayrıntıya girmeden şiirleri şerh etmek olmuştu, her ne kadar şerh etmek ince bir işse de. Fakat şimdi onu kelimesi kelimesine her şeyiyle izlemeyi düşünüyorum.»[4] Fakat daha önce burada anlattıkları üzerinde kapalı bir şekilde de olsa durduğundan, şiirin bu bölümüne fazla eğilmiyor.

İbadetlerin simgeciliği özündedir, bu olmaksızın ibadetler manevî özelliklerini kaybedeceklerdir. Örneğin içte parlaklık yaratmayacak şekilde sadece bedenle yapılan secde, içte bir temizlik doğurmayan abdest gibi yalnızca fiziksel bir harekettir. İçteki parlaklık ve arınmanın derecelerine ait tanımlar, sırasıyla secde ve abdest gibi ibadetlerle simgelenir, kişinin algılama gücüne göre değişir ve bu bütün ibadetler için geçerlidir. Gazzalî hacca niyetlenenin hacca başlamadan önce ayaklarındakileri çıkarmasının Musa'nın (a.s.) Kutsal Vadi Tuvâ'da[5] ayağındakileri çı-

şeyi tam olarak ve görüyormuş gibi sağlam bilme denilmiştir ve ihsan makamına adım atmamış kişinin Allah'a teslimiyeti eksiktir.» (**Minah**, s. 79.) Başka bir deyişle, **ihsan** — ya da tasavvuf — **islâm** ve **ihsan**'a eklenmiş fazladan bir derinlik veya yükseklik boyutudur. **İhsan**'ın kendi başına fazladan bir boyutu olabileceğini söyleyebiliriz, bunun için Şeyh, **ihsan**'ın başlangıcının **murakabe**, sonunun ise **müşahede** olduğunu söylüyor (s. 77). Başka bir yerde (s. 151) **islâm, iman** ve **ihsan**'ın bâtınî görünümlerinin sırasıyla **istislâm, ikân** (kesinlik) ve **iyân** (yüz yüze görmek) olduğuna işaret ediyor.

(4) **Minah**, s. 313.

(5) Kur'an, 20/12.

karmasına benzediğini ve kişinin bu dünyadan ve öteki dünyadan soyunmasını ifade ettiğini söylüyor. Sonra şöyle devam ediyor: «Nefsin bu simgecilikten kaçıyorsa, huzuru Allah'ın şu sözlerinde aramalısın; **Allah gökten su indirir, dereler onunla taşar**[6], çünkü bu ayetin tefsirinden suyun Marifet, derelerin de Kalbler olduğunu öğreniyoruz.»[7]

Bunu izleyen satırlarda Gazzali kutsal metinlerin simgesel yorumu hakkında bütün gerçek mutasavvıflar gibi konuşuyor:

«Kelimenin anlamını parçalayarak, zâhirini gözardı edip yalnızca iç anlamına önem vermek sözde-mistiklerin (bâtınî) yoludur, sadece zâhirini alıp iç anlamını gözardı etmek de materyalistlerin (haşvî) yoludur. Ancak ikisini de birleştiren kâmildir. Bundan dolayı Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuşlardır: "**Kur'an'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matlaı vardır.**" Bu söz bazan Hz. Ali'den de rivayet edilir. Bütün bunlardan şunu anlatmak istiyorum ki; Musa'dan ayağındakileri çıkarması istenildiğinde, iki dünyadan soyunmasının da istendiğini anladı ve zâhiri olarak ayaklarındakileri çıkarıp bâtınî olarak iki dünyadan da soyunarak emre itaat etti. Gerçek ilişki şudur: kişi ileri, geri, birinden diğerine, kelimenin dışından içindeki sırra geçebilmelidir.»[8]

Hemen hemen sufî yazarların hepsi, İslâmî ibadetlerin bâtınî anlamlarına bazısı şöyle bir ge-

(6) Kur'an, 13/17.
(7) **Mişkatü'l-Envar**, s. 128.
(8) a.g.e., 128-9.

çerken, bazısı da ısrarla[9] üzerinde durarak şiirlerinde ya da risalelerinde işaret etmişlerdir. Fakat ibadetleri yalnızca farz olmaları dolayısıyla değil, mendub, mubah, mekruh ve haram olan şeyleri de en ince ayrıntılarına kadar metafizik bir açıdan değerlendiren mükemmel bir şerh yazan ilk ve son kişi belki de Şeyh'tir.

İbn Aşir'in:

Temizlik hiçbir şeyin değiştiremediği senin
suyunla elde edilir.

beytini şerh ederken şöyle diyor: «Temizliğe Mutlak Su sayesinde ulaşılır, Görünmeyenin (Gayb) Suyu, yani görünen dünyayı kaplayan Saflık[10] sayesinde. Bu Saflık, zuhûrunda çeşitlenmiştir, fakat görünürdeki çeşitliliği yanında Bir'dir. Kendi kendisiyle zâhir, zuhûrunun şiddetinden gizli, kayıtlılığında Mutlaktır. Bu her türlü değişmeden uzak olan, arınmaya yarayan Su'dur. Âriflerden biri bunun hakkında şöyle diyor:

Gaybın Su'yu ile alın abdestinizi
Sır sahibiyseniz eğer, değilseniz teyemmüm edin
Toprakla veya taşla.[11]

(9) Bakınız, örneğin Gazzalî, **İhya**, III-VII; İbn Arabî, **Füsus el-Hikem**'in sonu; Ceylî, **İnsan-ı Kâmil**'in sonu.

(10) Başka bir deyişle harflerin yazıldığı mürekkebi, yani İlâhî Zat'ı ifade ediyor.

(11) Şar'anî, Ebu'l-Mevâhib eş-Şâzelî'nin hayatını anlatırken (**Tabakat**, II) bu şiiri İbn Arabî'ye atfediyor ve Ebu'l Mevahib'in şerhini aktarıyor: «Abdestin anlamı kalbin damarlarının zihnî kavramların pisliklerinden temizlen-

Bu, arınmaya yarayan Gaybın Suyudur ve bunun yanında diğer bütün sular, bu Su kaybedilmedikçe kullanılamayacak toprak gibidirler. Bu suyun arınmada kullanılabilmesi için her türlü pislikten uzak olması gereklidir. Mülkün suyu ve Melekût'un suyu bu tanımlamanın dışındadır, çünkü her ikisi de ilk özgün hallerini kaybetmişlerdir. Bu tanımın bütün şartlarına uyan Ceberût'un suyudur, çünkü o gerçekten Mutlak'tır, her türlü lekeden uzaktır, her zaman olduğu gibi kalır, O'nu hiçbir şey değiştiremez, hiçbir şeyle karışmamıştır, hiçbir şeye eklenmemiştir, hiçbir şeyle sınırlandırılmamıştır, ne üzerinde ne de altında hiçbir şey yoktur. Mutlak'ın Hakikati işte burada yatar ve Su ismine layık olan O'dur. Ancak O'nun sayesinde insan "başka"nın varlığından temizlenebilir. Üstelik şunu da iyi bilmelisin

mesidir; Gaybın Su'yu halis Birliktir (Tevhid). Eğer O'nun saflığına ulaşamazsan, kendini mantıksal biçimlerle, toprakla temizle.» (Bkz.: E. J. Jurji, **Illumination in Islamic Mysticism**, s. 80 - 1.)

Su bulunamadığı zaman veya insan iyi olmadığında ve su kullanmanın kendisine zarar vermesinden korkuyorsa, abdestin su yerine toprakla alınmasına şeriat izin veriyor. Şeyh şöyle diyor: «Ruhunun muvazenesini kaybetmekten korkan kişi toprakla temizlenmelidir; Şeriatın dışına bağlı kalarak ve kendisini iyilik yapmaya vererek, hastalığı düzelinceye kadar bu şekilde temizlenmelidir. Aynı şey su bulamayan, yani kendisini Has Birliğe sokacak hiçbir kimseyi bulamayan birisi için de geçerlidir.» Başka bir yerde (s. 106) toprağın **İlm el - Yakîn**'i, yani akidenin zihnen bilinmesini temsil ederken, suyun, doğrudan aklî idraki yani Marifet'i, **Hakk'el - Yakîn**'i temsil ettiğini söyleyerek Ali b. el - Ferid'den şunları aktarıyor: «Diğer bütün insanların, söylediklerini ve senin için bir engel olan aklı aşarak **Hakk el - Yakîn**'e ulaş.» (**Ayniyye**, s. 45)

ki; bu Su'yun kaynakları Âriflerin Kalbleridir, bunun için arınmak isteyenler Âriflerin çadırlarını aramalı ve kapılarında tevazû ile oturmalıdırlar. Bu Su'yu[12] bulursa onda üç özelliği[13] aramalıdır, bu özellikler varsa aradığını bulmuş demektir. Fakat onun aslına başka bir şeyin karıştığını ve değiştiğini görürse, kararını, değiştiren şeyin niteliğine göre vermelidir; yazarımız şöyle diyor:

Eğer temiz olmayan bir şeyle değiştirilirse, uzaklaşın ondan
Fakat temizse değiştiren şey, herkese yararı dokunur.

"Temiz olmayan bir şeyle değiştirilmenin" anlamı, bağımsız bir varlık iddia eden nefsle lekelenmesidir, çünkü nefs suya karışırsa, bu suyun ne ibadet ne de başka faydalı bir şey için kullanabilirsiniz, artık o suyun varlığı yokluktur ve ondan uzaklaşmak, sakınmak gerekir. Fakat onun temiz bir şeyle bütün sıfatlarının ya da sıfatlarından birinin değiştirildiğini görürseniz, o zaman "ortak kullanım"a yarayacaktır, ibadete değil. "Ortak kullanım"la anlatılmak istenilen, suyun insana dinî emirleri yerine getirmesinde, yasaklardan kaçınmasında ve oruç, namaz ve bunlar gibi hayırlı işleri yapmasında yardımcı olmasıdır. Fakat bu onun Allah'ın Huzuru'na çıkıp, O'nu müşahede etmesine bir vesile olan iba-

(12) Yani onu bulduğuna inanırsa, daha doğrusu gerçek Mürşidi bulduğuna inanırsa.

(13) Bu özellikler şunlardır: o Mutlak, her türlü karışımdan uzak (yani varlığında kendi varlığından başka bir varlık olmamalıdır) ve her zaman olduğu gibi olmalıdır. Başka bir deyişle o, Mutlak, Sonsuz ve Bakî olmalıdır.

detlerine[14] hazırlayamaz. Bunun için gerekli olan saflığa Hakikî Su'yu bulmadan ulaşılamaz. Kısaca üç tür su vardır pis, temiz ve saf. Pis suya sahip olanın suyu bu dünya sevgisi ve ona aşırı eğilimle karışmıştır, temiz suya sahip olanın ruhu öte dünya sevgisiyle o derece karışmıştır ki, bu onu Yaratan'dan uzaklaştırmıştır. Saf Su'ya sahip olan ise tamamiyle katışıksız, tertemiz, Rabbinden başka aradığı ve arzusu olmayan ve O'ndan ayrılığı kabul etmeyen birisidir. Bunların ibadetleri Allah ile Allah'adır; bunlardan birinin dediği gibi

«Bazıları cehennemden korktukları için ibadet ederler,
Kurtuluştaki büyük hazzı görerek,
İbadet ederler bazıları da; cennette oturmak
Güneşlenmek isterler çimenlerin üstünde,
Sonra da Selsebil[15]den içmek.
Benim düşüncemde ne cennet var ne de cehennem
Değiştirecek değilim istediğimi; Sensin Rabbim istediğim
Ruhuma, kanıma, kemiğime, nefesime, herşeyime ama herşeyime
Nüfûz eden. Ne olursa olsun
İçten dost içten olmalıdır.»[16]

Bu, Su'yun temizliğinin ve Saflığının Hakikati'-

(14) Kurtuluş için gerekli olan nisbi temizliğe yarayacaktır fakat ibadeti en yüce haliyle bilen Peygamberler ve onların varislerine bir faydası olmayacaktır.

(15) Cennette bir pınar. (Bkz. Kur'an, 76/18.)

(16) Arapça **Ha - Lam - Lam** kökünden türeyen **tehallûl** ve **halil** kelimelerinden. Bu şiirlerin **Rabiatü'l - Adeviyye**'ye ait olduğu söylenir.

dir,[17] öyle ki bunu elde eden kimse hiçbir sıkıntı duymaz. Bu yüzden akıl sahibi olan O'nu ararken her türlü güçlüğe katlanır ve başka hiçbir şeyle tatmin olmaz. Bu onun bütün servetine ve nefsine malolduğuna göre, bırakın, o bunu ne zaman bulursa alsın.

«Su, durgunluk dışındaki değişikliklerle bozulmaz. Bunun için aşağıdaki istisnadır

Fakat değişiklik uzun bir beraberlik yüzündense
Temiz bir şeyle, örneğin kırmızı kille
Bulandırılmışsa onu temiz say, erimiş buzla olduğu gibi.

«Bu şiirde yalnızca durgunlukla değişen su ve donduktan sonra eriyen su istisna edilmiştir. Durgunluk istisnası, her şeyden önce ilk özgün halini kaybettiği için dışarda tutulan Melekûtun suyu için geçerlidir, fakat sözettiğimiz değişiklik durgunluk yüzünden olduğu için bu su yalnızca "ortak kullanım" için değil, aynı zamanda ibadet için de kullanılabilir, yine de bunun ibadetler

(17) Şeyh, bunun O'nun karşı konulmaz etkinliği olduğunu anlatmak istiyor ve yukarıdaki şiirin son üç dizesinde her şeyi kuşatan ve her yerde bulunan, fakat yine de «hiçbir yerde» olmayan İlâhî Ruh'a işaret edildiğini ifade ediyor, çünkü O'nun Saflığı her türlü hulûlu aşar. Başka bir yerde (s. 46) şöyle diyor: «Allah Âriflere Kadim'in Huzuru'nu ihsan ettiğinde ve onlar Duruluk dünyasını gördüklerinde, karşılaştırma yoluyla geçici olanın gerçek anlamına vardılar, çünkü geçici olan sürekli değişiklik hali içindeyken Asıl, hiç bulunmayan duruluktadır.» Daha sonra İbn el-Ferid'in dört unsurun sabit asıllarından söz eden beyitini aktarıyor: (**Hamriyye**, s. 22, I.) Arı ama su değil, lâtif ama hava değil; Nur ama ateş değil, Ruh ama beden değil.»

için kullanılması Hakiki Su kaybedildiği zaman olabilir.[18]

«Aynı şekilde Mülkün suyu da istisnaya girer,[19] fakat donup eridikten sonra ona Mutlak gözüyle bakılabilir, çünkü aslı Mutlak'tır ve asla dönmek yeniden asıl olmaktır. **Ayniyye** şairinin dediği gibi[20]

> «Dünya bir buzdağından başka bir şey değildir
> Sense onun çevresinden akan su gibisin.
> Hakikati kavrarsak, buz sudan farklı değildir.

(18) «Durgunluk»la, Peygamberlerin mirasçısı olmadığından Hakikî Su'yu harcayamayan (bununla beraber sahih kalan) ve tam anlamıyla yol gösterecek Şeyh'i olmadığından «donuk» kalan bir Tarikat'a işaret ediyor. Hakikî Su, akîdenin (öncelikle akla atfedildiğinden kesinlikle Melekût alemine aittir) ruhî silsilenin, geleneklerin, ibadetlerin içindedir ve herhangi bir zamanda Allah'ın özel bir nimeti ile gerçekleştirilebilir. Fakat bu nimet yalnızca, kişi son çare olarak durgun bir kardeşlik içine girmişse beklenebilir, kalbinde Hakikî Su akan bir Şeyh'ten kaçtığında değil.

(19) Zihnî dünyanın (Melekût) durgunluğunun çok daha ötesinde duyular âleminin (Mülk) billurlaşmış hali bulunur. Fakat daha doğrudan araçlarla başarılı olunamadığında Zat'a ulaşmada onu eritebilenler için bâkir doğanın (duyular âleminin lekelenmemiş «sahihliği») anlama güçleri vardır, yani insan onu aklî idrak yoluyla Duruluk ırmağına dönüştürebilir.

(20) **İnsan-ı Kâmil**, 7. Bölümde şöyle diyor: «Allah şöyle buyurmuştur: **Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, ancak gerçek üzere ve belirli bir süre için yarattık** (Kur'an, 46/3). Âlem misal olarak buz gibidir. Hak sübhanehû ve teâlâ da bu buzun Aslı olan Su'dur. İşte bunun için asıl adı Su olan bu billurlaşmış şeye "buz" adı verilmiştir.» Daha sonra **Ayniyye**'sinden yukarıdaki beyitleri aktarıyor.

Şeriatin hükmüne göre bir buz olsa da.
Buz erir ve hüküm kalkar,
Artık sudur o, tıpkı hakikatte olduğu gibi.»[21]

İslâm'da abdestle içteki pisliklerden temizlenme çok önemlidir; zâhirî temizlik bir anlamda batınî temizliği simgelemektedir ve gerektiğinde dıştaki pisliklerden temizlenmek için de abdest alınmalıdır. Şeriat dış veya simgesel pisliği tanımlıyor; simgelediği kavram manevî isteklere göre değişir. En üst seviyesinde bu kavram, daha önce de aktardığımız Rabiatü'l - Adeviyye'nin şu sözleriyle ifade edilir: «Senin varlığın başka hiçbir günahla karşılaştırılamayacak bir günahtır.»

Şeyh pisliğin (hades) anlamını şöyle açıklıyor «Pislik Allah'tan başka bir şeyin varlığı, yani geçici, sonradan olma bir şeyin varlığıdır (hudûs). Su'yu bulup onunla Arınmadıkça bu, ne Ârifin kalbinden çıkar ne de bunun görüntüsü kalp gözünden silinip yerini Kıdeme bırakabilir, onunla arınmadıkça Rabbinin Huzurundan çok uzaklardadır, Huzur'a ayak basamaz, hele hiç girip oturamaz. Aynı şekilde kul bu Mutlak Su'yu yaratıkların dış görünüşlerine dökmediği takdirde, onlarda hep bir pisliğin varlığını düşünecektir. Bu Su olmaksızın onları mahkûm etmekten vazgeçmeyecektir ve gözleriyle gördüğü yaratıkların ayrı, bağımsız varlığına kalbiyle inandığı takdirde onun bu hükmü nasıl bozulacaktır? Nesnelerin dış görünüşlerinden farklı olabileceğini düşünmekten ve haklarında verdiği kararın nedenleri ortadan kalkmış gibi onların temiz ol-

(21) **Minah**, s. 83 - 6.

duklarına hükmetmekten uzaktır. Onların günahlarını, eş koşmalarını, bozgunculuklarını ve bunların benzerlerini göre göre onlar hakkında nasıl bu hükme varabilir? Nasıl! Bakışını tamamen habersiz olduğu bir başka bakışla değiştirmeden? **Şın**[22] harfini gördüğünde bu **Za** harfidir mi diyecek?[23] Hayır, o gördüğünü söyler ancak, başka bir şeyi değil. Kaplar içlerinde olanı dışarı sızdırırlar ancak. Bu yüzden o, Mutlak Su ile Arınmadan birçok yaratığın pisliklerinden ötürü suçlu olduğu hükmünden ne vazgeçer, ne bu hüküm kalbinden atılır, ne de yaratıklardaki günah lekesi silinir. Arınmaya bir kere ulaşıldı mı, yani o nesnelerin dış yüzünü bu Su'yla bir kere yıkadı mı —hayır, hayır, bakışını bir kere yıkadı mı, çünkü nesneler zaten temizdir— kendi gözleri ile hükmünün yanlış olduğunu görecek ve daha önceden hiç görmediği şeyleri görmeye başlayacaktır.»[24]

Büyük ve küçük temizlik arasında bir ayrım yaparak, vücudun yalnızca belirli yerlerini temizlemekten ibaret olan küçük temizlikle elde edilen temizliğin Hakk'ın Kudret, İrade, İlim, Semi, Hayat, Basar ve Kelâm sıfatlarında fânî olmaya işaret ettiğini söylüyor. Yalnızca Peygamberler ve Velilerin Büyükleri için olan Büyük Temizliğin yanında, bu temizliğin, Sufilerin avamı ve havassı arasında yaygın[25] olduğunu söylüyor.

(22) Bu, aynı zamanda «kusur» anlamına gelen **şeyn** kelimesini de hatırlatır.

(23) Bir çok lehçede **Za** harfi **Zeyn** olarak da kullanılır ve süs anlamına gelir.

(24) **Minah**, s. 86.

(25) **Minah**, s. 87.

Gusul ile bütün vücudu yıkamakla simgelenen tam fenânın temizliğini elde ettiğinde bunların herbirine «Hakk abdestini bitirir bitirmez ansızın zuhûr eder (Rü'yet). Hiçbir sınırlama, yarıda kesilme olmaksızın ve parça parça değil Tecellilerinin Bütünlüğü ile gerçekleşir. Öyle ki O'nu doğrudan görür, O'nunla yaşar ve **Nereye dönseniz, orada Allah'ın yüzü vardır** ayetinin hakikatini bilir. Yine de yazarımız "vücudun her yanını su ile oğmanın" gerekliliğinden söz ediyor, çünkü O'nun zuhûru ulvî, süflî, celâlî, cemâlî bütün evreni kuşatır. Bunun için Halil Makamına ya da **Hullet** makamına ulaşır; çünkü Sevgilisinin sevgisiyle hemhaldir; Zâhirinde, Bâtınında O'nun Eti ve Kanı ile karışmıştır. Bu sebepten "saçının diplerine kadar **(tahlil)** ıslatılması" gereklidir. Ancak bu takdirde saçının suyla iyice ıslatılması gibi Ârif Hakk sevgisiyle sırılsıklam olabilir.»[26]

(26) **Minah**, s. 97-8.

Onbirinci Bölüm
NAMAZ

En yüce anlamıyla abdest alma daha ötesi olmayan bir hal anlamına geldiğine göre, namazın neyi simgelediği sorunu akla gelebilir ilk anda. Fakat Hakikatler Âleminde Bir olan, çoğunlukla bu dünya için kullanılan «simgeler âleminde» birden çoktur, çünkü bu dünyada İlâhî Nur, bazılarının O'nun yalnızca bir Yönünü, bazılarının ise birkaçını yakaladığı, sayısız aynada yansır. Makam-ı Âlâ bir ya da birkaç Yönüne göre, ibadetin en yüksek yönü alındığında bütün dinlerin temel ibadetlerinde simgelenir.[1] Aynı şey, İslâm'da bir dizi belirli hareketten oluşan namazda olduğu gibi birleşik bir ibadetin birbirinden değişik her kısmı için de geçerlidir. Her hareketi kendi içinde veya ondan önceki ya da onu izleyen hareketle birlikte, yani bütün bir simge veya simgenin bir bölümü olarak, yahut her ikisi olarak düşünebiliriz. Tasavvufî metinleri çağdaş Batılı kafalar için zor bir hale getiren bütün simgelerde[2] varolan işte bu karmaşıklıktır. Fakat Şeyh hitap ettiğini düşündüğü bireşimci zekâla-

(1) Örneğin bunun Kilisenin Yedi Kutsal Ayinine nasıl uygulanacağını tahmin etmek pek zor değildir.

(2) Bu karmaşıklık Evrenin kendi karmaşıklığından başka bir şey değildir ve bunun simgeciliği de Gazzali'nin **Mişkatü'l-Envar**, s. 177'de açıkladığı gibi varlığın değişik mertebeleri arasındaki ilişkinin ilmidir.

rın bu karmaşıklığı kendilerine ikinci bir tabiat olarak edineceklerini düşündüğünden, bu konuda açıklayıcı hiçbir şey söylemiyor. Namazın içindeki hareketleri yorumlarken ortada mantıksızlık, hatta çelişki gibi gözüken şeylerin sebebi, sadece aklında bir anda iki simgeciliğin birden bulunmasındandır. Her ne kadar namazdaki hareketleri bir bütünün birbirleriyle ilgili parçaları olarak görse de, her hareketin kendi içindeki büyük önemini hiçbir zaman unutmuyor. Başka bir deyişle Gaybın Su'yu yüzeyden hiçbir zaman çok uzakta değildir ve bir kaynakta sürekli fışkırmaktadır; öyle ki bütün açıklamasını Mutlak kaplamıştır. Bu, onun bütün yazıları için doğrudur ve bunları derûnî bir niteliğe bürüyerek, biri dışında namazın bütün hareketlerinde **Allahuekber**[3]in tekrar edilmesiyle, Mutlak'ın sürekli teza-

(3) Namazdaki hareketler şunlardır:
a) Kâbe'ye yönelerek, elleri başın iki tarafında avuç içleri ileriye bakacak bir şekilde, baş parmaklar kulak memelerine hemen hemen değecek ve parmak uçları başla aynı hizada olacak şekilde kaldırmak.
b) **Allahuekber** demek.
c) Elleri iki yana sallamak ya da göbek üstünde bağlamak (Bu, mezheplere göre değişir, bkz.: Ek A, 10) ve Fatiha, ondan sonra da zamm-ı sure okumak.
d) Elleri dizlerin üzerine koyarak, sırtı paralel olacak bir şekilde eğip rükû'a varmak.
e) Rükûdan **'Semi Allahulimen hamide'** (Allah kendisine hamd edenleri duyar) diyerek doğrulmak. (Namazın rükû dahil diğer bütün hareketleri **Allahuekber** diyerek yapılır.)
f) Ellerin avuç içlerini yere koyarak, arada alın da yere değecek şekilde eğilmek ve secdeye varmak.
g) Secdeden oturur duruma gelmek.
h) İkinci bir secde.
Bu hareketler farklı vakitlerin namazlarına göre değişen

nürü anında, bunları namazla özellikle karşılaştırılabilir bir hale getirir. Onun da söylediği gibi bu terkibin tekrarlanmasında amaç, ibadet edenin "her anında Allah'ın Mutlak Büyüklüğünün bilinciyle dolu" olmasıdır.

Fatiha hakkında şunları söylüyor: «Namaz kılan Allah'ın Huzuru'nda, O'nun önünde durduğunda ve İlâhî Sırlar fışkırıp taştığında, ondan beklenen derûnî bir konuşmadır. Bu İlâhî Tecelliye ulaşanda Allah'ın Mübarek Huzuru'nun Nurları apaçık parlar ve daha ötesi olmayan Yakınlık Makamına erişir.[4] Bundan sonra yakarıştan başka bir şey kalmaz. Taife bunu Mükâleme ve Muhâdese* Makamı olarak adlandırır. Bu makamda Âriflerin kulakları Âlemlerin Rabbinin hitabı ile tadlanır.»[5]

Daha sonra **Fatiha**'nın kendi içindeki öneminden çok namazın diğer yanlarıyla olan ilgisinin önemine dönüyor ve Mutlak konusundaki açıklamalarını şu ana kadar elde edilenin Ebedî Ser-

namazın rekâtlarından birisini oluşturur. Akşam namazında farz üç, yatsıda dört, sabahta iki, öğle ve ikindide de dört rekâttır. Her namazın ikinci rekâtında ikinci secdeden sonra teşehhüd miktarı (ettehiyyat'ı okuyuncaya kadar) oturulur. Bu, namazın son rekâtında da tekrarlanır fakat bu sefer namazı kılan yeni bir rekâta kalkmaz, sağa ve sola **es-Selamualeyküm ve Rahmetullah** diye selâm vererek namazı bitirir.

(4) Birkaç sayfa sonra (s. 116) namazın başlangıcındaki bu duruşun secdedeki yakınlıkla karşılaştırıldığında «Hakk'tan çok uzak» olduğunu söylüyor.

(5) **Minah**, s. 112.

(*) Mükâleme, muhâdese: İlhama mazhar olmak. İlâhî hitap makamı. Sıddıklığın son mertebesi. (- Çev.)

vet olmayıp sadece bir tadımlık olduğunu söyleyerek bitiriyor.

«Mevlâlarından işittikleri en şerefli şey "Sizde Yakınlık'tan bir şey kaldı mı?" sözüdür, müşahedenin Nurlarına gark olmuş kişi bunu : "Evet, bunun için **Hamd Alemlerin Rabbi... Allah'adır.**"[6] diye cevaplandırır, çünkü o diğerlerinden daha çok lütûflandırılmıştır ve aklının alamıyacağına ulaşmıştır. Bunlardan birinin dediği gibi

> Muradımı en büyük umutlarımın ötesinde elde ettim
> Ah, o benimdi, tamamen ve sürekli olarak.[7, 8]

Namazı bir bütün olarak düşündüğünde aşağıdaki özeti veriyor :

«Namaza uygun bir şekilde başladığı (ellerini kaldırıp **Allahuekber** diyerek) zaman ve İlâhî Tecellîlerin Nurları üstünde açıkça parlamaya başladığında yavaş yavaş kendisini içeriye çekmeye başlar. Bu çekimin ilki, elleri başıyla bir hizaya geldikten sonra göbeğinde bağlaması veya iki yana salmasıdır. Bütün bunlar Hakk'a yaklaşması içindir ve yakınlığı arttıkça kendisini içeriye çekimi de artar. Namaz kılandan beklenilen ilk şey onun dimdik durup, Hakk'ın onun üzerindeki zuhûru karşısında ellerini kaldırması-

(6) «Derûnî konuşmanın» ilk ayetlerindendir, yani Fatiha'nın.
(7) İbn el-Ferîd, **Lamiyye** (Eşâhidu ma'na husnikûm...) 1, 5.
(8) **Minah**, s. 112-13.

dır. Fakat Birliğin bazı dereceleri elde edildiğinde ve Hakk'a gittikçe daha da yaklaşıldığında, endamı değişir ve varlığı alçaltılarak **Kitapların sayfasını dürer gibi**[9] dürülmeye başlar. Hepsi Hakk'a yakınlığı yüzündendir ve bütün bunlar secde halindeki yakınlığın son ucuna ulaşılıncaya kadar devam eder. Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kulun Rabbine en yakın olduğu secde halidir." Secdesinde varlığının dikliğinden yokluk katına inmiştir ve vücudu dürüldükçe varlığı da dürülmüştür.//Birisinin dediği gibi

Gözümde benim varlığım yok oldu ve ben
"Ben"i görmekten kendimi silerek kurtuldum
Tasdik ederek değil.[10]

«Secdeden önce Ârif, varlığın dimdik endamına sahiptir; secdeden sonra yok olur, kendi içinde kaybolur, silinir; **Rabbinde Ebedî olmuştur artık.**»[11]

Namazın içindeki hareketler arasında bir rükû ve onu izleyen iki secde olduğunu söylemiştik. Rükû'un «fiillerin ve sıfatların İlâhî Fiil ve Sıfatlarda yok olması»nı simgelediğini belirttikten sonra secde hakkında şunları söylüyor:

«Namaz kılan kişi secde haline ulaşıp varlığından fânî olduğunda, bir kere daha secdeye vararak bu fenâdan da fânî olur. Bunun için ikin-

(9) Kur'an, 21/104.

(10) İbn el-Ferid, **et-Taiyyat el-Kübra**, I, 212. Şöyle devam ediyor: «Ben algıladığım her şeyi kucakladım ve silip attım algımı.»

(11) **Minah**, s. 156-7.

ci secdesi bekâyı belirten birinci secdeden kalkışla aynılaşır.»[12]

Şeyh simgesel anlamda bu secdeye varış ve kalkışların ardarda düşünülmesi gerektiğini söylüyor. Herbiri yokoluşun/fenânın olumlu bir sonucunu temsil ettiğinden, herbiri fenâdan da fenâdır: kalkış varlık demektir, ikinci secde ise bu varlığı İlâhî Taç'la süsler. Daha önce de aktardığımız bir şiirini alırsak

> Gözlerinle gördüğün sen değilsin, çünkü sen, henüz "sen" değilsin.

o zaman kalkışın **sen** olduğu, ikinci secdenin de **henüz sen değilsin** olduğu söylenebilir. Bu iki durumun ardarda gelişine işaret ederek şöyle devam ediyor:

«O Hakk'ın karşısında secde etmiş, halkın karşısında dimdik ayakta; Aşkın Birlik **(Ahâdiyet)**[13] karşısında (İlâhî sıfat gibi) yok olmuş/fâni; İçkin Birlik **(Vâhidiyet)** içinde de varolmuş/bakî bir durumdadır. İşte bunun için Âriflerin secdeleri aralıksızdır ve vuslatlarında ayrılık yok-

(12) **Minah**, s. 114.

(13) Aşkın Birlik (Ahâdiyet) Zat, Sıfat, Yaratıcı, Yaratık gibi kavramları dışarıda bırakan Saf İkilik - Dışı'lıktır. İçkin Birlik (Vâhidiyet) ise bu İkilik - Dışı'lığın her türlü görünen farklılığı kuşatan, nüfuz eden ve birleştiren daha dışa dönük yönüdür. Ceylî, **İnsan-ı Kâmil**, 6. Bölümde **Ahâdiyet'in** (Ezelde) Allah vardı ve O'nunla beraber birşey yoktu'ya tekabül ederken, **Vâhidiyet**'in «O şimdi de ezelde olduğu gibidir»e tekabül ettiğini söylüyor.

tur. Hakk onları dirilişi olmayan bir ölümle öldürmüştür. Sonra onlara Hayatı, Ebedî Hayatı, ölümü olmayan Hayatı bahşetmiştir.»[14]

Secdenin sürekliliği ile ilgili olarak Şeyh, secdeden oturma durumuna geçerken ellerin yerden **kaldırılarak** dizlere konulmaması gerektiğine, ellerin dizlerin üstüne **çekilme**'sinin uygun görüldüğüne **(mendub)** dikkatimizi çekiyor. Uygun görülen bu hareketi şöyle değerlendiriyor: «Secdeden kalkan kişi yanlış şeyler hayâl eder, yani varlığını yok ettikten ve bütün isteği olan Zat'ın İpini yakaladıktan sonra kazandığı her şeyi ellerini yerden kaldırarak kaybedebilir... fakat bu uygun hareketten Amacına Ulaşan kişinin secde halinde olduğu gibi secdeden kalkarken de Allah'ın İpini bırakmadığı anlaşılmalıdır.»[15]

Namazdaki en son secdeden sonra namaz kılan yeniden oturumuna gelir ve Allah'a bağlılığını ifade edip Peygamber'e, kendisine ve bütün inananlara Selâmdan sonra, namazını başını önce sağa sonra sola döndürerek ve **es - Selâmüaleyküm ve Rahmetullah** (Allah'ın Selâmı ve rahmeti üzerinize olsun) diyerek bitirir.

Bu son oturuş hakkında Şeyh şunları söylüyor: «Halka döndüğünde orta yolu izlemelidir, yani halkla olan ilişkilerini düzeltmek için secde ile kıyamın ortasında oturur duruma gelmelidir. Çünkü halkın arasına secde halinde, yani fenâ ya da kendini silme halinde çıkarsa, onları fark edemez. Aynı şekilde yaratıklar arasına kıyam halinde, yani fenâsından önceki Hakk'

(14) **Minah**, s. 114 - 15.

(15) a.g.e., s. 162.

tan uzak haliyle de çıkmamalıdır, çünkü bu takdirde halk arasına halktan birisi gibi çıkmış olur ki onda bir hayır olmadığı gibi, dönüşünde de bir yarar yoktur. Her şeye rağmen o orta yolu izlemelidir. "İşlerin hayırlısı ortalarıdır." Şöyle denilmiştir: "Kendi değerini bilen ve onun altında oturan çok yaşasın. Şimdi insan kendi değerini ancak kendini ortadan kaldırdığı zaman bilir. İşte bunun için kendini sildikten sonra, ondan istenen oturma[16] durumudur.»[17]

İbn Aşir, namazda Allah katında kötü olan şeyleri **(mekruh)** sayarken «Kalbin huşû durumuyla uyuşmayan şeyleri düşünme»yi anıyor.

Şeyh diyor ki: «Gerçekte düşünce Allah'ın Zatı hakkında hayret etmek olan huşûya aykırıdır; çünkü düşünme, meydana çıkarılmış nesneler hakkında olabilir, fakat Zat hakkında olamaz. Bunun için Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün, Zat'ı hakkında düşünmeyin. Zira siz O'nun kadrini takdir edemez, O'nu anlamaya güç yetiremezsiniz."

«Düşünme ancak yapılmış nesneler için olabilir, fakat Ârif, Yapan'a ulaştığında düşünmesi hayrete dönüşür. Bu yüzden hayret düşüncenin ürünüdür ve Ârif buna bir kere eriştikten sonra ne bundan ayrılmalı, ne de onu daha aşağı bir şeyle değişmelidir. Aksine Allah hakkındaki hayreti yeterli olmayabilir. Peygamber (s.a.) demiş-

(16) Oturma, silmenin ötesinde yüceltmeyi de ifade eden secdenin «altında»dır.

(17) **Minah**, s. 116.

tir ki: "Allahım, hakkındaki hayretimi arttır." Tefekkür fakir seyr halindeyken kendisinden istenilendir. Ortada bulunmayana dalmıştır; fakat maksud Zat'ıyla ortaya çıktığında (Hâzır olduğunda), tefekkür hayrete dönüşür.»[18]

Şunları aktarıyor:

Bana aşırı sevgiyi ver ve arttır hakkındaki hayretimi
Rahmet et Sana olan tutkusuyla alev alev yanan bir kalbe
Ve Seni olduğun gibi görmek istediğimde
Göremeyeceksin olmasın bana cevabın, izin ver göreyim.[19]

Aynı zamanda «boş [şey]» (abes) ve «bakışı çevirmek» (iltifat) de **mekruh**'tur. Şeyh şöyle diyor: «Arif için abes, kemâl mertebesine eriştikten sonra onu ilgilendirmeyen bir şeyle uğraşmasıdır. Allah'tan başka bir şeyle meşgul olmak o denli anlamsız ve boş bir şeydir ki; Ârifin ne bir an bakışını çevirmesine ne de bir anlık vaktini kaybetmesine izin vardır. Söz konusu işlerle avam ilgilenebilir **(mübah)**, ama Ârif için bunlar kötü görülür **(mekruh)**. "İyilerin güzel işleri, Mukarrebûn için kötü sayılır." ve iyi işler bile onlar için kötü sayılıyorsa, onların şerefine **dokunacak fiil**lere ne demeli? Bir lamba kuşanmalarına izin verilmiştir dünyalarında, fakat dışlarına, içlerine[20] değil... çünkü Ârifler bâtınî olarak sürekli Allah'ladırlar ve içleri O'ndan başka bir şeyle meş-

(18) **Minah**, s. 168.
(19) İbn el-Fârid, **Raiyye (Zidnî bi-farti'l-hubb)**.
(20) Şeyhin müridlerinden birisi bir gün bana Veli'nin içinde Mürşid olduğuna dair bile hiçbir iz olmaması gerektiğini ve bu görevi ancak kendisine emredilirse yerine getireceğini bilmelidir, bu durumda da o kendisi bir gayret göstermeden, irşad için gerekli olan şeyler ona verilir.

gul olursa, O'nun Huzurunda boş şeylerle meşgul olmuş olurlar.

«"Bakışı çevirmeye" gelince, bu, doğrudan müşahede ile Allah'ın Birliğini kavrayan Ârifin başka bir makam araması veya elde ettiğinden fazla bir şeye gözlerini dikmesine benzer. Bu, bakışını kerametlere diken kişi gibidir ve Hakk'tan güç alarak mahvetmeyi istediğini mahvedecek, kurtarmayı istediğini kurtaracak bir tabiat istemesi[21] gibidir. Allah bu makamdakinin hatasını lütfuyla düzeltmese ve eski yerine geri getirmese helâk olmuştur bütün helâk olanlarla birlikte. Madem ki hayırlı olanını kötü olanla değiştirmek istemiştir ve **bir çeşit yemeğe dayanamamıştır,**[22] onun **Mısır'a inmesi**nden korkulur, yani nefslerin Mısır'na, çünkü o Kuddûs'un Huzuru'nda sabredememiştir.»[23]

Bununla beraber bu tür bir örneğin «Vusûle eriştiklerini yalan yere iddia edenler için» geçerli olduğunu açıkça belirtiyor. Hakikî Velî için şöyle diyor: «Ârifîlerin fiilleri, sözleri ve halleri vacib olanla, uygun görülen **(mendub)** arasındadır. Fakat bunu Allah'ın inayetiyle elde ederler; bunun için herhangi bir Ârif, Allah'ı ve Resûlünü hoşnud eden bir şeyden dönmeye niyet eder-

(21) Başka bir yerde (s. 171) şöyle diyor: «Muhakkak ki kerâmet velîliğin sıhhati için kulun Allah'tan isteyeceği bir şey değildir. Aksine kulun üzerine kendiliğinden, ansızın gelir.»

(22) Kudret helvası ve bıldırcından bıktıklarını söyleyen ve değişiklik isteyen Yahudileri, Musa'nın Mısır'a dönmekle tehdit etmesine işaret ediyor. (Kur'an, 2/61)

(23) **Minah,** s. 169 - 70.

se, bu pek mümkün olmayacaktır, çünkü yapmaya gücü kalmayacaktır. Bu anlamda gücü kalmaması aslında Allah'ın kulun amelini rızâsına uygun hale getirmesidir (tevfik). Bunun için Velilerin korunmasının (hıfz), Peygamberlerin masumluğu (ismet) gibi olduğu söylenir.»[24]

Cenaze namazına geçerek, ölünün yıkanmasıyla ilgili olarak şunları söylüyor:

«İçinde hayattan bir nebze iz kalan kişi yıkanmaz. Organlarından birinde bile hayattan bir eser varsa, yıkayıcı onu olduğu yerde bırakır. Aynı şekilde Şeyh'te müridinin içinde nefsden bir iz olduğu sürece arınmasına başlamaz; yani müridin ölümü gerçekleşmeden, mizacının ateşi sönmeden Şeyh onu arıtmaya başlamaz.

«Şeyh onu canlı kalmak istediği sürece kendi haline bırakır. Bu yüzden Allah'ın Huzuru'na çıkmak isteyen müridin her şeyden önce nefsini yoketmesi ve varlığına öldürücü darbeyi indirerek, yıkayıcının elinde edilgin hale gelmesi gerekir; yoksa ısrarı, iradesinin varlığı ve edilgen olamayışı yüzünden kendi pislikleriyle başbaşa kalır. Bunlardan biri şöyle diyor:

Kader yardım ederse ve sürüklerse seni
Hakikat ehli gerçek bir Şeyh'e
Onu hoşnut etmek için her şeye katlan
Boşver, bırak elde etmek istediklerini bir kenara
Yıkayıcının ellerindeki ölü gibi ol
Nasıl isterse çevirdiği, hep edilgen.[25]

«İşte bunun için mürid, kendisini kirleten

(24) **Minah** s. 169.
(25) Ceylî, **Ayniyye.**

herşeyden temizlenmek ve kendisindeki sıfatların dışına çıkmak istiyorsa Mürşidinin elleri arasında böyle olmalıdır ki Şeyh onu arıtsın. Kalbinin nuru varlığının Mişkatinde[26] ışıdıktan sonra o bunu saklamalıdır; çünkü nasıl sırrı ifşa etmek cahillerin özelliğiyse, sırları korumak da gerçek ve mükemmel Âriflerin özelliklerindendir. İşte kefenin anlamı da buradadır Özgürlük fanusunu, ihtiyacının dışında özel sırrından hiçbir şey gözükmeyecek şekilde kulluk mişkati ile kefenlemelidir... Nefsin ölümü gerçekleştiğinde, duyularla görmekten kurtulduğunda ve nefse güzel bir giysi giydirildiğinde artık meraklı gözlerden saklanmaya lâyıktır. Gömmenin anlamı da burada yatar: yani o artık bilinmezlik toprağına gömülmeye lâyıktır ki ancak bu takdirde Allah katında güzel ve makbul bir şekilde yeşerebilir. **Hikem sahibi**[27]nin dediği gibi

«"Varlığını bilinmezlik toprağına göm, çünkü gömülmeyen bir tohum çatlayıp yeşeremez."

«Gerçekte, vuslattan sonra mürid için bilinmezlikten daha güzel bir durum yoktur. Bu anda, yani Allah'ın Huzuru'na ulaştığı anda en zararlı şey ün salmaktır. Fakat kendisini bilinmezlik toprağına gömdükten sonra ününü yaymasında bir beis yoktur, çünkü bitki kökleri sabitleştikten sonra — önce değil — büyür ve hiç şüphesiz olgunlaşır.

(26) Nur Suresinin simgelerini kullanıyor. (İçine kandil lamba gibi şeyler koymak için duvarda yapılan oyuk, hücre. Çev.)

(27) Ebu'l-Abbas el-Mürsî'nin halefi İbn Ataullah İskenderi'nin özdeyişler şeklinde yazdığı risale.

«Üstelik, o kendisini ortaya çıkarmak istemez fakat kendini gömdükten sonra ortaya çıkaran Allah'tır. Onu öldüren ve gömen O'dur, istediği zaman kaldıran O'dur. Fakat, eğer istemezse Ârif kendisini kaldıracak ve ün salacak güce sahip değildir, çünkü onun bu makamda ihtiyarı yoktur, ne kendisini ortaya çıkarmayı ne de gizlemeyi ister. Bunlardan birinin de dediği gibi o Yaratıcı'nın elindeki bir alet gibidir:

«Beni bir alet gibi görürsün, O'dur Hareket Ettirenim
Bir kalemim ben Kaderin parmakları arasındaki.»[28], [29]

Bununla karşılaştırabileceğimiz paralel bir simgecilik ve Velâyetü'l Kübra'ya ulaşmanın cenaze namazında yansıtılmasıdır. Ölümde nefsin bedenden ayrılması gibi, manevî ölümde de nefs ruhtan ayrılır. Şeyh şöyle diyor:

«Bilinen ölüm Ölüm Meleğinin aracılığı olmaksızın nasıl gerçekleşemezse, manevî ölüm de Müridlerin ruhlarını kavrayan bir üstadın aracılığı olmaksızın gerçekleşemez.»

«Manevî Ölüm sonucunda elde edilen Ulûhiyet'i müşahedenin zevkini anlayan kişi, nefsini yokolmaya nasıl terketmez ve geride bıraktıklarını nasıl küçümsemez? Nefs sevimliyse de, burada ondan daha sevimli bir Şey vardır:

Can kıymetlidir, ben yine de değişirim onu Seninle
Ölü olmaksa acıdır, yine de tatlıdır Senin Rızan ile
olduğuna göre

(28) Ceylî, **Ayniyye.**
(29) **Minah**, s. 179 - 81.

«Mürid kendisini Şeyh'e teslim ettiğinde, Şeyh onu Rabbi ile birleştirir, o zaman Şeyh onu dört farzla Allah'ın Huzuru'na çıkarmalıdır.[30]

«Yani bu ölümü yerine getiren ve müridin varlığının dürüldüğü dört Tekbir farzı. Bunun anlamı Mürşid'in bir kerede müridi Varlığın dört yüzüyle, Evvellik, Âhirlik, Zâhirlik ve Bâtınlık yüzleriyle karşı karşıya getirmesidir. Onun bütün delillerini kesmesi ve bütün mazgallarını tıkamasıdır. Allah'ın **O evveldir, Âhirdir, Zâhirdir ve Bâtındır** sözlerinin hakikati onun için öyle açık bir hal alır ki, mürid bu Yüzlere ulaştığında ve bunlarla arasında bir boşluk kalmadığı zaman Ruhu ayrılır, fakat bedeni hiçbir yere gidemez, çünkü nereye dönerse dönsün bu dört Yüzle arasında bir parmak ucu kadar bile bir boşluk kalmamıştır, yön kavramı yok olmuştur. Kendisine dönse bile, kendisinin de bu Yönlerden bir Yön olduğunu görecektir **Nereye dönseniz, orada Allah'ın yüzü vardır** ayetine uygun olarak. İşte bunun için böyle vecde dalan biri kendine dönüp bakarsa, varlığının aynasında Allah'ın Yüzü'nü görür ve Hallac'ın "Cübbemin içinde Allah'tan başka bir şey yok." dediği gibi sözler çıkar ağzından, aslında burada cübbe herhangi bir kavram değildir; ulvî, süflî, maddî, manevî bütün bedenlerdir.

«Sonra Hakk'ın Varlığının Huzuru'nda müridlerin ruhları kaybolur, çünkü bu durumda

(30) İbn Aşir'in sözleriyle cenaze namazındaki dört şart şunlardır; «Dört tekbir, dua, niyet, selâm.» Yani dört kere **Allahuekber** demek, halis bir niyetle ölüye rahmet okumak ve **esselâmüaleyküm** diyerek selâm vermek.

var olabilecekleri bir "yer" veya bir "aralık" yoktur.

«Ölü için cenaze namazı kılan kimse madem ki ona aracılık edecektir, o halde ölüyü Allah'ın Huzuru'na nasıl çıkaracığını bilmelidir. Bu yüzden ölüye şefaat etmelidir ki Allah katında makbul olsun. Peygamber (s.a.)'in Hakk'ın buyurduğu "insanların en sevgilisi beni insanlara sevdiren, insanları da bana sevdirendir," sözlerini dile getirmesi gibi o da Allah katında insanların sevgililerinden olacaktır.

«Bunun için Hakk ölünün üzerine Rızâsını indirinceye kadar duasında ısrar etmelidir, Mürşidinin azimli bir niyeti olmadıkça O ölüyü kabul etmez.

«Ölünün Allah'ın Huzuru'na ulaşması sağlandıktan sonra, Şeyh onun bir makamdan öbürüne koyulmasını emreder. Bu, bâtınî ve zâhirî iki makam arasından bir bireşimdir ve Selâm kelimesiyle ifade edilir.»[31]

(31) **Minah**, s. 176 - 9.

Üçüncü Kesim
DİĞER YÖNLERİ

Onikinci Bölüm

MANEVÎ BİR BAĞLILIK

«İslâm'da, İslâmiyet'in kendisinden önce gelen dinlerin görevini yerine getirdiği ve Muhammed'in (s.a.) "Peygamberlerin Sonuncusu" **(Hatem'ül Enbiya)** olduğu söylenirken, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa gibi önceki Peygamberlerin görevlerinin "Muhammed'e (s.a.) vekillik" olduğu kabul edilir. Bu, İslâm'da Muhammed'in (s.a.) yalnızca Kelâm'ı temsil etmesi anlamına gelmez — her din, Peygamberine bu tür bir temsil görevi verir — aynı zamanda daha önce gelen Peygamberlerin İslâmî bir çerçeve içinde bazen bir örnek bazen de bâtınî ilham kaynağı olma işlevlerini yerine getirdiklerini gösterir.»[1]

Eski Ahit'in Peygamberleri İsa, Yahya ve Zekeriya'nın (a.s.) İslâm'da üç yönlü bir itibara sahip olduklarını söylemek yanlış olmaz: Birincisi, Peygamber ve Allah'ın Resûlü olarak, ikincisi Muhammedî Ruhun — Kelâm böyle adlandırıyor çünkü — tezahürleri olarak, üçüncüsü bir insan olan Muhammed'in (s.a.) "kardeşleri" olarak. Hıristiyanlar bazen kendilerinin ilgisiz kal-

(1) Frithjof Schuon, **Dimensions of Islam**, s. 70 (Allen and Unwin, 1969).

dığı kimselere gösterilen büyük saygıdan ötürü çok şaşırırlar. Hiçbir müslüman "Harun" diye hitap etmez, her zaman[2] "Harun Aleyhisselâm" şeklinde sözeder. Üstelik bazı Hıristiyanların Davud ve Süleyman Peygamber'e gösterdikleri olumsuz tavrın en ufak bir örnekle bile anlatılması Allah'a karşı saygısızlık olarak görülür. Aynı şekilde, bazı Hıristiyanî piyeslerde Hz. Nuh'un kaygısız bir şekilde temsil edilmesi, şüphesiz İslâmî bir medeniyetin sınırları içinde hem oyun yazarının hem de oyuncularının ölüm fermanını imzalardı.

Kur'an'da inananlara telkin edilen amentü **Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine inanmak**[3]**tır. Peygamberleri arasında hiçbirini ayırdetmeyiz.**[4] İslâm'ın en önemli tasavvufî risalelerinden sayılan İbn Arabi'nin **Fusus'ül Hikem**'inin her bölümünde İlâhî Hikmet'in ayrı bir yönü ve bu yönü taşıyan bir Peygamber üzerinde durulması son derece anlamlıdır. Her Peygamber, sözü geçen İlâhî Hikmet'i taşıyan bir **Fass**'tır (yani yüzük taşı veya bir mücevherin oturtulduğu çerçeveli oyuk) ve bunun için kitaba kelime

(2) Bunun bazı istisnaları vardır, örneğin, aktardığımız rüyalarda İsa Peygambere hitap ederken «efendimiz» denilmemesi gibi.

(3) Bunun en belirgin bir sonucu, Müslüman olan bir Yahudi'nin yalnızca Muhammed'in (s.a.) Resûl olduğunu değil, fakat İsa'nın (a.s.) da Allah'ın Resûlü olduğunu tasdik etmesini gerektirmesidir. Yahudilerin Kur'an'da bahsedilen en büyük günahlarından birisi de **Meryem'e büyük bir iftirada bulunmaları**dır. (Kur'an, 4/156)

(4) Kur'an, 2/285.

anlamı ile «Hikmetlerin Taşındığı Yüzük Kaşla- denilmiştir.

Şeyh'in müridlerinden birisinin dediği gibi: «Önceki Peygamberlerin İslâm'ın içinde parıldaması İslâm'ın özündendir, işte bu öz dolayısıyle İslâm'a dinlerin sonuncusu ve kapsayıcısı denilir. Bu bir eksiklik değildir, aksine İslâmî hakikatin zenginliğinin bir işaretidir. İslâm'da parıldayan dinler değil Peygamberlerin kendileridir; bu ise, bir anlamda kendilerindeki islâm yüzündendir.»

Müslüman Velîlerin İslâm'dan önceki Peygamberlere doğru parıldaması, bu Peygamberlerin İslâm'a doğru ışımasını tamamlar. Bu ise Velînin Peygamberlerden bir veya birkaçıyla özel bir yakınlığı olduğunu gösterir. Örneğin, Peygamberimiz Muhammed (s.a.) sadık dostu (sonraları ilk Halife) Ebubekir ile İsa, ve Ömer (ikinci Halife) ile Musa[5] arasında güçlü bir yakınlığı fark ediyordu. Tasavvuf tarihi boyunca Velîlerin birçoğu bunların veya diğer Peygamberlerin mirasçıları olduklarını biliyorlardı; biz de bu kitabın sınırları içinde şu soruyu sorabiliriz Şeyh el - Alevî'nin manevî kişiliğinde Muhammed'den (s.a.) önce gelen Peygamberlerden her hangi birinin parıltısını görmemiz mümkün müdür?

Bu soruya, makalesine[6] 1920 yılında Dr. Car-

(5) Hz. Peygamber aynı zamanda, Ebubekir'i (r.a.) İbrahim Peygamber'e, Ömer'i (r.a.) Salih Peygambere benzetmiştir.

(6) «Şeyh el - Alevî Üzerine Notlar», **Studies in Comparative Religion**, Yaz 1971, (Perennial Books, Londra). Bu bölümde anlatılanlar hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen herkesin okuması gereken bir makale.

ret'in Şeyh'e yaptığı ziyareti anlatarak başlayan Michel Vâlsan tarafından çok inandırıcı bir cevap veriliyor. Dr. Carret'in Şeyh hakkında aktardıklarından sonu şu şekilde biten bir paragrafı alıntılıyor: «Bana öyle geldi ki bu görünüş, Meryem ve Marta ile otururken havarilerini kabul eden İsa'nın görünüşüydü.»

«Üstelik» diyor M. Vâlsan: «Dr. Carret Şeyh'e ait bu düşüncesini başka bir yerde "O İsa'ya benzeyen yüz" şeklinde tekrarlıyor. Birçok okuyucu burada Batı dünyasının genel olarak benimsediği bir velâyet kavramına kısa bir atıftan başka bir şey göremeyeceklerdir. Bizim aynı çizgilerde düşünmemek için nedenlerimiz var, öteki birçok anlayışın da yardımıyla, biz ortada bir doktorun anılarında anlatılan basit bir fizikî benzerliğin ötesinde daha derunî bir "benzerliğin" olduğuna inanıyoruz.»

Daha sonra M. Vâlsan Şeyh'in hayatında son derece özel anlarda meydana gelen olaylara işaret ediyor. Okuyucular, Efendisi'nin ölümü sırasında Trablusgarp'ta yaşamaya niyetlenmesini, fukaranın kendilerine bir mürşid seçemeyişlerini ve bu meseleyi bir hafta sonra konuşmaya karar verişlerini hatırlayacaklardır. Bu arada fukara ve aileleri birçok rüya görmüş ve hepsinde de Şeyh el-Alevî'nin, Şeyh el-Buzidî'nin halifesi olacağı anlaşılmıştı.

Bu rüyaların altı tanesi Üçüncü Bölüm'de anlatılmıştı. M. Vâlsan'ın da söylediği gibi gerçekten önemli olan diğer dört rüyayı aktarmakta

fayda var.[7] Birincisini Cafire'deki Alevî Zaviyesinin başında bulunan kimse naklediyor:

«Fukara'dan birisi bize rüyasında ayın ikiye[8] ayrıldığını söyledi. Sonra ondan zincirlerle, dünyaya yavaş yavaş, görebileceğimiz bir şekilde, üstümüze gelinceye kadar kalın bir tahta indirildi, üstünde Efendimiz el-Alevî (Allah ondan razı olsun)'yi gördük, onun yanında ise İsa Aleyhisselâm duruyordu. Daha sonra bir münâdi ayağa kalkarak "Kim İsa Aleyhisselâm'ı ve Efendimiz el-Alevî'yi görmek istiyorsa koşarak buraya gelsin, onlar Gökten indiler, şimdi buradalar," diye bağırdı. Sonra yeryüzü sallandı ve üzerinde bulunan her şey sarsıldı, ve bütün halk toplanarak Şeyhimizin bulunduğu o tahtanın üzerine çıkmak istediler, bunun üzerine o: "Olduğunuz yerde kalın, biz size tekrar geleceğiz," dedi.»[9]

Bunu Şeyh Hasan ibn Abdülaziz et-Tilemsanî'nin naklettiği ile karşılaştırabiliriz:

«Rüyamda Tilemsan kasabasının vadisindeydim ve burası İsa Aleyhisselâm'ın Gökten inişini bekleyen büyük bir kalabalıkla doluydu. Sonra Gökten birisi indi. Halk: "Bu İsa'dır," dedi. Yü-

(7) Bunları daha önce de okumuştum, fakat taşıdıkları özel anlamı farkedemediğimi itiraf etmeliyim. Şimdi bunları Arapça'dan çevirdim ve burada aktarıyorum.

(8) Hristiyanlıkta olduğu gibi İslâm'da da beklenilen dünyanın sonu, dolayısıyle de İsa'nın yeniden dünyaya inişine bir işarettir.

(9) **Ravza**, s. 138.

zünü görmeyi başardığımda bunun Şeyh Seyyidî Ahmed Bin Alive (Allah ondan razı olsun) olduğunu gördüm.»[10]

Buna benzer bir rüya da daha önce bahsettiğimiz Derkavî Tarikatı'nın kurucusunun[11] büyük torunu tarafından naklediliyor:

«Bize İsa Aleyhisselâm'ın inişinden söz eden bir grup insan gördüm ve bunlar bana onun halen inmiş olduğunu, elindeki tahta bir kılıçla taşlara dokunduğunda insan haline geldiğini, hayvanlara dokunduğunda onların da insan haline geldiğini söylediler. Rüyamda şimdi gökten inen adamı tanıdığımı farkettim; bana mektup yazmış, ben de cevaplamıştım. Sonra onu karşılamaya hazırlandım, ona ulaştığımda onun Şeyh Ahmed el-Alevî olduğunu gördüm — bir hastayı muayene eden ve yanında altmış adamın kendisine yardım ettiği bir doktor görünümündeydi — Allah ondan razı olsun.»[12]

Son olarak Ahmed ibn Haccî et-Tilemsanî'nin rüyası var:

«İsm-i Âzamın zikrine dalmışken, İsm-i Celâl'in[13] harflerinin bütün evreni doldurduğunu

(10) **Ravza**, s. 135.

(11) Mektuplarından seçmeler, İngilizce'ye çevrilerek **Letters of a Sufi Master the Shaikh al-Arabi ad-Darkavi** (Perennial Books, Londra, 1969) şeklinde basıldı.

(12) **Ravza**, s. 137.

(13) Yani **Allah** İsminin harfleri.

gördüm ve bunların arasından Hz. Peygamber çok aydınlık bir şekilde parladı; Allah'ın Selât ve Selâm'ı onun üzerine olsun. Sonra harfler başka bir şekil aldı ve onların arasında Şeyh Seyyidî Ahmed bin Alive'nin yüzünü gördüm ve üzerinde Mustafa Ahmed bin Alive yazılıydı. Sonra "Şahitler," diye bir ses duydum. Daha sonra harfler üçüncü bir kez, başında bir taç olan Şeyh'imizin görünümüne girdiler, bu sırada başına bir kuş kondu ve bana dönerek: "Bak, bu İsa Aleyhislâm'ın makamıdır,"[14] dedi.»[15]

(14) (Bu arada İsevî Tarikatı'nın Hz. İsa'nın adından gelmediğini, fakat tarikatın kurucusunun adından bu şekilde bilindiğini söylemekte yarar var. Bu tarikatta Hıristiyanî bir özellik yoktur. Fakat M. Vâlsan Hz. İsa ile doğrudan ilişkili olan ve İsa'yı andıran diğer büyük bir Veli'den (Hallac'dan) bahsediyor. Bir çok Hıristiyanın Hallac'a büyük önem vermesinin nedenlerinden birisinin bu yakınlık olduğuna hiç şüphe yoktur.)

(15) Ravza, s. 145.

Onüçüncü Bölüm
ÖZDEYİŞLERDEN SEÇMELER

Birçok müridi Şeyh'in yazılı hale getirilmeyen konuşmalarının hazinedarıdır. Bu konuşmalar Şeyh'in ölümünden birkaç yıl sonra biraraya getirilerek basıldı.

Mürşid'in sözleri çoğunlukla muamma dolu ve mantığa aykırı gelebilir. Bu, biçimsel ifadenin içeriğine iyice nüfuz edilmesi gerektiğine bir hatırlatıcıdır, yani o yüzeysel bir bakışla kavranılamaz. Gerçekte hikmet gizli bir hazine olduğundan, uzun dönemde onu bu şekilde göstermenin onu her zaman muğlak kılacağını düşünmemeliyiz. Öte yandan, paradoks durumunda nüfuz edilen dinleyicinin kendisidir. Beklenmeyenin oku, insanı manevî teyakkuza ve daha yüksek bir anlayışa sürükleyebilir. Yine burada ifade, ifade edilen şeyin yalnızca bir yönüne tekabül eder, çünkü hakikat garip bir gerçeklik içindedir. İnsan, kendini beğenmiş aklını hakikatin birden fazla yönünü bildiğine inandırmamalıdır. Mürşid'in eğitiminin amacı bazen müridinin dengesini bozarak, onun aşağı bir dengeye bırakıp daha yukarıdaki bir başkasını elde etmesini sağlamaktır.

Ârifler belli bir sıralama üzeredirler: Rabbini bilenler ve nefsini bilenler; Nefsini bilenler Marifet'te Rabbini bilenlerden daha güçlüdürler.[1]

Bu ifadenin anahtarı Rubûbiyyet'te gizli olarak bulunan ikilikte, yani Rab - kul ve Yaratıcı - yaratık ikiliğinde yatar. Fakat bütün bunların ötesinde Bir ve Bölünmez Sonsuzluğuna hiçbir ikiliğin değmesine izin vermeyen **Mutlakın Birliği** vardır. Başka bir deyişle, Kişisel Tanrı ötesinde Şeyh'in «nefsini» kelimesiyle ifade ettiği Kişiüstü Nefs[2] vardır. Burada aklımıza Sri Ramana Maharshi'nin kendisine sürekli sorduğu şu soru geliyor: «Ben kimim?» Bu soruya teorik olarak değil de hakikî anlamıyla cevap verebilen kişinin «nefsini bildiği» söylenebilir. Bu düşünceler, birinci özdeyişin tam karşıtı olan aşağıdaki özdeyişi de anlamamıza yardım edecektir.

Perdelenmiş olanların belli bir sıralaması vardır: Rabbinden perdelenenler ve nefsinden perdelenenler. Nefsinden perdelenenler, Rabbinden perdelenenlerden daha çok perdelenmiştir.[3]

(1) Yukarıda bahsedilen, bu antolojide bulunan özdeyişlerden ilkidir. Antolojiye **Hikmatu - hu, Sa Sagesse** adı verilmiş ve Arapça metni Fransızca çevirisi izlemiş. Ortada bir şerh olmadığından anlayışa yardım etmek yerine daha da güçleştiriyor.

(2) Her zaman kullanılan «şahsî olmayan» kelimesinden pek yeterli olmayan bu terimi Frithjof Schuon'dan aldık Bu iki büyük Huzur kavramı arasındaki ilişkinin geniş ve tam bir yorumu için bakınız, **Dimensions of Islam**, 2 ve 3 Bölüm.

(3) **Hikmatu - hu**, 2.

Şeyh burada dolaylı bir şekilde bâtınîliğin zâhirîliğe olan üstünlüğünden bahsediyor. Takva şu ya da bu derecede kul ile Rabbi arasındaki perdenin şeffaflığından başka bir şey değildir ve tabiî olarak zâhirîlikle bu perdenin aralanması düşünülemez. Aksi halde bir agnostik veya bir ateist pek öyle suçlu sayılamazlar. Fakat büyük bir çoğunluk için Nefsin öğretisi diyebileceğimiz, bâtınî öğreti her zaman için «ortada» ve tamamen gizli olmamasına karşılık, manevî iştiyaka kişisel bir tepki yaratmaz. Onlarda Akıl uykudadır, Kendini - Algılama organı olan Kalp Gözü kapalıdır. İşte bunun için çoğunluğun kendilerinden, Rablerinden daha çok perdelendiğini söylemek doğru olacaktır. Gerçekte bütün öteki perdeler ortadan kaldırılabilse, Rabbin Nefse bir perde olmayacağı (çünkü Özne'nin üzerindeki perde öznel olmak zorundadır), aksine kendilerindeki dışa yönelik iştiyâkler yüzünden zaten perdelenmiş oldukları söylenebilir. Manevî gayret içe yöneltilmelidir, çünkü «Allah'ın Mülkü içinizdedir.»

Allah'ı kendisinden başka bir yerde arayan kimse Allah'a hiçbir zaman ulaşamayacaktır.[4]

Salik Mürşidini aramalıdır, yolgösterici olmadan bulunduğu yerde kalma tehlikesi vardır. Fakat Mürşid'in görevi her şeyden önce saliki Kendisinin en derin yerlerine sürüklemektir.

Kendini - Bilme öğretisi tehlikelidir, Şeyh'in müridlerinden birisinin de dediği gibi, en büyük

(4) **Hikmatu - hu**, 33.

tehlikesi ise gerek duyduğu Mutlak hissi dolayısıyla müridin şuursuzca «ben'in gizli bir katmanını Nefs-i İlâhî zannederek tanrılaştırmasıdır.» Bu bağlamda Mutlak hissi, Kişiüstü Nefs hissidir. Şeyh şöyle diyor:

İkinci şahıs "te"si[5] cezayı belirtir; üçüncü şahıs "he"si imtihanı belirtir; birinci şahıs "nun"u ikiliği belirtir. Hakk ise bunların ötesindedir.[6]

Bu zamirler dünyevî farklılığı ifade etmek için insana verilmiştir, İlâhî Birliği değil. Eğer Allah'tan «sen» diye bahsediliyorsa, bahseden kişi «ben»dir ve cezayı hak eder. «Senin varlığın başka hiçbir günahla karşılaştırılamayacak bir günahtır.»[7] Eğer Allah'tan «O» diye bahsediliyorsa, bahseden uzaklaştırılmış, dışarda ya da muallakta bırakılmıştır. «Ben» de Yüce İdrâk'in hakkını veremez, çünkü «ben» yalnızca bir özne ifade edebilir ve Hakk «O» nesnesiyle sınırlandırılabileceğinden daha fazla sınırlandırılamaz. «Ben» ve «O» birer parçadırlar, bu yüzden «ben» kelimesi kendisini tamamlayıcı bir şeyi gerekli kıldığından ikiliği ifade eder. «Hakk bunların ötesindedir,» derken, Şeyh, Nefs-i İlâhî'nin her üç şahıs zamirinin Üstün bir Sentezi olduğunu ve sadece bir sahış zamiriyle tam olarak ifade edilemeyeceğini anlatmak istiyor. Bu Sentez'in Sonsuz Yeterliliği **Es - Samed** isminde ifade olunur.

(5) Te ve Nun harfleri fiillerde önek ve sonek olarak kullanıldığında sırasıyla ikinci ve birinci şahsı belirtirler. He ise üçüncü şahıs zamiridir.
(6) a.g.e., 37.
(7) Rabi'at - ül Adeviyye.

Hakk'ın Samedâniyyeti'ni kavrayan birisi başkalığa iltifat edemez.[8]

Üç şahıs zamirinin herbiri «başkalığı» ima eder, fakat «Ben», «Sen» ve «O» zamirlerinin farklılıklarında yayılı bulunan ilişkilerin hepsi, onların İlâhî Asıllarının Birliğinde birleştirilmişlerdir. Es-Samed İsmi, İslâmî Akide Tacında ana mücevherlerden birisidir. «Allah'ın ne olduğu» sorusuna en Mutlak anlamıyla cevap veren İhlâs Suresi[9] şöyle başlar **De ki O Allah Birdir. Allah Sameddir.**

Zatüstülük bir Kutsallık ifadesidir; bunun için Şeyh şöyle diyor

Edeb'in kemâle ermesi için perdenin sürekliliği gereklidir.[10]

(Velînin Sırrını bilerek açıklaması, Allah'ın mikrokosmos ve makrokosmos için ayırdetmeden irade ettiği Takdir'ini ihlâl etmektir. Perde, üstünden geçilemeyen iki deniz[11] arasındaki berzahtır. Bu iki deniz Gökyüzü ve yeryüzüdür, ya da mikrokozmik bir ifadeyle Ruh ve nefstir. Berzah olmasaydı Gök yere, Ruh da nefse karışacaktı. İşte bu yüzden perdenin sürekliliği hem yaratığa karşı, hem de Yaratıcı'ya karşı bir edeptir.)

(8) **Hikmatu-hu**, 14.

(9) Kur'an, 112/1-2.

(10) **Hikmatu-hu**, 49.

(11) **İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiş. (Böyle olduğu halde) aralarında bir berzah vardır ki, onu geçemezler.** (Kur'an, 55/19-20)

Fakat yine de denizler birbirleriyle birleşebilirler; perde çok şeffaf olmamalıdır, çünkü edebin kemâli gerçek dengeye ulaşılmasına bağlıdır. Şiirlerinin birinde Şeyh şöyle diyor: «Ne açıklarım Sırrı ne de gizlerim.»[12] Bu bizi özdeyişlerinden bir başkasıyla karşı karşıya getiriyor:

Sırrı gizleyen Sırdan perdelenir; ifşa edense ona mağlup olur.[13]

Bu özdeyişin ilk bölümü dolaylı olarak aşağıdaki ile açıklanıyor:

Makamı haliyle aynı olan kimse, hiç beklenmedik bir anda Allah'ın Sırrını söyleyebilir.[14]

Hal, her hangi bir anda sufîye gelen İlâhî bir Lütuf'tur, hal kelimesi bu Lütuf'u tanımlayan **Biliniz ki Allah kişi ile kalbi arasına girer** ayetinden alınmıştır. En yüksek anlamıyla Velî, bu halin kendisinde makama dönüştüğü kimsedir. Velî, Allah'ın kendisine şahdamarından daha yakın olduğunun bilincindedir. Bu sürekli bilinç, perdelerin incelmesine neden olabilir ve ağzından Hallac'ın «Ene'l Hak» diyerek «Allah'ın Sırrını söylemesi» gibi sözler çıkabilir. Yalnızca, Sır kendisine perdelenmiş olan kişi onu tam anlamıyla saklamakta başarılı olabilir. Öte yandan, Sırrı «söylemek», «ifşa etmekle» aynı şey değildir. Sırrı ifşa eden ona «mağlup olmuş» ve onu hiç düşünmeden söylemiştir, çünkü «makam»a

(12) **Divan**, s. 37.

(13) **Hikmatu-hu**, 45.

(14) **a.g.e.**, 36.

sahip olmadığından, onu içinde barındıracak gücü yoktur. Bunu çok güzel açıklayan bir olayı Şeyh eş-Şazelî'den daha önce de aktarmıştık: «Rüyamda Hakk'ı buldum, ve o benden ayrılmadı, fakat takat getiremeyeceğim kadar ağırdı... Bunun üzerine beni kuvvetlendirmesini istedim, Allah'a hamd olsun O da kuvvetlendirdi.» Hakk'ı alıp, taşıyabilecek olan biricik kuvvet Nefs-i İlâhî'dir. Hz. Peygamberin dediği gibi: «Benim öyle bir vaktim var ki, Azîz ve Celîl olan Rabbimden başkası oraya sığmaz.» Her iki durumda da Velî'nin «makamı», onun boşaltmayı kabul etmeyişi ve doldurmaya yol verişindeki yeterliliğidir.

İlâhî Özne'nin İlâhî Nesne'ye liyâkati mânevî yolun bütün hallerine yansıtılır. Mânevî hareket, özellikle zikir, temin ettiği Kabul'le uyuştuğu sürece bir nesne olarak düşünülebilir. **Benden isteyenin, dua ettiğinde duasını kabul ederim.**[15] Bu karşılığı alabilmek için yeterince hazırlıklı olmak, anlayışa, erdeme sahip olmak gereklidir. Bunun için Şeyh şöyle diyor:

Bilgiyi zamanı gelmeden kullanmakta acele eden o bilgiyi kaybeder. Kur'an sana bildirilirken, bildiri tamamlanmadan, unutmamak için tekrarda acele etme, "Rabbim! İlmimi arttır" **de.**[16], [17]

Özdeyişin birinci bölümü mânevî yolda son derece önemli olan Hz. Peygamber'in bir sözüne işaret ediyor: «Bildiği ile amel edene, Allahü Te-

(15) Kur'an, 2/185.
(16) Kur'an, 20/114.
(17) **Hikmatu-hu, 9.**

âlâ bilmediğini de bildirir.»[18] Kısaca, Şeyh'in özdeyişi şu anlama geliyor: Hz. Peygamber bildiğiyle amel etmekten yalnızca akideyi değil, fakat insanın derûnî bilgisini de kastediyor ve bu bağlamda Şeyh'in Kur'an'dan aktardığı **İlmimi arttır** ayetinin bir şerhi olarak «beni ilimde derinleştir» anlamına geliyor.

Fakat Şeyh başka bir yerde aşağıdaki özdeyişi söylüyor:

Müridin çok fazla istemesi cehaletini gösterir.[19]

Cehalet birkaç çeşittir. Birincisi, Hz. Peygamber'in sözünde ifade olunan gerçeği anlamada, yani bildiğiyle amel edip daha fazlasına ulaşacağına inanamamasıdır. İkincisi, Ruh'la ilgili şeylerin bu dünyadaki şeyler gibi tahmin edilebileceğine kendisini inandırmasıdır. Şeyh'in müridlerinden birisi Üstadına bir gün şöyle yakındı: «On yıldır düzenli bir şekilde İsm-i Âzamı zikrediyorum, fakat bir sonuç alamadım.» Üstad'ı ona şu cevabı verdi: «Eğer on yılda katettiğin ruhî ilerlemeyi bir anda elde etseydin, bu senin ruhunda ölümcül bir yara açardı.» Yukarıdaki özdeyiş şüphesiz bu türlü yakınmalar için söylenmiştir, Kur'an'da buyurulan çok dua ederek istemeye karşı değil. Bu tamamiyle bir bakış açı-

(18) Burada «bildirir» kelimesinin kullanılması özellikle anlamlıdır, çünkü sorunun zâhiri bir öğrenme olmadığı, fakat insanın kanında taşıdığı mirası farketmesi olduğunu ortaya koyuyor. Her insanın ilk atasından devraldığı kutsal bir miras vardır.

(19) **Hikmatu - hu, 50.**

sıdır. İlâhî İsmin çok zikredilmesi zımnî olarak duanın arttırılmasıdır.

Şeyh'in, bilgiyi zamansız kullanmanın, bilginin kaybolmasına yol açacağı yolundaki uyarısı onun başka bir uyarısını hatırlatıyor:

Bir temele dayanmayan bilgi uzaklığa sebep olabilir.[20]

Burada söz edilen bilgi yüzeysel bilgidir, yani İncil'de ekinci mesellerinde[21] bahsedilen tohumlara benzer. İşte bu tür bilgide var olan tehlikeler yüzünden, genellikle bâtınî hakikatler bu kimselerden «toprağı ekilip, ekini büyüyünceye» kadar gizlenir.

Burada «temel» olarak çevirdiğimiz kelime **itimad**'tır, yani kelime anlamı olarak destek ya da direk **(amud)** demektir. Şeyh'in «temel»le anlatmak istediği mikrokosmosdaki İlâhî Huzur'dur. Bu Huzur'un en belirgin tezahürü İlâhî Sıfatların yansımaları olan ruhun faziletleridir. Bilginin tohumları kök salabilecekleri bir derinlikte toprakta değillerse, hiçbir zaman faziletlerin Asıllarına doğru büyüyemezler.

Bu son sözün özü başka bir özdeyişte şöyle ifade olunuyor:

Allah için yola çıkan, O'na ulaşamaz, fakat O'na inanan, O'ndan gafil değildir.[22]

(20) **Hikmatu - hu,** 39.

(21) «Ve başkaları toprağı olmayan kayalıklar üzerine düştü» ve «kökü olmadığı için kurudu,» (Matta, 13).

(22) **Hikmatu - hu,** 40.

Bu bize Kendini - Bilmek ile ilgili özdeyişi tekrar hatırlatıyor, çünkü «Allah'a inanmak», «Ben kimim?» sorusuna cevap bulmak için gerekli olan ilk merhaledir. Şeyh aynı anlamda şu sözü söylüyor:[23]

Allah'ı kendisinden başka bir yerde arayan, yolunu aradığından çok uzak bir yöne çevirmiş demektir.

Burada arayıcı, muhtemelen O'na inanmak ve güvenmek gibi daha mütevazi ve kolay yolu küçümseyerek «Allah için yola çıkan» kimsedir.

«Allah için yola çıkan» kimsenin hatalarından birisi İlâhî İçkinliği bir kenara bırakarak yalnızca İlâhî Aşkınlıkla ilgilenmesidir. Şeyh diyor ki

Rablerinden en uzak kişiler, O'nun Münezzehliğini tasdik ederken ölçüleri aşanlardır.[24]

Yine diyor ki:

Aslolan hiçbir ölçü tanımadan O'nun Münezzehliğini tasdik etmek değil, O'nu mukayese yoluyla bilmektir.[25]

(23) **Hikmatu - hu**, 25.

(24) **Hikmatu - hu**, 25.

(25) **Hikmatu - hu**, 26. Muhyiddin-i İbn Arabî, Kur'an'da O'nun Münezzehliğiyle, O'nunla yarattıkları arasındaki benzeşmelerin aynı anda anlatılmasına örnek olarak **(O'nun) benzeri hiçbir şey yoktur, (O) işitendir, görendir** (42/11) ayetini veriyor.

Aslolan Allah'ı perde kalktıktan sonra bilmek değil, perdenin kendisi içinde bilmektir.[26]

O'nun Birliğinin yakînine kurulan kıyaslar O'nun Birliğinden perdelenmiş kişinin teşbihlerinden daha iyidir.[27]

Bir gün eşsiz bir güzellik karşısında, Şeyh'in müridlerinden birisi elini yamaçları çam, zirvesi karla kaplı dağlara, beyaz bulutların yüzdüğü ve hafif bir ışığın sızdığı mavi gökyüzüne uzatarak şöyle demişti: «Ne kadar da Allah'ı düşündürüyor!» Ben o anda havsalamın hiç bir zaman almayacağı bir şekilde anlamıştım ki İlâhî Güzellik olmasa gözlerimin önündeki her şey bir anda yokolurdu. Şeyh başka bir yerde şöyle diyor:

«Peygamber mağarada İlâhî İsmin sırlarını Ebubekir'e[28] öğretti. Bir örümcek ağı kâfirlerin mağaraya girişini önledi. Bu ağ küfür dünyasını Marifetten, Marifet'i de küfür dünyasından ayıran metafizik öğretidir. Örümcek ağı Nefs-i İlâhî'nin tezahürüdür.»

Daha sonra içiçe geçmiş bir-merkezli dairelerin üstünlüğü temsil ettiğini söylüyor, çünkü bu daireler birbiri üstünde âlemlerin dereceleri-

(26) **Hikmatu-hu**, 16.

(27) **Hikmatu-hu**, 27.

(28) Hz. Peygamber, Ebubekir'le birlikte Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde Mekkeliler onları öldürmek üzere takip ettiler. Hz. Peygamber ile Ebubekir mağaraya sığındılar ve bir örümcek mağaranın ağzını ağıyla ördü. Mekkeliler mağaranın önüne geldiklerinde örümcek ağı yüzünden mağaranın içinde kimsenin olamayacağına hükmederek ayrıldılar.

ni resmederler. Nefs'in Münezzehliğini ve Mutlak Aşkınlığı, O'nun Her Şeyi Kuşatma sıfatını, Batın olma sıfatını düşünmemize göre ya dış daire ile ya da dairenin merkezi ile temsil edilir. Değişik daireleri birbirine bağlayan yarıçaplar ise kıyas etmemize olanak veren İlâhî İçkinliği simgeler. Yarıçapla dairelerin çevrelerinin kesiştiği her nokta «Allah'ı düşündüren» veya «Allah'a iyice yaklaştıran İlâhî Tecellî»lerdir. Dairelerin çevresindeki her noktayı dairenin çevresine bağlayan bir yarıçap bulunduğundan, her noktâ bir Sırrın zuhûr alanıdır. Fakat «hiçbir ölçü tanımadan O'nun Münezzehliğini tasdik edenler» yalnızca daireyi düşünenlerdir. Bunlar yarıçapları bir kenara bırakarak, Allah'la aralarındaki bütün bağlantıları koparıyorlar ve «Allah'tan en uzakta olanlar» sınıfına dahil oluyorlar. Şeyh şöyle diyor:

Hakk bilgisi üzerine fazla eğilme, aksi halde onunla Yaratılış'ın Sırlarından perdelenmiş olursun.[29]

İlk anda aynı derecede çelişkili gibi gelen aşağıdaki özdeyiş de, «Yaratılışın Sırlarından» en büyüğü olarak Nefsi alırsak, aynı çizgilerde seyrediyor.

Nefsini ne terket ne de karşı çık, fakat onunla birlikte yaşa ve onun ne olduğunu iyice anla.[30]

Bu özdeyişinde Şeyh zühdü tamamlayıcı mâ-

(29) **Hikmatu - hu,** 38.
(30) **Hikmatu - hu,** 12.

nevî bir yoldan bahsediyor. Genellikle müridin ilk şevki kırıldıktan sonra öyle bir an gelir ki, mürid kendisini mânevî gayretten yoksun, durgun bir halde bulur. Kendi isteğiyle mânevî yola girmeyi **seçtiğini** ona hatırlatmak gerekir. Eğer bu seçimini kendi başına yapmışsa, onun Hakk'ı tanımasında bir eksiklik yoktur. Hakk'ın bu herşeyi galipliğine «davet» denilir, çünkü İlâhî çağrılar hem içerden hem de dışardan gelir. Allah'a her yönelişte nefsi sorguya çekerek ısrarını kırmak mümkündür, çünkü ölümde olduğu gibi bazı ruhî unsurların çekildiği uzlette de, nefsi kendisine emrolunanı yaptığına ve başka bir şey yapamayacağına inandırmak mümkündür. Bu metod «Ben kimim?» sorusuna neden olan yoldaki ilk dönemdir. Bundan sonraki bir dönem için Şeyh şunları söylüyor:

Allah'ı nefsinde bilen kimse nefsine yönelir ve onu tatmin etmeye çalışır.[31]

«Nefsine» şeklinde İngilizce'ye çevirdiğimiz kelime yerine «kendisine» de büyük ya da küçük harfle başlayarak kullanılabilir; öyle ki bu özdeyiş Marifet'in ilk parıldayışından, yolun sonuna kadar uzanan manevî bir tecrübeye işaret edebilir. Başka bir yerde Şeyh, Kur'an'da «hevalarına uyanlar»la ilgili ayetlere değinerek, bu ayetlerin «hevalarına uymalarına» izin verilen Ârifler dışında herkese hitap ettiğini söylemiştir. «Heva» olarak adlandırılabilecek bir duygu gücüne onları ulaştırabilecek yalnızca Mutlak Sonsuz ve Bâkî olan Allah'tır çünkü!

(31) **Hikmatu - hu**, 5.

EK A
ESERLERİ

Eserleri hayatında basılmış olanlar ve basılmayanlar şeklinde iki grupta toplanabilir. Onun yayınladığı veya yeniden gözden geçirip yayınlatmak üzere alıkoydukları şunlardır:

1. **Miftahu'ş - Şuhûd fi Mazâhiri'l - Vucud**

   Kozmoloji, özellikle felekler ilmi üzerine bir elkitabıdır, gerçekler açısından çağdaş fiziğin tamamıyla metafiziğe dayandığını hiç gözden kaçırmamasıyla da klasik bir eser. Çoğunlukla Kur'an'dan Bursevi'nin **Ruh'ül Beyan**'ından ve Gazzali'den alıntılar var. (Bkz.: s. 78)

2. **Tefsirü'l - Kur'an**

   Her ayet için lâfzî anlamından, saf manevî anlamına kadar dört ayrı tefsirin yapıldığı bir kitap. Yalnızca **Bakara** Suresinin 40. ayetine kadar devam edebilmiş. Yarıda bırakış sebeplerini 78. sayfada açıklıyor. Henüz basılmadı, elde olan tek nüshası Müsteganem Zaviyesindedir.

3. **el - Mevâdü'l - Gaysiyye en - Nâşi'u 'ani'l Hikemi'l - Gavsiyye**

   Şuayb Ebu Medyen'in özdeyişleri üzerine bir şerh. Muhammed el - Haşimî bana bu kitabın 1910 yıllarında Şeyh el - Buzidi'nin ölümünden sonra yazıldığını söyledi. 1942'de bir bölümü basıldı.

Hayatta iken basılmış olanlar:

4. **el - Minahu'l - Kuddûsiyye fi Şerhi'l - Mürşidi'l - Mu'in bi - Tarıki's - Sufiyye**

   (Bakınız: s. 78'de 17. dipnot ve s. 237.)

5. **el - Enmuzecu'l - Ferid**

   1910'da yazılmış. (Bakınız: s. 200 - 212)

6. **el - Kavlu'l - Makbul fi - ma tetevassalu ileyhi'l - 'Ukûl; İslâm, İman** ve geniş bir açıklaması. 1913'te yazılmış.

7. **Lubabu'l - İlm fi Sureti'n - Necm**

   Necm Suresi üzerine bir tefsir. 1915'te yazılmış. (Bakınız: s. 233 - 236)

8. **Devhatu'l - Esrar fi Mâna's - Salati'ala'n - Nebiyyi'l Muhtar**

   Peygamber'e Salât üzerine kısa bir risale. 1917'de yazılmış. (Bakınız: s. 227'de 31. dipnot)

9. **Dîvan**

   İlk olarak 1921'de basıldı. (Bakınız: Ondördüncü Bölüm)

10. **Nûru'l - İsmid fi Sünneti vaz'i'l - Yedi'ale'l - Yed.**

    İmam-ı Maliki'nin, diğer üç büyük imam gibi, Fatiha suresi okunurken sağ el solu tutar bir şekilde göbeğin üstünde bağlanması gerektiğini kabul ettiğine dair küçük bir kitapçıktır. Bunun sonucu Alevi'ler bu uygulamaya bağlı kalırken, Maliki Mezhebinin hemen hemen bütün bağlıları Fatiha sırasında ellerini yana salarlar. Bu, Şeyh'in yalnızca Fıkıh üzerinde duran tek kitabıdır.

11. **er - Risaletü'l - 'Aleviyye.**

İbn Aşir'in **el - Mürşid el - Mu'in** adlı kitabına dayanılarak İslâm, farzlar ve tasavvuf üzerine basit bir dille hazırlanmış bir açıklama.

12. **el - Kavlü'l - Maruf fi'r - Reddi 'ala men enkere't - Tasavvuf.**

İlk olarak 1920'de basıldı. (Bakınız: s. 118 - 136)

13. **Mebadi'u't - Teyid fi ba'zi mâ yehtâcu ileyhi'l - Mürid.**

Alevî Tarikatı'nda mürid için gerekli olan terbiyenin açıklandığı basit bir kitap. (11. Kitaptaki konular dahilinde.) İlk bölüm 1926'da tamamlandı, fakat kitabın tamamı bitirilemedi.

14. **Tefsiru Sûreti Ve'l - 'Asr.**

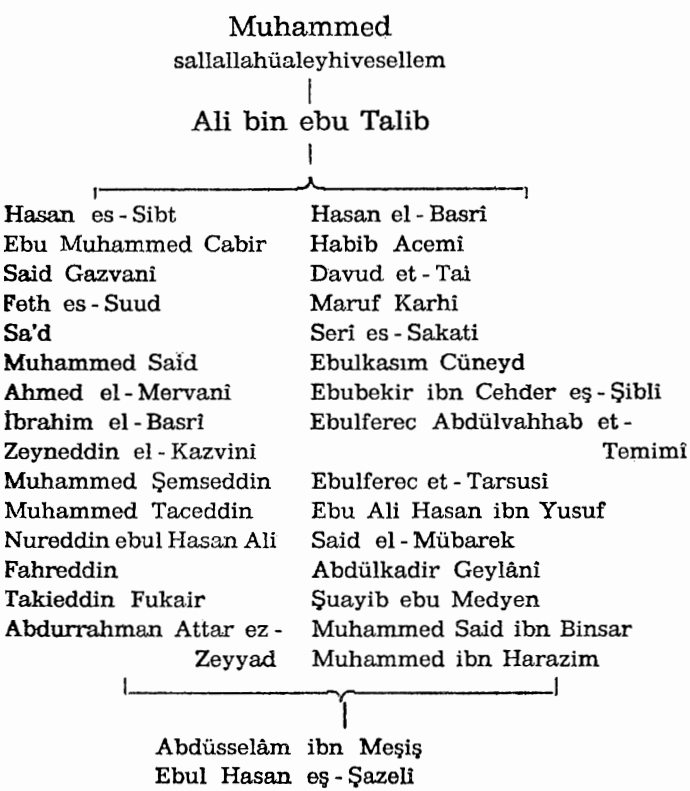
Asr Sûresi üzerine bir tefsir. Müfessirlerin çoğu **İnsan hiç şüphesiz hüsran içindedir** ayetini İslâmdan önceki Arap, Fars ve diğer kavimlerin bozulmalarına işaret olarak alırken, Şeyh bu ayetin insanın dünyada şimdiki hali ile «yaratıldıktan» sonra (mahlûk) fakat «biçimlenmeden» önce (musavver) Cennet'teki saf ruhî hali arasında bir karşılaştırma yaptığını düşünüyor.

15. **Allah: el - Kavlü'l - Mutemed fi Meşru'iyyeti'z - Zikri bi'l - İsmi'l - Müfred.**
1927'de yazıldı. (Bakınız: s. 151 - 153)

16. **Risaletu'n - Nâsir Mâruf fi'z - Zebbi 'an Mecdi't - Tasavvuf.**
1927'de yazıldı. (Bakınız: s. 147 - 149)

EK B
RUHİ SİLSİLESİ

Aleviyye'nin isnad senedi sayılan bu manevî soy ağacı esas olarak, Şeyh'in müridlerinden Hasan ibn Abdülaziz'in İrşad el - Ragibîn'inden alınmış sonra da başka bir müridde ve Muhammed Zâfir el - Medenî'nin **el - Envâr el - Kudsiyye**, ss. 15, 42'de basılı bulunan soy ağacından tamamlanmıştır.

Ebul Abbas el-Mursî
Ahmed ibn Ataullah İskenderi
Davud ibn Bakılî
Muhammed Vefâ Bahr es Sefâ
Ali ibn Vefâ
Yahya Kadirî
Ahmed Hadramî
Ahmed Zerruk
İbrahim Fehham
Ali es-Sanhacî ed-Devvar
Abdurrahman Meczub
Yusuf Fasî
Muhammed ibn Abdullah
Kasım Hassasî
Ahmed ibn Abdullah
Arabî ibn Abdullah
Ali el-Cemal
Arabî bin Ahmed ed-Derkavî
Ebul Yeza Muhacî
Muhammed ibn Abdülkadir
Muhammed ibn Kaddur Vekilî
Muhammed ibn Habib Buzidî
Ahmed ibn Mustafa el-Alevî

abdest, 55, 238, 240, 246, 248
Abdülkadir Geylanî, 219
Abdülkerim el - Ceylî, 107
Abdullah el - Haravi, 172
Abdülkerim Jossot, 114
Âdem, 73, 185, 209, 210, 221
Aden, 156
Adis Ababa, 156
agnostik, 276
ahadiyet, 254
âhir, 175, 176, 208, 209
akıl, 76, 119, 170, 177, 198, 222, 233, 236, 274, 276
âlem-i ceberût, 181, 197
âlem-i melekût, 181, 197
âlem-i mülk, 197
âlem-i nasût, 181
Alevî, 166, 167, 213, 271
Aleviyye (tarikatı), 87
Ali, Hz., 87, 239
Ali el - Cemâl, 97, 116, 128, 131
amâ, 206
Arabistan, 54
Arafat, 94, 101
ashab-ı şimal, 50
ashab-ı yemîn, 50
aşai rabbani, 31
aşk, 129
aşkın, 54, 178, 254
aşkınlık, 170, 171, 179, 283, 285
ateist, 276
a'yan, 198
ayet, 46
ayn, 196
azamet, 216
Aziz John, 110
Aziz Paul, 110

basar, 177, 180, 181, 186, 247
basiret, 173
batılılaşma, 154
bâtın, 175, 176, 196, 203, 208, 234, 248
bâtınilik, 52, 262, 276
Bayezid-i Bistamî, 217, 219
Be (harfi), 200, 202, 205, 209 - 215
bekâ, 162, 177, 220, 227, 254
bekâbillah, 51
ben, 53, 54
bereket, 138, 157
Berque, 107, 110, 112, 142 - 144
berzah, 278
Besmele, 202, 209 - 211
Beyt-i hacc, 59
Beyzavî, 52
Bhakti, 61

(*) Yalnızca metinde geçen isim ve kavramlar alınmıştır. Dipnotlarda geçenler alınmamıştır.

biat, 91, 98
Biat-ı rıdvan, 97
Bicâye, 138
bid'at, 132
bilgi, 280, 282, 285
Bin Badis, 154
birlik, 177
budizm, 108, 154

Cafer ibn ebu Talib, 128
Cafire, 271
Cardiff, 156
Carret, Dr. Marcel, 15, 43, 76, 121, 140, 269
ceberût, 241
Cebrail (Cibrîl), 60, 97
cehalet, 281
celâl, 192 - 195, 203, 214
Celâleddin Rumî, 123, 170
cem', 225
cemâl, 193 - 195, 214, 219
Cerba, 101
Cezayir, 92, 105, 113, 137, 145
cihad, 147
Constantine, 146
Cüneyd, 60

Davud, Hz., 268
değişmezlik, 123
Delacroix, 144
delâlet, 60
Derkavî, 110, 113, 213, 214, 237, 272
din, 33, 34, 96, 237, 249, 267
dua, 35, 68, 98, 137, 138, 150, 152, 263, 280 - 282

ebediyet, 162
Ebu Abbas el - Mürsî, 224
Ebubekir, Hz., 269, 284
Ebu Hureyre, 131, 132, 152
Ebu'l Hasan eş - Şazelî, 77, 114, 280
Ebu Said el - Harraz, 172, 173
Ebu Said ibn el - Arabî, 216
Ebu Ubeyde bin Cerrah, 172, 175
Eckhardt, Meister, 170
edeb, 278, 279
ehlullah, 217
el - Alevî, 15
el - Arabî ed - Derkavî, 93 - 95, 97, 112, 115, 128, 131, 176, 216
el - Buzidî, 68, 72, 80, 85, 86, 111, 115, 145, 182, 193, 220, 270
el - Hacc bin Avde (Udde bin Tunusî), 38, 39, 42, 68, 81, 84, 110
el - Hacc Muhammed Uşare, 214
el - Harrak, 195
Elif (harfi), 131, 202, 207 - 215
el - Medenî, 99
el - mürşid el - muin, 78
esmaü'l hüsnâ, 98
es - Sadık es - Sahravî, 93
es - Samed, 277, 278
es - Selefiyye, 146
evvel, 175, 176, 208, 209
ezel, 179, 215

fakir, 114, 141, 166, 214, 257
Falluya, 156
fark, 225
Fas, 69, 80, 93, 94, 113, 115, 214
Fatiha, 200, 251
fenâ, 162, 220, 227, 248, 253 - 255
fenâfillâh, 51
feyz, 98
Fez, 94
fıkıh, 57, 58, 237

Filistin, 38, 156
fukara, 23, 24, 39, 42, 80, 84, 89, 114, 137, 140, 141
Fusus-ül Hikem, 268

Galizan, 92
gayb, 240, 241, 250
Gaza, 156
Gazzali, 151 - 153, 165, 171, 175, 227, 238, 239
gnosis, 53

Habeşistan, 128
habibullah, 49
hacc, 30, 38, 101, 193, 238
Hacer-ül Esved, 136
Hades, 246
hakikat, 37, 43, 77, 123, 145, 148, 163, 165, 166, 169, 180, 186, 189, 190, 194, 201, 215, 219, 241, 243, 245, 246- 249. 262, 269, 274
Hakk, 163, 252, 253, 255, 262, 263, 285, 286
hâl, 124, 229, 279
Halil, 157
Hallac, 76, 172, 279
Halveti (tarikatı), 113, 138
hamd, 252
Hanif, 45, 190
hareketsizlik, 123
Harun, Hz., 268
Hasan el - Basri, 61
Hasan ibn Abdülaziz et - Tilemsani, 271
haşvi, 239
Hatem-ül Enbiya, 267
hayret, 109, 236, 256, 257
hâzır, 257
He (harfi), 277
Hı (harfi), 208
hıfz, 259
hikmet, 268, 269, 274
Hindistan, 106
Hinduizm, 61, 108
Hira, 45, 113
Hristiyanlık, 30, 55, 60, 108, 119, 154, 166
hristiyan mistisizmi, 61
hudûs, 197, 246
hullet, 248
huşû, 256
huzur, 26, 28, 29, 34, 76, 123, 153, 174, 198, 213 - 216, 226, 228, 233, 239, 242, 246, 251, 258 - 260, 262, 263, 282

ibadet, 55, 59, 60, 130, 150, 173, 238 - 240, 249, 251
İbn Abdülbarî, 137
İbn Arabî, 107, 136, 140, 171, 217, 268
İbn Aşir, 183, 187, 237, 238, 240, 256
İbn Kayyım el - Cevzî, 124, 125
İbn Kemal Paşa, 129
İbrahim, Hz., 45, 157, 190, 191, 267
iclâl, 216
icma, 58
içkin birlik, 254
içkinlik, 283, 285
içtihad, 58, 60, 152
idrak, 74, 277
ihsan, 59, 60, 227, 237
ilâh, 59
ilim, 49, 180, 181, 236, 247, 280, 281
iltifat, 257
İmam Şafii, 126
iman, 43, 47, 59, 60, 144, 199, 237
inayet, 193, 258
İncil, 27, 282
insan-ı kâmil, 142, 167

intellectus, 53
intisâb, 97, 98
inziva, 45
irade, 177, 180, 181, 247
İran, 106
irşad, 27, 71
İsa, Hz., 17, 21, 30, 49, 51, 60, 166, 202, 221, 267, 269 - 273
İsevî, 67, 110
İslâm, 59, 60, 143, 144, 237, 269
ism, 210
İsmail, Hz., 45
ismet, 259
İsm-i Âzam, 272, 281
İsm-i Celâl, 272
İsra, 231
İstanbul, 103, 104, 106
istilâm, 226
istislâm, 143

jnâna, 61

Kâbe, 100, 130, 136, 193
kabul, 224
kader, 59, 92, 143
kadim, 45, 211
Kaf (harfi), 205
kâfir, 134, 135
kâfur, 51, 63
kalp, 52 - 54, 74, 76, 114, 118, 126, 127, 140, 150, 151, 153, 177 - 179, 184, 198, 224, 232, 239, 241, 246, 256, 260, 279
kalp gözü, 276
kâmil, 239
Kaşanî, 53
Katolik, 31
kavm, 67
Kelâbazî, 56
kelâm, 45, 57, 60, 72, 177, 180, 181, 186, 237, 247, 267
kemâl, 142, 195, 226, 257, 278, 279
keramet, 258
kıdem, 176, 187, 188, 197, 246
kıyam, 255
kıyas, 58
Kızılderililer, 125
Komünizm, 153
kuddûs, 258
kudret, 177, 180, 181, 203, 247
kul, 51
Kur'an, 46
kurb, 188
kurbiyyet, 49

Lahey, 156
Lâm (harfi), 209
lübb, 197, 198
lütuf, 279

makam, 124, 217, 227, 258, 279, 280
makam-ı a'lâ, 225, 226, 249
makrokozmos, 213, 278
marifet, 55, 61, 109, 194, 196, 225, 230, 239, 275, 284, 286
Marsilya, 156
Marta, 17, 270
Massignon, 140, 170, 171
Mecnun, 127
Medenî (tarikatı), 96
medeniyet, 62
Medine, 54 - 56, 94, 95, 128
mekân, 162
Mekke, 38, 45, 48, 54, 55, 173
melekût, 234, 241, 244
mendub, 240, 255, 258
Merve, 130, 193, 195
Meryem, 17, 270
Mescid-i Haram, 193
metafizik, 284
metakozmos, 213
Me'va, 232, 233

Mevlevî (tarikatı), 123
Mezmurlar, 28
Mısır, 106, 148
mikrokozmos, 213, 278, 281
Mim (harfi), 208
Mina, 130
Miraç, 231, 232
mistisizm, 161, 166, 168
muhadese, 251
muhalefetün lil'havadis, 177
Muhammed Abduh, 148
Muhammed el-Medenî, 93
Muhammed ibn İsa, 71
Muhammed ibn Kaddûr, 80
Muhammed Zafir, 93
mukaddim, 27, 38, 139
mukarrebûn, 50, 51, 173, 257
Musa, Hz., 29, 221, 230, 231, 238, 239, 267, 269
Mutezile, 236
muvahhid, 180
müçahede, 226
mükâleme, 251
mülk, 234, 241, 245, 276
münezzehlik, 283, 285
Müslim, 151
Müsteganem, 15, 16, 18, 64, 83, 91, 100, 110, 139, 143, 155-157
müsteslim, 226
müşahade, 165, 188, 217, 223-227, 232, 234, 236, 242, 258

namaz, 30, 55, 59, 130, 131, 152, 242, 249-253, 255, 256
nefs, 37, 38, 44, 48, 53, 70, 134, 139, 140, 147, 216, 217, 239, 242, 244, 258-261, 275-278, 285, 286
Nefs-i İlâhî, 280, 284
Nicholson, 57, 161
nokta, 200-203, 205-208, 211, 212
Nuh, Hz., 268
nuktat(un), 205
Nun (harfi), 205, 219, 277
nur, 47, 53, 61, 74, 139, 141, 183, 190, 224, 233, 235, 236, 249, 252, 260
nübüvvet, 217, 218

Oran, 110
oruç, 30, 56, 59, 130, 152, 242

öğreti, 25, 32, 34, 35, 43, 53, 57, 81, 103, 119, 159, 165, 166, 169, 216, 226, 276, 284
Ömer, Hz., 58, 269
Ömer ibn el-Ferîd, 107, 155, 170, 219, 221

Paris, 156

Rabiatü'l Adeviyye, 185, 246
rahmet, 54, 55, 58, 110
raks, 121, 123, 124, 127, 128, 157, 213-215
Ravza-i Mutahhere, 94, 95
resul, 59, 197, 225
rıza, 259
Riff, 23, 25
Roma Katolik Kilisesi, 61
rubûbiyet, 275
ruh, 36-38, 44, 53, 141, 147, 148, 153, 170, 202, 243, 261, 262, 267, 278, 281
rü'yet, 233, 248

Sabikûn, 50, 54
sabr, 258
sadaka, 131
Safâ, 130, 193, 195
sahv, 76, 226, 227

salât, 216, 226, 227
Sale, 214
salik, 276
samedaniyyet, 278
samediyyet, 177
sanat, 62, 63
Se (harfi), 205
secde, 48, 55, 210, 221, 222, 238, 253 - 255
sekr, 76, 227
selâm, 226, 227, 263
Selefiyye, 154
Selsebil, 243
Semi, 177, 180, 181, 186, 247
seyr, 257
Sıddik, 219
sıfat, 52, 148
sır, 44, 151, 153, 177, 178, 190, 198, 203, 224, 228, 240, 251, 260, 278, 279, 284, 285
Sidre ağacı, 232, 233
Sidretü'l müntehâ, 231, 232
sonsuzluk, 162, 180
Sri Ramana Maharshi, 108, 275
su, 240 - 247, 250
Suriye, 38, 106
Süleyman, Hz., 268
sülûk, 77

Şam, 156
Şazeli (tarikatı), 94, 96, 113
Şeceretü'l Kevn, 233
şeriat, 236, 246
Şın (harfi), 247
şirk, 185
Şuayb ebu Medyen ,80
şuhud, 198, 202
Süsterî, 102, 170

tahlil, 248
takdir, 278
takva, 52, 134, 276
tanrı, 43, 163, 170, 171, 173, 174, 198, 205, 212, 275
tanrılaştırma, 277
Taoizm, 108
tarikat, 110, 113, 138, 147
tasarruf, 60, 68
tasavvuf, 49, 52, 56, 57, 60, 63, 97, 108, 109, 127, 140, 161, 216, 237, 238
Te (harfi), 202, 205, 277
tecellî, 77, 102, 177, 200, 218, 219, 226, 230, 231, 235, 248, 251, 252, 285
tecrübe, 128
te'ehhül, 151
tefekkür, 35, 77, 214, 215, 257
teslis, 110, 166
tesnim, 50, 51, 63
tevacüd, 127, 128
teveccüh, 124, 125
tevfik, 259
tevhid, 72, 77, 123, 171, 172, 200, 235
Tı (harfi), 205
Tigitt, 16
Tilemsan, 80, 82, 83
Trablusgarp, 96, 100, 101, 103, 106
Tunus, 23, 93, 100, 106, 118, 137
Tuvâ, 238
Türk, 102

ulûhiyyet, 195, 197, 233, 261
uzlet, 286

ünsiyyet, 61

vahdet-i şuhûd, 202, 204
vahdet-i vücud, 161, 163, 169, 171, 202
vahidiyet, 254
vahiy, 45, 46, 96

vakt, 220, 236, 280
Vâlsan, Michel, 270
varlık, 176
vecd, 76, 125, 127, 262
veli, 70, 76, 77, 134, 162, 224 - 226, 228, 247, 258-259, 269, 278 - 280
velâyet, 217, 218, 223, 270
velâyetü'l kübrâ, 261
vird, 71, 138,
vuslat, 140, 254, 260
vusul, 224, 258

Yafa, 156
Yahudilik, 30, 108
Yahya, Hz., 267
yakin, 74, 188, 199, 284
Yakub, Hz., 221 - 223
yanılsama, 203, 228
Yusuf, Hz., 129, 221 - 223

Zafir el - Medenî, 94
zâhir, 175, 176, 186, 192, 208, 222, 234, 239, 240, 248
zahirilik, 52, 262, 276
zâkir, 93, 101
zaman, 162
zat, 34, 148, 177, 180, 189, 196, 202 - 204, 206, 212, 215, 216, 218, 220, 223 - 225, 229, 230, 234, 236, 255 - 257
Ze (harfi), 247
zekât, 30, 59, 121, 131
Zekeriyya, Hz., 267
zevk, 52, 193
zikr, 66, 71 - 73, 77, 79, 81, 85, 90, 123, 127, 130, 131, 134, 141, 142, 150 - 153, 157, 216
zikrullah, 60
zuhûr, 177, 208, 214, 215, 222, 233 - 235, 240, 248, 252, 285
zühd, 285
Zünnun-i Mısrî, 121

Martin Lings'in Yeryüzü Yayınları arasında çıkan diğer kitabı:

ANTİK İNANÇLAR MODERN HURAFELER

91 sayfa, 100 lira.